

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ALÇAK GÖNÜLLÜLÜK VE DİNDARLIK
İLİŞKİSİ ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Zeynep YÜCEL

2501160161

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Gülüşan GÖCEN

İSTANBUL – 2021

ÖZ

ALÇAK GÖNÜLLÜLÜK VE DİNDARLIK İLİŞKİSİ ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Zeynep YÜCEL

Bu çalışmada alçak gönüllülük ile kişilerin dini algı ve yaşantıları arasında nasıl bir ilişki olduğu, dindarlık yaklaşımının alçak gönüllülük tutumunu etkileyen bir faktör olup olmadığı ve modern-seküler yaşam tarzının alçak gönüllük üzerinde ne yönde bir etkide bulunduğu tespit edilmesi amaçlanmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine mülakat tekniği kullanılarak, amaçlı ve zincirleme örneklem yoluyla ulaşılan 20 kişiyle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Örneklem grubu Milli Eğitim Bakanlığı bünyesindeki ortaöğretim kurumlarında görev yapan, farklı branşlardan, İslam dinine mensup 20 öğretmenden oluşmaktadır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak gerçekleştirilen görüşmelerde elde edilen veriler, içerik analizi ve betimsel analiz kullanılarak yorumlanmıştır. Araştırma sonucunda dini inanç ve Allah sevgisi, Allah korkusu, yaratılmış olmak gibi dini içeriklerin alçak gönüllülüğün temel kaynakları olarak görüldüğü, inançsızlığın alçak gönüllü olmayı engellemediği ancak zorlaştırdığı, dindar olduğu değerlendirilen kişilerin daha alçak gönüllü olmasının beklendiği saptanmıştır. Kurumsal dinlerin ve inançların belirleyici etkisinin ciddi anlamda azaldığı modern-seküler dönemde alçak gönüllülüğün de geri plana itildiği, bu zayıflamanın gelecekte de süregideceği düşüncesiyle birlikte, insanın özünde iyi olmasından dolayı, alçak gönüllülük ve diğer insani değerlere bir dönüş olacağı görüşleri kaydedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Pozitif Psikoloji, Alçak Gönüllülük, Dindarlık, Tevazu, Erdem

ABSTRACT

A QUALITATIVE STUDY ON THE RELATIONSHIP BETWEEN HUMILITY AND RELIGIOSITY

Zeynep YÜCEL

In this study, it was aimed to determine the relationship between humility and people's religious perceptions and experiences, whether the degree of religiousness is a factor affecting the attitude of humility, and what effect the modern-secular lifestyle has on humility. Interviews were conducted with 20 people who were reached through purposeful and chain sampling, using the in-depth interview technique. The sample group consists of 20 teachers from different branches and affiliated with the religion of Islam, working in secondary education institutions under the Ministry of National Education. The data obtained from the interviews conducted using the semi-structured interview form were interpreted using content analysis and descriptive analysis. As a result of the research, it was determined that religious beliefs and religious contents such as love of God, fear of God, and being created are the main sources of humility and elements that support humility, and disbelief does not prevent being modest but makes it difficult, and people who are considered to be religious are expected to be more modest. It was noted that in the modern-secular period that the determining effect of institutional religions and beliefs was significantly reduced, humility was pushed to the background and this weakening would continue in the future, and there would be a return to humility and other human values due to the good nature of the human being.

Keywords: Psychology of Religion, Positive Psychology, Humility, Religiosity, Modesty, Virtue

ÖNSÖZ

İnsan zamansız, mekânsız ve anlamsız yaşayamaz. Anlamlandırma, büyük zaman ve oluş planında kendi konumunu bilmekle başlar. Bu konum, parmak izi gibi kişiye has, biricik, ona içkin bir zaman içre zaman, mekân içre mekândadır. Alçak gönüllülük, bir diğer adıyla tevazu; bana göre her şeyden önce bu demektir; Mutlak'ın karşısında mevziini bilmek. Okyanusu fark etmek, ancak damla olmayı sevmek. Varlıkla ilişkide kendini / haddini bilmek; saygının, sevginin, hikmetin ve adaletin anahtarıdır. Değerlerin her biri gerdanlığın inci taneleri ise alçak gönüllülük bunların dizildiği zincirdir; kendisi görünmese de her bir inci ona dizilir.

İnsanın Tanrı'yı ve kutsalı sınırlandırarak kendini merkeze koymasından sonra, süreç içerisinde kibirli bir medeniyetin hâkim olduğu dünyamızda, alçak gönüllülüğe olan ihtiyacı hayatımızın her alanında iyiden iyiye hissetmekteyiz. Pozitivizmin, ahlakî değerleri bilimsel alanda görünmezliğe mahkûm ettiği dönemin ardından, pozitif psikolojinin çıkışının, erdemlere olan ihtiyacın adının konması ya da bu hastalıklı hale konan teşhis olduğu söylenebilir. Bu çalışmanın da, alandaki diğer çalışmalar gibi, insanın sağlıklı halinin temel unsurları olan erdemleri hatırlatarak, sadırlara şifa olmaya katkı sunması niyetindeyiz.

Araştırmanın birinci bölümünde alçak gönüllülüğün kavramsal çerçevesi çizilmiş, psikolojik ve dini temelleri ele alınmıştır. İkinci bölümde araştırmanın yöntemine, üçüncü bölümde ise bulgu ve yorumlara yer verilmiştir.

Her iş niyetle başlar, niyetin samimiyeti ve gücü de süreci yönetir. Bu çalışmaya niyet etmeme vesile olan, sonuna kadar da her türlü desteği sağlayan, tevazuu düstur edinmiş aziz hocam Abdulaziz Tantik'e, yol boyunca yoldaşım olan kardeşim Fatma Abay'a, çeşitli aşamalarda desteklerini esirgemeyen sevgili Şura Duymaç, Duygu Başak, Merve Genç, Kevser Çağlan, Büşra Gügen, Esra Aydın ve Feride Deniz'e, değerli zamanlarını ayıran tüm katılımcılara, imam-hatip lisesi yıllarından beri öğrencileri olmaktan mutlu olduğum, tez sürecinde de yardımlarını esirgemeyen değerli hocalarım Erol Düzcan ve Şakir Karahan'a, tez danışmanım olmasından öte; özverisi, titizliği, enerjisi, samimiyeti, sabır ve anlayışı ile tanımakla

şükür sebeplerimden olan Doç. Dr. Gülüşan Göcen hocama, maddi-manevi emeğiyle hayatımda müstesna bir yere sahip, bu çalışmanın sonuca ulaşmasında da destek olan çok kıymetli Ömer Faruk Korkmaz hocama, ve tabi ki her şey için canım aileme yürekten teşekkür ediyorum.

Kendisine muhatap olmakla şereflendiren, benim için pek çok açıdan kıymetli ve anlamlı olan bu çalışmaya muvaffak kılan Yüce Rabbime hamd ediyorum...

Zeynep Yücel

İstanbul, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ve KURAMSAL ÇERÇEVE

1. ALÇAK GÖNÜLLÜLÜK	7
1.1. Alçak Gönüllülüğün Sözlük Anlamı ve Etimolojik Kökleri	7
1.2. Alçak Gönüllülüğün Psikolojik Temelleri	10
1.2.1. Psikolojik Açıdan Alçak Gönüllülük Nedir?	10
1.2.2. Alçak Gönüllülüğün Alt Türleri	17
1.2.2.1. Durumsal (Sürekli) ve Eğilimsel (Geçici) Alçak Gönüllülük	18
1.2.2.2. İlişkisel Alçak Gönüllülük	18
1.2.2.3. Kültürel Alçak Gönüllülük	19
1.2.2.4. Entelektüel Alçak Gönüllülük	21
1.2.2.5. Doğru (Sahici) ve Yanlış (İkiyüzlü) Alçak Gönüllülük	22
1.2.3. Alçak Gönüllülüğe Dair Psikolojik Yaklaşımlar	23
1.2.3.1. İşlevselci Yaklaşım	23
1.2.3.2. Davranışçı Yaklaşım	24
1.2.3.3. Psikoanalitik Yaklaşım	25
1.2.3.4. Hümanist Yaklaşım	30
1.2.3.5. Transpersonel Yaklaşım	31
1.2.3.6. Pozitif Psikoloji Yaklaşımı	31
1.2.4. Alçak Gönüllülükle İlişkili Diğer Erdemler	34
1.2.4.1. Olanı Olduğu Gibi Karşılama: Rıza	35
1.2.4.2. Kıymet Bilmek ve Kıymet Vermek: Şükür	37
1.2.4.3. Daha Fazlasını İstememek: Kanaatkârlık	39

1.2.4.4. Yumuşak Huyluluk: Hilm	41
2. DİN, DİNDARLIK ve ALÇAK GÖNÜLLÜLÜK	42
2.1. Din ve Dindarlık	42
2.1.1. Dindarlığın Boyutları	45
2.2. Dini Geleneklerde Alçak Gönüllülük	48
2.2.1. İslam Dinine Göre Alçak Gönüllülük	50
2.2.1.1. Kur'an-ı Kerim'de ve Hz. Peygamber'in Söz ve Davranışlarında Alçak Gönüllülük	51
2.2.1.2. Tasavvuf Geleneğinde Alçak Gönüllülüğün Yeri	54

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

1. Araştırmada Kullanılan Yöntem ve Metod	57
2. Çalışma Grubunun Özellikleri.....	59
3. Veri Toplama Aracının Oluşturulması	60
4. Araştırmanın Uygulanma Süreci	60
5. Araştırma Verilerinin Çözümlemesi ve Analizi	61

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

1. Alçak Gönüllülük Teması	63
1.1. Bir Kavram Olarak Alçak Gönüllülüğe Dair Görüşler.....	63
1.1.1. Alçak Gönüllülüğün Tanımlanması Alt Temasına Ait Bulgular	64
1.1.2. Alçak Gönüllülük ile Yakından İlişkilendirilen	75
Kavramlar Alt Temasına Ait Bulgular	75
1.1.3. Alçak Gönüllülüğe En Uzak Görülen Kavramlar Alt	80
Temasına Ait Bulgular	80
1.2. Alçak Gönüllülüğün Hayata Yansıması ve Etkilerine Dair Görüşler.....	84

1.2.1. Alçak Gönüllülüğün Temellendirildiği Faktörler Alt Temasına Ait Bulgular.....	84
1.2.2. İnançlı Olmanın Alçak Gönüllülüğe Etkisi Alt Temasına Ait Bulgular.....	88
1.2.3. İnançsız Olmanın Alçak Gönüllülüğe Etkisi Alt Temasına Ait Bulgular.....	92
1.2.4. Alçak Gönüllü Olmayı Etkileyen Olumlu / Olumsuz Faktörler Alt Temasına Ait Bulgular	97
1.2.5. Alçak Gönüllülüğün Önem ve Gerekliliğine Yönelik Düşünceler Alt Temasına Ait Bulgular	107
2. Alçak Gönüllülük ve Dindarlık Teması.....	112
2.1. Dindarlık Algısına Dair Görüşler	112
2.1.1. Dindarlığın Tanımlanması Alt Temasına Ait Bulgular.....	113
2.1.2. Katılımcıların Dindarlık Tutumları Alt Temasına Ait Bulgular	118
2.2. Alçak Gönüllülük ve Dindarlık İlişkisi ile İlgili Görüşler.....	121
2.2.1. Dindarlığın Alçak Gönüllülüğe Etkisi Alt Temasına Ait Bulgular....	121
2.2.2. Modern-Seküler Hayat Tarzının Alçak Gönüllülüğe Etkisi Alt Temasına Ait Bulgular.....	126
2.2.3. Katılımcıların Yetiştikleri Dönem ile Günümüzde Alçak Gönüllülüğün Karşılaştırılması Alt Temasına Ait Bulgular.....	136
2.2.4. Alçak Gönüllülüğün Gelecekteki Yansımasına Dair Öngörüler Alt Temasına Ait Bulgular	142
SONUÇ ve ÖNERİLER.....	148
KAYNAKÇA	159
EKLER.....	179
EK-1: ETİK KURUL İZNİ	179
EK-2: GÖRÜŞME FORMU	181
EK-3: KATILIMCILARIN ÖZELLİKLERİ.....	185
EK-4 ÇÖZÜMLENMİŞ GÖRÜŞME ÖRNEĞİ.....	186

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo1:	Alçak Gönüllülük Üst Temasında Alçak Gönüllülüğün Tanımlanması Alt Temasına Ait Kodlar ve Frekanslar	68
Tablo 2:	Alçak Gönüllülük Üst Temasında Alçak Gönüllülüğe Yakın Görülen Kavramlar Alt Temasına Ait Kodlar ve Frekanslar	71
Tablo 3:	Alçak Gönüllülük Üst Temasında Alçak Gönüllülüğe Karşıt Görülen Kavramlar Alt Temasına Ait Kodlar ve Frekanslar	76
Tablo 4:	Alçak Gönüllülük Üst Temasında Alçak Gönüllülüğün Temellendirildiği Faktörler Alt Temasına Ait Kodlar ve Frekanslar.....	86
Tablo 5:	Alçak Gönüllülük Üst Temasında İnançlı Olmanın Alçak Gönüllülüğe Etkisi Alt Temasına Ait Kodlar ve Frekanslar	91
Tablo 6:	Alçak Gönüllülük Üst Temasında, İncancı Olmamanın Alçak Gönüllülüğe Etkisi Alt Temasına Ait Kodlar ve Frekanslar	108
Tablo 7a:	Alçak Gönüllülük Üst Temasında Alçak Gönüllü Olmayı Etkileyen Olumsuz Faktörler Alt Temasına Ait Kodlar ve Frekanslar	131
Tablo 7b:	Alçak Gönüllülük Üst Temasında Alçak Gönüllü Olmayı Etkileyen Olumlu Faktörler Alt Temasına Ait Kodlar ve Frekanslar	131
Tablo 8a:	Alçak Gönüllülük Üst Temasında Alçak Gönüllülüğün Önem ve Gerekliliğine Yönelik Düşünceler Alt Temasına Ait Kodlar ve Frekanslar / Zorunlu Görülme Nedenleri.....	108
Tablo 8b:	Alçak Gönüllülük Üst Temasında Alçak Gönüllülüğün Önem ve Gerekliliğine Yönelik Düşünceler Alt Temasına Ait Kodlar ve Frekanslar / Zorunlu Görülmeme Nedenleri	108
Tablo 9:	Alçak Gönüllülük ve Dindarlık Üst Temasında Dindarlığın Tanımlanması Alt Temasına Ait Kodlar ve Frekanslar	108

Tablo 10: Alçak Gönüllülük ve Dindarlık Üst Temasında Katılımcıların Dini Tutumları Alt Temasına Ait Kodlar ve Frekanslar	108
Tablo 10: Alçak Gönüllülük ve Dindarlık Üst Temasında Katılımcıların Dini Tutumları Alt Temasına Ait Kodlar ve Frekanslar	108
Tablo 11: Alçak Gönüllülük ve Dindarlık Üst Temasında Modern-Seküler Hayat Tarzının Alçak Gönüllülüğe Etkisi Alt Temasına Ait Kodlar ve Frekanslar	108

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Haddini Aşmak.....	70
Şekil 2: Potansiyelinin Altında Kalmak	70
Şekil 3: Potansiyelini Gerçekleştirmek.....	70
Şekil 4: Dindarlıkta Döngüsellik	116

KISALTMALAR LİSTESİ

AİBÜ	: Abant İzzet Baysal Üniversitesi
APA	: American Psychological Association (Amerikan Psikoloji Derneği)
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
a.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DEÜİFD	: Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
p.	: Page
S.	: Sayı
s.	: Sayfa Sayısı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
t.y.	: Tarih yok
v.b.	: ve benzerleri
v.d.	: ve diğerleri
y.y.	: Yayın yeri yok
Üni.	: Üniversitesi

ALÇAK GÖNÜLLÜLÜK VE DİNDARLIK İLİŞKİSİ ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

GİRİŞ

İnsanoğlunun en kadim, en önemli ve vazgeçilmez meselesi, varlığı ve var olanları anlamlandırma konusudur. Akıl günlük meşgalelerle doluyken dahi, geri planda devam eden bu sürecin konusu; kavramlar, maddeler, yaşantılar, olgular gibi, somut yahut soyut her şey olabilir.¹ İnsanın doğası ve davranışları ise, anlama uğraşının hem öznesi hem nesnesi olmak bakımından, kuşkusuz bunlar arasında en temelidir. Buna yönelik ilgi, zihinsel sorgulamaların en erken dönemlerine kadar uzanır. Dolayısıyla konusu itibarıyla psikolojinin en eski bilimsel disiplinlerden olduğunu söylemek mümkündür. Platon ve Aristo gibi birçok Antik Yunan filozofu, şu an psikoloji kapsamında olan meseleleri o dönemde sorgulamıştır.² Hatta Aristo'yu bu anlamda ilk psikolog olarak kabul edenler de vardır.³

Sistematik felsefe haricinde, din ve mitoloji gibi metafizik olgular, hayatı anlamlandırma konusunda büyük işleve sahip olmuştur.⁴ Özellikle, insanla birlikte varlığını sürdüren, bireyler ve toplumlar için iç itminan sağlayan, ilişki ve davranışları düzenleyen güçlü bir role sahip olan din, bilim dünyasının ilgisinden hiçbir devirde uzak kalmamıştır. Ancak modern dönem sonrası; pozitivist mantığın benimsenmesiyle, dini ve metafizik açıklamalar, bilim dünyasında büyük ölçüde terk edilmiştir.⁵ Bu süreçte 'ruhsuz bir bilim'⁶ haline getirilen psikoloji, insanın sahip olduğu erdemleri; hem geçerli olan bilimsel yöntemle tanımlanması ve ölçülmesi mümkün olmadığı, hem de daha çok dinin ilgi alanına girdiği gerekçesiyle araştırma konusu edinmemiştir. Metafiziğin dışlanmasıyla doğan modern bilim karşısında,

¹ Bryan Magee, **Felsefe'nin Öyküsü**, 2. Bsk., Ankara, Dost Yay., 2004, s.6

² Duane P. Schultz, Sydney E. Schultz, **Modern Psikoloji Tarihi**, Çev. Yasemin Aslay, İstanbul, Kaknüs Yay., 2007, s.25

³ Yılmaz Özakpınar, **Psikoloji Tarihi: Başlangıcından Bugüne Psikolojinin Dönüşümü**, 3. Bs., İstanbul, Ötüken Yay., 2016, s.27

⁴ Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, 15. Bsm., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2004, s.11-12

⁵ M.Doğan Karacoşkun, "Din Psikolojisi Bilimi ve Türkiye'deki Gelişimi", **Din Psikolojisi El Kitabı** 3. Bölüm, Ed.M.Doğan Karacoşkun, 3. Bsk. Ankara, Grafiker Yay., 2015, s.63

⁶ Gordon Allport, **Birey ve Dini**, Çev. Bilal Sambur, Ankara, Elis Yay, 2004, s.15

bağımsız bir bilim olarak var olabilmek amacıyla bir nevi aşağılık kompleksi yaşayan psikoloji; felsefi ve metafizik köklerini reddederek yeni paradigmaya uyum sağlamaya çalışmıştır. Bilimsel psikolojinin dine karşı tutumu ilgisiz ve alaycı olmuştur.⁷

Ancak, niceliksel verilere indirgenmiş bu yöntemin; kendisinin, kendiliğinin, çevresinin, geçmiş ve geleceğinin bilincinde ve daimi bir sorgulama içindeki tek varlık olan insana dar geldiği anlaşılmıştır. İnsan davranışlarını dürtülere, güdülere, koşullanmalara indirgemenin yetersiz bir anlayış olduğu görülmüştür.⁸ 1960'lara gelindiğinde din ve maneviyat ihmal edilerek psikoloji yapılamayacağı gerçeği belirginleşmiştir.⁹

Psikolojinin olumsuz ve insanın karanlık yönlerine odaklanmasına yönelik ilk ciddi itiraz 20. yüzyılın sonunda, APA (Amerikan Psikoloji Derneği) Başkanı Martin Seligman'dan gelmiştir. Seligman'a göre psikoloji disiplini patolojiye öylesine odaklanmıştır ki ortaya hayatı yaşamaya değer kılan olumlu özelliklerden yoksun bir insan tipi çıkmıştır. Umut, bilgelik, cesaret, maneviyat gibi özellikler ise yalnızca asıl olduğu kabul edilen olumsuz dürtülerin bir dönüşümü olarak değerlendirilmiş, görmezden gelinmiştir. Seligman bu anlayışın devam etmesinin bencilliği artırarak, kaos ve umutsuzlukla sonuçlanacağı uyarısında bulunmuştur.¹⁰ Böylece psikoloji; insanın sağlıklı halini, karakter güçlerini, erdemleri başlıca araştırma konusu yapan pozitif psikolojiyle birlikte yeni bir soluğa, belki de yeniden bir ruha kavuşmuştur. Pozitif psikoloji, klasik psikolojinin tutumunun aksine, insanın dini ve manevi yönüne yakın durarak ve insanın bütünlüğünü gözeterek, birlikte çalışmalar yürütmüştür.¹¹ Bu açıdan pozitif psikolojinin tamamen yeni bir akım değil, bir hafıza tazelenmesi olduğunu söylemek daha doğru olacaktır.

⁷ Amber Haque, "Psikoloji ve Dinin Etkileşimi: Trendler ve Gelişmeler", Çev. Nuran Erdoğan, Korkmaz, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 53:1 (2012), s.151

⁸ Mustafa Merter: **Dokuz Yüz Katlı İnsan: Tasavvuf ve Benötesi Psikolojisi (Transpersonal Psikoloji)**, 14. Bs. İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2013, S.413-414

⁹ Ümit Horozcu, **İslami İlimler Dergisi** Din Psikolojisi Özel Sayısı, Yıl: 12, C:XII, Sayı: 3, 2017, s.5

¹⁰ Martin.E.P. Seligman, Mihaly Csikszentmihalyi, "Positive Psychology: An Introduction" In: **Flow And The Foundations of Positive Psychology** (Çevrimiçi) https://doi.org/10.1007/978-94-017-9088-8_18 pp.279-280

¹¹ Gülüşan Göcen, "Pozitif Psikoloji Düzleminde Psikolojik İyi Olma ve Dini Yönelim İlişkisi: Yetişkinler Üzerine Bir Araştırma", **Toplum Bilimleri Dergisi**, 2013, 7 (13) s.105

Aklî, iradî ve özgür bir varlık olarak insanın bütün yapıp-etmeleri, mutlaka bir erdem ile ilgilidir. Buradan yola çıkarak erdem; insan fiillerinin belirleyici etkeni, onların temelinde bulunan ve yönlendiren ilkeler olarak tanımlanabilir.¹² Bu nedenle erdemleri göz ardı etmenin, insanı ve onun meydana getirdiği maddi-manevi eserleri anlamlandırmak için sadece yetersizlik olarak kalmayıp, bir engel teşkil edeceğini söylemek abartılı bir ifade olmayacaktır.

Izutsu'ya göre değer bilinci ve erdemler, kişinin mevcut sosyal alışkanlıklara, örflere, adetlere, geleneklere kendini hapsedmeden, özgür iradesiyle, aşkın olana yönelmesiyle ortaya çıkmaktadır.¹³ Erdemlerin menşei olan ahlâkî alanın iki cephesi bulunmaktadır. Bunlar özgür iradeye sahip, sorumluluk duygusu taşıyan, bilinçli bir kişi ile bu tutumunu yönelttiği aşkın bir varlık ve onun tarafından belirlenen erdemlerdir. Bu sorumluluğu taşıyan öznenin var olmaması durumunda olacağı gibi, sorumlu varlığın muhatabı olan aşkın bir mercii olmaksızın da ahlâktan söz edilemez. Sorumlu öznenin bizzat kendisinden yahut da toplumdan kaynaklandığı söylenen ahlâk, hakiki bir ahlâk değil, bencillik ve egoizmle ilişkili bir tutumdur.¹⁴ Buradan insanî (yatay) düzeyde kişinin kendisi ve toplumun diğer üyeleri arasında, insan olmak bakımından üstün ya da aşağı olmadığı, erdemlerin; dolayısıyla da insanı insan yapan asıl değerinin aşkın boyuta (dikey) yönelmesiyle mümkün olduğu anlaşılabılır. Bununla birlikte, erdemlerin pozitivist yaklaşım tarafından dışlanması, psikolojinin araştırma alanı dışı bırakmasının nedeni, büyük ölçüde aşkınla olan bu ilişkisidir.

İnsanî erdemler içerisinde, özellikle insanın tanımlanması / konumlandırılması açısından alçak gönüllülüğün en başta gelen erdemlerden olduğu söylenebilir. Çünkü herhangi bir şeyi tanımak ve tanımlamak için, onu olduğu gibi; yani mümkün olduğunca kültür, yaşantılar, kalıtsal aktarım, psikolojik eğilimler, tecrübeler gibi etkenlerden soyutlayarak değerlendirmek gerekir. Söz konusu soyutlama tüm bu faktörlerin göz ardı edilmesi değil, insan için nasıl bir bağlam oluşturduklarının tespit

¹² Enver Uysal, "Değerler Üzerine Bazı Düşünceler Ve Bir Erdem Tasnifi Denemesi: İnsanî Erdemler–İslâmî Erdemler", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: XII, Sayı:1, 2003 s.52

¹³ Nejdî Durak, "Kınalızâde'de Bir Erdem Olarak Tevazu", **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 35, Yıl: 2015/2, s.120

¹⁴ Kenan Gürsoy, **Etik ve Tasavvuf: Felsefi Diyaloglar**, İstanbul, Sufi Kitap, 2008, s.24-27

edilmesi demektir. Bu ‘kendini tanıma/bilme’ eylemini en iyi yapabilecek olan ve yapmakla sorumlu olan, öncelikle kişinin kendisidir. Alçak gönüllülük de en temelde insanın varlık âlemindeki konumunu fark etmesidir. Kişinin hem kendisi hem de hakikat karşısında içten ve samimi bir konum alışıdır.¹⁵ Bir varlığa hak ettiği kadarınca değer biçmek olduğundan ötürü, ontolojik olarak varlığın gerçekliğini, varlığının gerçekliği kadar değerlendirmektir.¹⁶ Tevazu sahibi olma, konumu ne olursa olsun insanın ontolojik varoluşunu belirleyen nitelikleri hiçbir zaman unutmamasıdır.¹⁷ Bireysellik, bencillik, sahip olma ve tüketmeye odaklanmış, bununla birlikte ne tüketmekle ne de sahip olmakla mutlu olamayan günümüz insanının temel problemi, öncelikle varoluşsal konumlanmasındaki çarpık duruştur. İlgili alan yazında ‘kendini unutmak’¹⁸ olarak da isimlendirilen alçak gönüllülük, bu bağlamda aslında kendini ve konumunu hatırlamaktır. Dolayısıyla alçak gönüllülük; kendini hatırlamak özelliği ile günümüzdeki varoluşsal sıkıntı ve mutsuzluğa deva olabilecek zemine sahip, güçlü bir erdemdir.¹⁹ Ayten’in tercih ettiği şekliyle ‘enaniyetini unutmak’ tercümesi, ‘kendini / benliğini unutmak’ ifadelerine göre konuyu daha anlaşılır kılmaktadır.²⁰ Bu nedenle, gerçek manada alçak gönüllü kişinin, kendisinin bu özelliğini asla bilmeyeceği²¹ düşüncesi de alçak gönüllülükteki öz farkındalıkla tutarlı görünmemektedir. Alçak gönüllü kişinin diğer müspet ve menfi nitelikleri gibi bunu da bildiği, ancak bununla gururlanmadığını söylemek daha isabetli bulunmaktadır.

Bir inanca sahip olmak; aynı zamanda bir değerler sistemine ait olmak, bir otoriteyi kabul etmek anlamına gelir. Din ve alçak gönüllülüğün bu açıdan doğrudan ve köklü bir ilişkisi olduğu söylenebilir. Bu nedenle alçak gönüllülük gerek din

¹⁵ Hayati Hökelekli, “Tevazu: (Alçak Gönüllülük)”, **Dem Dergi**, Yıl: 2007 Sayı:2, s.117

¹⁶Gülbüz Deniz, “Yalan ve Tevâzunun Ontolojisi”, İlahiyat Akademik Dergisi, s.9 (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/915369> 08.02.2020

¹⁷ Durak, a.g.m. s.116

¹⁸ Jeffrey Charles Elliott, “Humility: Development And Analysis Of A Scale” Doctoral Dissertation, University Of Tennessee, Knoxville, 2010, s.68, June Price Tangney, “Humility: Theoretical Perspectives, Empirical Findings And Directions For Future Research”, **Journal Of Social And Clinical Psychology**, Vol. 19, No. 1, 2000, pp. 70-82

¹⁹ Metin Güven, “ Narsisizm Alçakgönüllülük ve Dindarlık ilişkisi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s.2

²⁰ Ali Ayten, **Erdeme Dönüş: Psikoloji ve Mutluluk Yolu**, 2. Bs., İstanbul, İz Yay., 2015, s.136

²¹ Yunus Emre Temiz, “Alçakgönüllülük Ölçülebilir mi? Alçakgönüllülüğün Kavramsallaştırılması ve Ölçülmesinde Karşılaşılan Güçlükler”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, 2019, 8 (4): s.3054/3083

psikolojisinin gerekse pozitif psikolojinin inceleme alanına girer. Bu çalışmanın amacı, öncelikle insanın ontolojik konumunu hatırlatma açısından, alçak gönüllülüğü din psikolojisi perspektifiyle ele almaktır.

Ayrıca günümüzde dünya üzerinde hakim paradigma olan modern-seküler hayat tarzının alçak gönüllülüğe nasıl baktığı, onu bir erdem olarak görüp görmediği soruları önem kazanmaktadır. Çünkü son yıllarda erdemlerin çalışmaya başlanmasıyla başta gelen nedenlerinden birinin, bunların eksikliğinin hissedilmesi olduğu söylenebilir. Modernizmle birlikte insanlar, inançları ve erdemleri ile ilgili şüpheyne düşmüş, bunlara karşı mesafeli bir tutum almaya yönelmiştir.²² Baskın modern paradigmanın gölgelediği, belki de unutturduğu en temel özelliklerimizden biri alçak gönüllülüktür. Batı kültür ve medeniyetinden neşet eden modern-seküler yaşam tarzı, tarihin hiçbir döneminde görülmemiş şekilde tüm dünyaya yayılmıştır ve günümüzde özellikle iletişim ve tüketim alışkanlıkları açısından etkisini göstermektedir. Bu nedenle bireyselleşmenin, ötekileştirmenin, rakip görmenin, sahip olma, yükselme tutkularının alçak gönüllülükle olan ilişkisi, araştırmanın sorgulamaları arasındadır.

Alçak gönüllülük ile ilgili yapılan kapsamlı ilk çalışma Tangney'in *Humility: Theoretical Perspectives, Empirical Findings And Directions For Future Research* adlı çalışması olmuştur. Tangney, bu çalışmasında alçak gönüllülüğün sosyal bilimlerde ve psikoloji alanlarında ihmâl edilmiş bir kavram olduğunu söyler.²³ Yukarıda belirtildiği gibi paradigmadan kaynaklanan kısıtlı yaklaşım dışında, alçak gönüllülük çalışmalarının önünde başka bir takım engeller de olmuştur. Bunlar; kavram üzerinde uzlaşılmış bir tanım olmaması ve alçak gönüllülüğün ölçülmesinin zorluğudur.²⁴ Uzlaşılmış bir tanımın yokluğunun ölçümü zorlaştırması kaçınılmaz olmuştur. Alçak gönüllülüğün kişisel mi yoksa durumsal mı olduğu gibi değişken tarafları, öz bildirim yöntemi söz konusu olduğunda alçak gönüllü kişinin kendisini bu özelliğe sahip ya da

²² Gülüşan Göcen, **Şükür: Pozitif Psikolojiden Din Psikolojisine Köprü**, İstanbul, Dem Yay., 2014, s.5

²³ Tangney, a.g.m, s.70

²⁴ Don E. Davis, v.d., "Humility: Review Of Measurement Strategies And Conceptualization As Personality Judgment", **The Journal of Positive Psychology**, Vol. 5, No. 4, July 2010, 243–252 (Çevrimiçi) <http://dx.doi.org/10.1080/17439761003791672> 14.09.2020

değil şeklinde nitelendirirken, bu özelliğın doğasına aykırı düşme ihtimali de zorlaştırmacı unsurlardandır. Zira gerçekten alçak gönüllü olan kişiden beklenen *‘kendini unutmasıdır’*. Bu nedenle kendisi üzerine böyle bir düşünce ya da dile getirme bir çelişki oluşturabilecektir.²⁵ Ayrıca genellikle ‘uysallık, kendini değersiz görmek, düşük öz-saygı, günahkârlık hissi, bağımlılık, alçaklık’ gibi anlamlar da yüklenen alçak gönüllülük, çalışma konusu edilmek için her zaman cazip bir karakter özelliğı olmamıştır.²⁶

Alanda yapılan çalışmaların sayısı giderek artmaktadır. Türkiye’de alçak gönüllülüğün ana konu olarak ele alındığı çalışmaların sayısının ise oldukça az olduğu söylenebilir. Şu ana kadar tamamlanmış 16 adet yüksek lisans ve doktora çalışması bulunmakta olup, bunlardan 4 tanesi Din Psikolojisi, 1 tanesi Temel İslam Bilimleri, 1 tanesi İşletme ve Organizasyon, 1 tanesi Mimarlık, diğerleri ise Psikoloji ve Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik bölümlerinde yapılmıştır. Çalışmaların tamamında yöntem olarak nicel araştırma tekniğı kullanılmıştır. Yalnızca Büyüksevindik’in “Tevazu Ölçeğı Geliştirme Çalışması” adlı yüksek lisans tezinde anketin yanı sıra metafor analizine başvurduğu görölmektedir.²⁷ Bu çalışmamızda nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine mülakat tekniğı kullanılarak, alçak gönüllülük etrafındaki alan yazına yeni bir boyut kazandırılması amaçlanmıştır.

Öte yandan İslam dininin ahlâk anlayışı açısından köşe taşı niteliğinde bir erdem olmasına rağmen, ülkemiz akademiyasında Temel İslam Bilimleri alanında tevazuyla ilgili yazılmış müstakil sadece bir adet tez çalışması olması dikkat çekici olsa gerektir. Bunda Kur’an-ı Kerim’de doğrudan tevazu kelimesinin geçmemesinin etkisi olabileceğı gibi, zıddı olan kibirle ilgili daha çok sayıda çalışma olmasının, uzunca bir dönem psikolojinin olumsuzya yönelmesinin bir benzeri gibi, ‘zamanın ruhu’ ile ilgili olabileceğı de düşünölebilir.

²⁵ Yücel, Arslantürk, a.g.m. s.220

²⁶ Tangney, a.g.m. s.71

²⁷ Baki Büyüksevindik, “Tevazu Ölçeğı Geliştirme Çalışması”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üni. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2018

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ve KURAMSAL ÇERÇEVE

1. ALÇAK GÖNÜLLÜLÜK

1.1. Alçak Gönüllülüğün Sözlük Anlamı ve Etimolojik Kökleri

“Alçak gönüllülük”; Türkçe sözlüklerde *tevazu*, *mahviyet* ve *kibirli olmama* / *kibirsizlik*²⁸ kavramlarıyla karşılanmaktadır. Eski Türkçe’de tek başına ‘alçak’ kelimesinin *alçak gönüllü*, *yumuşak huylu*, *uslu*, *ince*, *nazik*, *mütevazı*, *yavaş*, *sakin*; ‘alçak olmak, alçaklık etmek’ fiillerinin de *alçak gönüllü olmak*, *alçak gönüllülük göstermek* anlamlarına geldiği görülmektedir.²⁹ ‘Alçak gönüllü’ kişi; *büyüklik taslamayan*, *kendisini başkalarından üstün görmeyen*, *kibirlenmeyen*, *mütevazı*, *gösterişsiz*, *iddiasız*, *kasıntısız*, *kibirsiz*, *kendi halinde*, *yalımı alçak*, *yüzü yerde*³⁰, (*makam*, *para* vb. durumlarda) *aşağı olanları kendisiyle eşit tutan veya kendi değerini olduğundan aşağı gösteren kimse*, *mütevazı*³¹ şeklinde tanımlanmaktadır.

Türkçe’de “*alçak gönüllülük*, *gösterişsizlik*” anlamında yaygın olarak kullanılan “*tevazu*”³²; Arapça “*v-d-a*” kökünden gelip, kelime manası olarak *tezellül*; yani *alçalma*, *kendini alçak görme*, *birine boyun eğme*”³³ anlamlarına gelir. Arapça kaynaklarda “*alçak gönüllülük*”; *tevazu*, *hilm*³⁴ (*akıl*, *hilm sahibi ise*; *akıllı*, *acele etmeksizin*, *teenni ile hareket eden*)³⁵, *besâta*³⁶ (*samimi*, *candan olmak*), “*alçak gönüllü*” kişi *mütevazı*, *hacûl*, (*utangaç*, *sıkılğan*, *mahcup*, *çekingen*), *ğayru mağrur*

²⁸ <https://sozluk.gov.tr/>, Alçak Gönüllülük Maddesi 08.07.2020, D. Mehmet Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük: Türkçe/Osmanlıca/Yabancı Dillerden Türkçeye En Çok Geçen Ve En Çok Kullanılan Kelimeler**, 2. Bs., İstanbul, Pınar Yay., 2005, s.42, Şemseddin Sâmî, **Kâmûs-ı Türkî**, İstanbul, Kapı Yay., 2004, s.51

²⁹ Yaşar Çağbayır, **Ötüken Türkçe Sözlük**, **Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı**, İstanbul, Ötüken Yay., 2007, C.I, s.196-197

³⁰ a.e., s.196-197

³¹ **TDK Türkçe Sözlük**, Haz. İsmail Parlatır v.d., 9. Bsk., C:I, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., 1998, s.75

³² TDK *Tevazu* Maddesi, C.II, s.2209

³³ İbn-î Manzûr, **Lisânu’l-‘Arab**, 3. Bsk. Kum, **Neşr-u Edebi’l-Havze**, 1984, C.VIII, s.397,

³⁴ İlyas Karslı, **Türkçe-Arapça Sözlük**, 5. Bsk., İstanbul, İfav Yay., 2010, s.606

³⁵ İbn-î Manzûr, **a.g.e.**, C.XII, s.146

³⁶ Mevlüt Sarı, **El-Mevarid: Arapça-Türkçe Lügat**, İstanbul, Coşkun Ofset, 1985, s.17

(kandırılmış, yanıltılmış, doğruyu göremeyen, kibirli, gururlu, mağrur olmayan)³⁷ kelimeleriyle karşılanmaktadır.

V-d-a' kökünün anlamlarından birinin de *bir şeyi koymak / vaz etmek* olduğu dikkate alındığında, kişinin kendini varlık planında gerçekçi bir yere koyması anlamına gelebileceği de düşünülebilir. Yukarıda geçen *ğayru mağrur* manası bu düşünceyi destekler niteliktedir. Zira, ancak böylece kişinin kendisini, kendisini kandırmadan tanınması mümkün olacaktır. Nitekim Karşı'nın hazırladığı Türkçe-Arapça sözlükte tevazu kelimesinin anlamı, doğrudan *yerine koymak, kendi yerini bilmek*³⁸ olarak geçmektedir. Bu çalışmanın başlığında, Türkçe kullanımda daha kapsamlı olması nedeniyle *alçak gönüllülük* kavramı tercih edilmesiyle birlikte, araştırmacıyı bu konuyu seçmesi noktasında teşvik eden, tevazu kelimesinin *kendini bilmek* anlamı olmuştur.

Alçak gönüllülük; İngilizce'de en yaygın olarak Latince kökenli *humility* ve *modesty* kelimeleriyle ifade edilir.³⁹ Humility; "alçak gönüllü olma, kendi hakkında düşük görüş sahibi olma niteliği, uysallık, tevazu, gururlu ya da kibirli olmanın tersi"⁴⁰ olarak tanımlanmaktadır. Modesty ise "ılımlılık, aşırılıktan veya abartmaktan özgür olmak, oto-kontrol (sahibi olmak), merhamet, katı kurallı olmamak"⁴¹ anlamlarına gelmektedir. Temiz, ilgili tez çalışmasında *modesty* kelimesinin tevazu ya da alçak gönüllülük değil, *sadelik* yahut *gösterişsizlik* kavramlarıyla karşılanmasını tercih etmiştir.⁴²

Latince'de alçak gönüllülük *modestia*, alçak gönüllü ise *modestus* ve *humilis*⁴³ olarak geçmektedir. "İnsan" anlamına gelen Latince *homo* ismi ve "alçak gönüllü" anlamına gelen *humilis* sıfatı, kök olarak "yer; toprak" anlamına gelen *humus* ismiyle

³⁷ a.e., s.17

³⁸ İlyas Karşı, **Türkçe-Arapça Sözlük**, 5. Bs., İstanbul, İfav Yay.,2010, s.374

³⁹ **The Goldon Dictionary**, Haz. Necmettin Arıkan vd., y.y. Altın Kitaplar Yay., t.y. s.17

⁴⁰ **The Oxford English Dictionary**, Ed. James A. H. Murray v.d.Vol:5 Oxford University Press, Oxford, 1978, s.450

⁴¹ a.e., Vol:6., s.575

⁴² Yunus Emre Temiz, "Alçakgönüllülük Dindarlık Psikolojik İyi Olma Ve Yaşam Doyumu Değişkenleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üni Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s.114

⁴³ Furkan Akderin, **Latince-Türkçe Türkçe-Latince Sözlük**, 2. Bs, İstanbul, Say Yayınları, 2018, s.612

ilişkilidir. “Humilis”, *humus* isminden türemiş bir sıfattır.⁴⁴ *Humus* ve *homo* isimlerinin "yer; toprak" anlamındaki ortak bir Proto-Hint-Avrupa kökünden türeyen, dolayısıyla kökdeş olduğunu savunan uzmanlar vardır ve bu görüş genel olarak kabul görmektedir.⁴⁵

Bu etimolojik bilgiler, insanın topraktan yaratılması inancı açısından düşünüldüğünde alçak gönüllülüğün, insanın özüne uygun bir tabiatı olduğunu çağrıştırmaktadır. Ayrıca İslami literatürde yer aldığı şekliyle; Şeytan’ın, topraktan yaratılmış olmasını Âdem’i aşağılama bahanesi kılması, bu anlamda düşündürücüdür. Alçak gönüllülüğün toprakla ilişkilendirildiği örnekler kültür dünyamızda rastlamak da mümkündür. Bunun en bariz örneği Mevlana’nın öğütleri arasında geçen “tevazuda toprak gibi ol” ifadesidir. Alçak gönüllülükle ilgili metafor analizi yapılan bir çalışmada, katılımcıların çoğunluğu, onu bir varlık olarak ağaca benzettiğini söylemiştir.⁴⁶ Kökü toprakta olan, topraktan bağımsız düşünülemez bir varlığa benzetilmesi, bu açıdan dikkat çekicidir.

Toplumumuzda alçak gönüllülük ve tevazu çoğu zaman aynı anlamda kullanılmakla birlikte, kısmi farklılıklar içeren kullanımlarına da rastlanmaktadır. Teavuzu; İngilizce’deki *modesty* kavramında olduğu gibi, dışarıdan gözlemlenebilen sadelik, gösterişsizlik özelliklerini daha çok yansıtır şekilde kullanılmaktadır.⁴⁷ İlgili bölümde bu çalışmanın katılımcıları arasında da görülebileceği gibi yumuşak huylu, sabırlı, anlayışlı, nazik olmak, sınırlarını / haddini bilmek, sade bir hayat sürmek gibi özellikler, kimi zaman alçak gönüllülük, kimi zaman ise mütevazı olmak anlamında tercih edilmiştir. Araştırmacı tarafından İngilizce *humility* kavramının karşılığı olan alçak gönüllülük, davranışsal özelliklerle birlikte, içselleştirmeyi de kapsadığı için tercih edilmiş olmakla birlikte, özellikle İslami literatüre ilişkin kısımlarda *tevazu* kavramının kullanılması uygun görülmüştür.

⁴⁴ Alfred Ernout, Alfred Meillet, **Dictionnaire Étymologique De la Langue Latine Histoire Des Mots**, Paris, 2001, s.302

⁴⁵ Michiel De Vaan, **Etymological Dictionary Of Latin And The Other Italic Languages**, Boston 2008, s.287-288-292-297

⁴⁶ Büyüksevindik, a.g.t., s.53

⁴⁷ Doğan, a.g.e., s.1281

1.2. Alçak Gönüllülüğün Psikolojik Temelleri

1.2.1. Psikolojik Açıdan Alçak Gönüllülük Nedir?

Ahlâk ve erdeme dair konular, ilk olarak felsefe içinde ele alınmış, felsefe tarihinde de doğayı merkeze alan sorgulamalardan sonra, toplum, siyaset, ahlâk gibi konulara ilk eğilenler Sofistler olmuştur. Ancak en kapsamlı sorgulamayı yapan düşünürler Sokrates ve onun öğrencisi Platon'dur. Bilginin ve ahlâkın bilen özneye bağlı, yani göreceli olduğunu savunan Sofistlere göre; dışsal, nesnel bir ahlâkî ölçüt yoktur. Bu anlayış epistemolojik ve ahlâkî bir rölativizme neden olmuştur. Sokrates ve Platon ise buna karşı çıkarak, nesnel ölçütü aramış, bu anlayışın erdemsizliğe yol açacağını savunmuştur. Onlara göre bilgi ve erdem özdeştir.⁴⁸ Kendini bilmek, erdemli olmayı bilmektir. Dolayısıyla erdem, ancak bu bilgiyle birlikte gerçekleşebilir.⁴⁹ Bizim dilimizde de 'kendini bilmek' olgun ve onurlu, erdemli davranmak anlamında kullanılır. Rahatsız edici, ahlâkî ya da kültürel değerlere aykırı bir tutum sergileyenlerin 'kendini / haddini bilmezlik' ile tanımlanması da aynı çerçevededir.

Alçak gönüllü olmanın tanımlarından olan ve diğer koşullarına da zemin teşkil ettiği söylenebilecek temel özellik; kişinin kendine karşı objektif bir bakış açısına, sahici bir değerlendirmeye sahip olması, aslında kendini tanıması, bilmesidir. Bu açıdan alçak gönüllülüğün diğer erdemlere nazaran Sokrates'in erdem-bilgi bütünlüğü ile büyük ölçüde örtüştüğü söylenebilir. Nitekim Sokrates için bilgi; iyi, güzel ve doğrunun bilgisi olduğu kadar, kendinin de bilgisidir.⁵⁰ Bazı çalışmalarda bu bilgi, ahlâkın amacı olarak görülmüştür. Buna göre ahlâk; insan nefsinde yerleşik bir şekilde var olan melekelerdir. Bu güçlerin iyi olanları erdemleri, kötü olanları erdemsizlikleri doğurmaktadır. İnsanın potansiyel erdemlerini ortaya çıkarıp, buna göre yaşam sürmesi için öncelikle gerekli olan nefsin tanımasıdır.⁵¹

⁴⁸ Didem Yıldırım, "Platon'un Ahlâk Düşüncesinin Evrilmesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üni., Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004 s.1-7

⁴⁹ a.e., s.17

⁵⁰ a.e. s.19

⁵¹ Necdet Durak, "Platon Ve Fârâbî Felsefesinde Erdem Kavramı", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, s.2

Aristoteles'te ahlâkî erdem; ifratla tefrite düşmeyerek, iki aşırı uç arasındaki altın ortayı bulmakla ortaya çıkar. Burada akıl, doğru düşünmeyle, insanın aşırılık ve eksiklik arasındaki doğru ortayı bulmasını sağlar. Buna göre cesaret; korkaklık ile gereksiz atılganlık, cömertlik; müsriflik ile cimrilik, yüce gönüllülük ise kibir ile tevazu arasındaki doğru ortadır.⁵² Cevizci'nin burada tefrit noktasındaki aşırı uç olarak gördüğü tevazu kavramını kendini aşağılama, küçük düşürme, zillet gibi olumsuz bir manada kullandığı, orta olan erdem için ise alçak gönüllülük yerine yüce gönüllülük demeyi tercih ettiği görülmektedir.

Aristoteles, alçak gönüllülüğün de içinde bulunduğu ahlâkî erdemlere göre teorik bilgelik anlamına gelen 'dianoetik' erdemleri daha kıymetli bulur. Bunun nedeni insanın en yüksek kabiliyeti olan akıl ve aklın en yüksek eylemi olan tefekküre dayanmalardır.⁵³ Bu açıdan alçak gönüllülüğün kendi üzerine tefekküre dayanan boyutunu, entelektüel erdemler kapsamında değerlendirmenin mümkün olduğu söylenebilir.

Görüldüğü gibi kelime anlamındaki olumsuz çağrışımlar, alçak gönüllülüğün erdemler tasnifinde yer bulmasına engel olmamıştır. Bu çeşitli ve bazen çelişik tanımlar, alan için bir zorluk teşkil etse de diğer yandan yapının farklı yönlerini ortaya koyan bir tamamlayıcılık sağlamaktadır.⁵⁴ Ancak moderniteyle birlikte bilimsel paradigma, yöntem olarak deney ve gözlem; yani nicel ölçülebilirliği eksene almış, eski felsefeden farklı olarak, psikoloji de temel konusu insan olmasına rağmen, bağımsız bir bilim olabilmek için kendisini, laboratuvar imkânlarıyla sınırlandırmayı tercih etmiştir.⁵⁵ Böylece ruh ve bedenden oluşan insanın, psikolojiyle asıl irtibatlı ciheti olan erdemler ve her türlü felsefi, dini-manevi içerikli konular gibi, alçak gönüllülük de laboratuvar da kendine yer bulamayarak psikolojik araştırmaların dışında kalmıştır.⁵⁶ Gerek bu yaklaşımın ürünü olan davranışçılık, gerek psikoloji alanında en büyük yankıyı uyandıranlardan biri olan Sigmund Freud'un insana yönelik

⁵² Ahmet Cevizci, **Felsefe Tarihi**, İstanbul, Say Yay., t.y., s.69

⁵³ Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, 3. Bsk., İstanbul, Paradigma Yay., 1999, s.311

⁵⁴ **Temiz**, a.g.m., s.3063

⁵⁵ Schultz, Schultz, **a.g.e.**, s.26,

⁵⁶ Kemal Sayar, Mehmet Dinç, **Psikolojiye Giriş**, 6. Bsk., İstanbul, Dem Yay., 2016, s.13

karanlık bakış açısı, gerekse 20. yüzyılda kısa aralıklarla yaşanan dünya savaşları, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan neşet eden travmalar, psikolojiyi tamamen insanın olumsuz özelliklerinin ve psikolojik hastalıklarının iyileştirilmesine yöneltmiştir.

İnsanın karanlık yönlerinin gölgesinde kalan asıl özelliklerinin hatırlanması gerektiğine yönelik, disiplin içinden gelen ilk ciddi itiraz⁵⁷ pozitif psikolojiyi doğurmuştur. Burada olumlu taraflarını insanın aslî özellikleri olarak tanımlarken dayanak noktamız, bunların aynı zamanda insanî erdemler olarak nitelendirilmesidir. Nitekim akıma öncülük eden Martin Seligman, APA başkanlığı döneminde yaptığı konuşmada şunları söylemiştir:

*“Nasıl oluyor da sosyal bilimler diğerkâmlık, cesaret, dürüstlük, saygı, zevk, sağlık, sorumluluk ve iyimserlik insani güçleri ve erdemleri küçümseyip, savunmacı, stratejiler veya düpedüz illüzyon olarak nitelendirirken, kaygı, ihtiras, bencillik, paranoya, öfke, düzensizlik ve keder gibi zayıflık ve olumsuz motivasyonları hakiki olarak nitelendiriyor?”*⁵⁸

Seligman'ın bu sözlerinden de anlaşıldığı üzere, insanın asıl aydınlanmasının anahtarı, doğası gereği zaten sahip olduğu erdemlerin ışığında kendini keşfetmesi olacaktır.

Pozitif psikoloji çıkışı, hem akademi camiası hem de halk tarafından heyecanla karşılanmış ve çıkışından itibaren ilk iki yılda alanda yapılan çalışmaların sayısı hatırı sayılır dereceye ulaşmıştır.⁵⁹ Bu heyecan bireylerin ve toplumun müspet bir yaklaşıma olan ihtiyacını fark etmesini ve adeta uzun dönemdir kapalı tutulan bir pencereden temiz hava almaya başlamasını çağrıştırmaktadır.

Alçak gönüllülük ile ilgili derli toplu ve en kapsamlı çalışma, 1998'deki çağrıdan iki yıl sonra, 2000 yılında Tangney'in “*Humility: Theoretical Perspectives, Empirical Findings And Directions For Future Research*” başlıklı çalışması olmuştur.

⁵⁷ Martin E.P. Seligman, “Positive Social Science”, **Journal Of Positive Behaviour Interventions**, V:1, No:3, Summer 1999, pp:181-182

⁵⁸ a.e., p:181

⁵⁹ Schultz, Schultz, **a.g.e.**, s.685

Tangney burada alçak gönüllülüğün sosyal ve psikolojik bilimlerde ihmâl edilen bir erdem olduğunu, son yirmi yıldır yapılan empirik araştırmaların sayısının ancak bir avuç olduğunu, bunların da alçak gönüllülüğü merkeze almayıp, etrafında dolaştığını söylemektedir.⁶⁰

İlgili çalışmalarda alçak gönüllülüğe, bir zayıflık değil karakter gücü olduğunu gösteren müspet anlamlar verilmiştir. Buna göre alçak gönüllülük bir bilgeliktir. Öğrenmeye açık bir zihin alçak gönüllülüğün tabiatında vardır. Kendini değersiz görmek değil, değerini gerçekçi bir şekilde takdir etmektir. Her insanın Tanrı'nın yarattığı ruhlardan bir ruh olmakla birlikte, diğer yandan biricik olduğunun ve diğerleriyle paylaşmak üzere kendisine verilmiş becerilerinin var olduğunun bilicinde olmaktır. Başka bir deyişle değerli ama en değerli olmadığını, bilgisiz değil ama her şeyi bilir olmadığının farkındalığıdır. Bu durum, her şeyi bildiğini ya da en bilgili olduğunu zanneden kibirli birinin yaptığı gibi, bilgiye kendini kapatmayı engeller ve her zaman öğrenmeye açık olmayı sağlar. Bu aynı zamanda insanların birbirine açık olması ve birbirini tamamlaması demektir. Alçak gönüllülüğün zıddı olan kibir ise insanlar arasına duvar örür ve ayrışmaya sebep olur. Templeton kendini tamamen değersiz görmeyi alçak gönüllülük değil ahmaklık olarak ifade etmiştir. Hatta bu özelliklerinden ötürü alçak gönüllülüğü *ilerlemenin anahtarı (key of progress)* şeklinde nitelendirmiştir.⁶¹

Alçak gönüllülük kendini değersiz hissetmek değil, aksine benlik saygısına sahip olmaktır. Benlik saygısı, kişinin kendi özelliklerini değerlendirerek, kendisini takdir etmesi demektir.⁶² Alçak gönüllülük iç güdümlü bir güçtür. Alçak gönüllü kişi başkalarının övgüsü veya eleştirisi karşısında elbette bir duygusal tepki geliştirebilir. Ancak bu durum, düşünce veya davranışlarını dışardan gelen tepkilere göre belirleyeceği anlamına gelmez. Çünkü alçak gönüllü kişinin bir tutum ortaya koyarken kaygısı onu sergilemek, beğeniye sunmak, takdir toplamak değildir.

⁶⁰ Tangney, a.g.m., s.70

⁶¹ J. M. Templeton, (1997) **Worldwide Laws Of life**. Philadelphia: Templeton Foundation Press, pp: 162-163, Akt. Tangey a.g.m., s.72,40

⁶² Selçuk Budak, **Psikoloji Terimleri Sözlüğü**, 5. Bsk., Ankara, Bilim ve Sanat Yay., 2019, s.585

Alçak gönüllülüğün doğasında kendine odaklanmama ya da düşük odaklanma vardır. Bu nedenle sürekli olarak kendini ya da yaptığı işleri eleştiren, kötüleyen bir kişi paradoksal olarak alçak gönüllülüğe ters düşmektedir. Çünkü eleştiride bulunurken aslında yine kendisini merkeze yerleştirmektedir.⁶³ Elliot da bu doğrultuda alçak gönüllüğü; *açıklık, kendini unutmak, doğru öz-değerlendirme ve başkalarına odaklanma* olmak üzere, dört bileşen etrafında açıklamıştır.⁶⁴ Alçak gönüllü kişiler, daha büyük bir evrenin parçası olduklarını kabul ederek, başkalarının da bu büyük bütüne bir şekilde katkılarını takdir ederler.⁶⁵

Emmons, psikoloji biliminde yeterince ilgi görmediğini söylediği alçak gönüllülüğü; ruhsal zekânın bileşenlerinden ve onun işleyişinde etkili bir faktör olarak kabul ettiği çalışmasında, kavrama yüklenen olumsuz özelliklere karşı çıkar. Alçak gönüllülük genellikle öz saygının düşük olmasıyla eşleştirilse de insan gücünün bir kaynağıdır. Yüceltmek ya da küçümsemeksizin, kişinin güçlü ve zayıf yönlerinin gerçekçi bir değerlendirmesidir. Silik bir karakter özelliği olmamasının bir kanıtı da tarihi örneklerdir. Çünkü tarih, kendi kendini yüceltmenin cazibesine kapılmayı reddeden, hedefleri ve kendileri hakkında bir perspektif duygusuyla hareket eden, güçlü manevi, politik ve bilimsel, alçak gönüllü liderlerle doludur.⁶⁶

İnsanların alçak gönüllülüğü bir karakter gücü mü yoksa zayıflık olarak mı gördüğü üzerine yapılan bir başka çalışmada, kavramın büyük çoğunluk tarafından olumlu algılandığı ve yüksek benlik saygısı ile ilişkilendirildiği tespit edilmiştir.⁶⁷

Alçak gönüllülüğün, Tangney'nin belirlediği ve genellikle referans gösterilen spesifik temel unsurları şunları içerir:

- Kişinin kendini küçümsemeksizin, yeteneklerini ve başarılarını doğru değerlendirmesi,

⁶³ Tangney, a.g.m., pp. 72-73

⁶⁴ Elliott, a.g.t., s.68

⁶⁵ Elliott, a.g.t., s.68

⁶⁶ Robert A. Emmons, "Is Spirituality An Intelligence? Motivation, Cognition, And The Psychology Of Ultimate Concern," **The International Journal For The Psychology of Religion**, 10(1), 3-26, p.18

⁶⁷ Julie Juola Exline, Anne L. Geyer, "Perceptions Of Humility: A Preliminary Study", *Self And Identity*, 3: 95-114, 2004, p.95

- Hatalarını, kusurlarını, bilgi ya da başka konularda sınırlılıklarını kabul etme yeteneği (genellikle "daha yüksek bir güç" karşısında),
- Yeni fikirlere, bilgilere ve tavsiyelere açıklık,
- Yeteneklerini ve başarılarını dünyadaki yerine göre değerlendirmek (daha büyük bir bütünün parçası olarak görmek),
- Göreceli olarak düşük öz-odaklanma, kendini unutmak, daha büyük bir evrenin yalnızca bir parçası olduğu bilincine sahip olmak,
- Her şeyin değerini takdir etmek, insanların ve şeylerin dünyamıza pek çok farklı şekillerde katkıda bulunabileceği kabul etmek.⁶⁸

Son çalışmalar alçak gönüllülüğün benliğin tam bir şekilde değerlendirilmesi, sadelik ve kişilerarası yönelimlilik bileşenleri üzerinde daha çok durmaktadır.⁶⁹

Wright ve arkadaşları, tevazuun özünün, kişinin epistemolojik ve ahlâki olarak *psikolojik bir kendini konumlandırması* olduğunu ifade eder. (Burada konumlanma anlamıyla doğrudan ilişkili olduğu için tevazu kelimesi özellikle tercih edilmiştir.) Epistemik konumlandırma ile kastedilen; insanın tek bir kişi olarak, uçsuz bucaksız bir evrenin; kendisinden sonsuz derecede daha büyük olan bir bütünün küçük bir parçası olduğu anlayışı ve deneyimidir. Bu deneyim genellikle ruhsal olarak, Tanrı'ya veya daha yüksek bir güce bir bağlantı olarak yaşanır. Ancak kişinin kozmosta bir varoluşsal farkındalık durumu yaşaması ile de deneyimlenebilir.⁷⁰ Tanrı'nın karşısında bu şekilde bir konumlanış, diğer insanlar karşısında özgür olma anlamına da gelecektir. Çünkü hiç kimse; hangi payeye sahip olursa olsun, özü itibarıyla diğerinden üstün olamayacaktır. Seligman ve Peterson da alçak gönüllülüğün daha büyük bir dünyada kişinin kendi yerini / konumunu takdir ve kabul etmesi olduğunu belirtir.⁷¹

Etik konumlandırma ise kendisini *herkes arasında biri* olarak görmek, diğerlerinin de kendisi gibi ilgiye ihtiyacı olduğunu kabul etmek demektir. Wright ve

⁶⁸ Tangney, a.g.m.. s.73-74

⁶⁹ Temiz, a.g.m. s. 3054/3083

⁷⁰ Jennifer Cole Wright Vd., "The Psychological Significance Of Humility", **The Journal Of Positive Psychology**, 2016, s. 3-12 (Çevrimiçi) DOI: 10.1080/17439760.2016.1167940 23.11.2020

⁷¹ Christopher Peterson, Martin E. P. Seligman, **Character Strengths And Virtues: A Handbook And Classification 1**, Oxford University Press, 2004, p.436

arkadaşları bunun bir tür *genişletilmiş merhamet (expand compassion)* olduğunu ifade eder. Böylece alçak gönüllülük, kendi ihtiyaçlarımıza, ilgi alanlarımıza, arzularımıza, çıkarlarımıza, vb. güçlü bir şekilde öncelik veya ayrıcalık verme doğal eğilimimizi dengeleyici bir işlev görür.⁷² Bu özellikleri açısından alçak gönüllülük üstünlük algısı ve imtiyaz beklentisine karşıt bir zemin oluşturur.⁷³ Yani kişinin kendini hor görmesi değil, varoluşsal olarak diğer insanlarla zaten var olan eşitliğini, epistemik ve moral olarak da kavramasıdır.

Merhamet ve alçak gönüllülüğü, birlikte var olan ve birbirini tamamlayan nitelikler olarak gören Hökelekli'ye göre, alçak gönüllülük sadece başkalarına değil, kendine merhamet etmeyi de iltizam eder. Ayrıca daha güçlü, büyük ve sınırsız bir hakikatin varlığını tanımasının, insan ruhu için büyük bir güç teşkil eder.⁷⁴ Gulliford ve Roberts ise alçak gönüllülüğün ego kirliliğini önleyip, akli erdemlerin hayata geçirilmesindeki itici güç olduğunu belirterek; onun, diğer erdemlere zemin teşkil etme niteliğine dikkat çekerler.⁷⁵ Alçak gönüllülüğü bir güç olarak tanımlayan bu yaklaşımların ortak özelliğinin, egoyu aşan ve deyim yerindeyse onu terbiye eden bir aşkınlığa işaret etmek olduğu söylenebilir.

İncioğlu, yüksek lisans çalışmasında alçak gönüllülük için, 'takdir edilme isteğinin olmaması ya da bastırılması' tanımlamasına yer vermiştir. Ancak bir duygunun baskılanması için var olması gerekir. Alçak gönüllülük ise böyle bir beklentiye ihtiyaç duymamaya daha yakındır. Bastırma ifadesinin alçak gönüllü olmaya gayret etme olarak anlaşılması da mümkün olabilir. Nitekim aynı çalışmada buna işaret eden "Tevazu, bir başarının ya da yapılan bir işin motivasyonları arasında takdir edilme ve bu başarının başkaları tarafından bilinme ya da fark edilme çabasının olmamasıdır" şeklinde bir tanım da yer almaktadır.⁷⁶

⁷² Wright Vd. p.3

⁷³ Emine Yücel, Gökhan Arslantürk, "Kendini Unutmak: Psikoloji Araştırmalarında Tevazu", **Psikoloji Çalışmaları**, İstanbul Üniversitesi Yay. C:39, Sayı:1, 2019, İstanbul, s.224-225

⁷⁴ Hökelekli, a.g.m.. s.117

⁷⁵ Liz Gulliford, Robert C. Roberts, "Exploring The "Unity" Of The Virtues: The Case Of An Allocentric Quintet", 2018, Theory & Psychology (Çevrimiçi) DOI: 10.1177/0959354317751666, s.1-19, 18.11.2020

⁷⁶ Cahit İncioğlu, "İş Performansı İçin Dürüstlük ve Tevazu Analizi" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s.17

İngilizce’de alçak gönüllülük için kullanılan kavramlar olan *humility* ve *modesty*’yi, çoğu düşünür, *modesty*’nin *humility* ile kastedilenden daha dar ve daha az karmaşık bir kavram olmasıyla ayırır. Buna göre *humility*, başkalarının eşit değerine saygı duymayı ve kişinin dünyadaki yerini anlamayı içerir. *Modesty*; kendini unutmak ve başkalarının layık olabileceği çeşitli yolları takdir etmek gibi *humility*’nin diğer anahtar yönlerini içermemekte, daha az alakalı olduğu davranış, kılık-kıyafet gibi hususlara ilişkin kullanılır. Yani esas olarak davranış açısından sosyal durumlarda ılımlılık, davranış, giyinme, yemek yeme veya kendinden bahsetme gibi özelliklere odaklanmaktadır.⁷⁷ Örneğin kişi ait olduğu ırk açısından kendini üstün hissedebilir ama şahsi başarıları hakkında alçak gönüllü olabilir. *Modesty*; kişiyi tüm insanların temel değeri hakkındaki metafizik görüşleri değil, kendi sahip oldukları ya da başarılarına yönelik alçak gönüllülüğü açısından tanımlar.⁷⁸

Seligman ve Peterson da *modesty* ve *humility* kavramlarını ayırmanın önemine değinir. Buna göre *modesty*; dışa dönük, kişinin giyim tarzı, dış görünüşü, kullandığı araba, yaşadığı ev gibi, görünür boyutta sadeliği tercih etmesi ve “Bana bakın!” tavrından uzak olmasıdır. *Humility* ise daha içe dönük; kişinin iç dünyasında evrenin merkezi olmadığının bilincini taşımasıdır. *Modesty*; yani görünür alçak gönüllülük, içsel boyut olmadan var olabilirken içsel alçak gönüllülük, kişiyi görünürde bir alçak gönüllülüğe de götürür. Bu nedenle *humility* daha kapsamlıdır ve bir karakter gücü olarak alçak gönüllülükten bahsedildiğinde kastedilen de budur.⁷⁹

1.2.2. Alçak Gönüllülüğün Alt Türleri

Alçak gönüllülük tek boyutlu olmayıp, sosyal hayatın muhtelif alanlarına yansıyan bir kavramdır.⁸⁰ Sözlükte değersizlik, düşük öz-saygı gibi tanımlamalar olabilmesine karşın, teoloji, felsefe ve psikoloji çalışmalarında zenginliği ortaya

⁷⁷ Tangney, a.g.m. s.74, Oindrila Bhattacharya vd., “Humility: An Emerging Construct In Moral Psychology”, *Psychological Studies*, 62(1), Kolkata, 2017, s.5, (Çevrimiçi) DOI 10.1007/s12646-017-0387-9 14.09.2020

⁷⁸ Bhattacharya a.g.m., s.5

⁷⁹ Peterson ve Seligman, *a.g.e.*, s.435-436

⁸⁰ Yücel, Arslantürk, a.g.m., s.220

konmaktadır.⁸¹ Bu da alçak gönüllülüğün alt türlerini ortaya çıkarmaktadır. Öncelikle alçak gönüllülüğün bir *özellik, eğilim (trait)* mi, yoksa bir *durum (state)* mu olduğu, yani kişiliğe dair kalıcı bir özellik mi, yoksa hayatın akışı içerisinde değişken bir yapıda mı olduğu noktasında statüsünün netleştirilmesi gerekmiştir. Hem özellik hem de durum olarak kabul edilmesine rağmen, alçak gönüllülük üzerine yapılan çoğu çalışma onu bir özellik olduğu bakış açısıyla yaklaşmıştır.⁸²

1.2.2.1. Durumsal (Sürekli) ve Eğilimsel (Geçici) Alçak Gönüllülük

Kişilik ve bireysel farklılıklar bir yana, çoğumuzun bazı durumlarda alçak gönüllü olup, bazılarında olmadığını ifade eden Tangney, alçak gönüllülüğün teorik manada *durumsal* ve *eğilimsel* olarak ikiye ayrılabilirliğini söyler. *Durumsal alçak gönüllülük*, olgu ve olaylar karşısında artıp azalma gibi değişken bir yapıya sahipken, *eğilimsel alçak gönüllülük* daha içselleştirilmiş ve karakter özelliği haline gelmiş bir özelliktir.⁸³ Daha sabit bir özellik gösterdiği için alçak gönüllülük ölçümlerinde eğilimsel alçak gönüllülüğün esas alınması, daha uygulanabilir olmakta, hem de daha güvenilir sonuç alınmasını sağlamaktadır. Güven, eğilimsel alçak gönüllülüğü aynı zamanda *fitrî alçak* gönüllülük olarak tanımlamaktadır.⁸⁴

1.2.2.2. İlişkisel Alçak Gönüllülük

Alçak gönüllülüğün sosyal ilişkilerde ifade edilen ve üçüncü şahıslar tarafından deneysel olarak gözlemlenebilen türü, literatürde *ilişkisel alçak gönüllülük* olarak adlandırılır. Owens, Johnson ve Michell ise bunu *ifade edilen (expressed) alçak gönüllülük* olarak tanımlamayı tercih etmiştir. Onlara göre ifade edilen alçak gönüllülüğün üç boyutu vardır ve birbiriyle ilişkili üç gösterge tarafından yansıtılır: a) Kendini doğru bir şekilde görme konusunda açık bir istek, b) Başkalarının güçlü yönlerini ve katkılarını takdir etme ve c) Öğretilebilirlik. Ayrıca alçak gönüllü

⁸¹ M. Enes Vural, “Yetişkinlerde Alçakgönüllülük, Dindarlık ve Psikolojik İyi Oluş İlişkisi,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s.12

⁸² Bhattacharya, a.g.m. s.4

⁸³ Tangney a.g.m. s.76-77

⁸⁴ Güven, a.g.t. s.88

insanların, kişilerarası etkileşimleri, kendileri hakkında daha fazla şey öğrenebilecekleri ve kişisel gelişimler için iç görü kazanabilecekleri 'sosyal aynalar' olarak gördüklerini öne sürerler.⁸⁵

İnsanlar, gözlemledikleri kişinin olumlu ve diğeri yönelimli duygular geliştirme yeteneğine odaklanarak alçak gönüllülüğünü değerlendirebilir. Dahası, bir gözlemci yüz ifadeleri, dil veya hatalardan ders alma yeteneği gibi davranışlarından, birinin kendisine bakışını çıkarabilir. Buna göre, ilişkisel alçak gönüllülük, bir kişiyle ilişki içinde olan birinin, adeta muhbirce bir yaklaşımla o kişinin alçak gönüllülüğünü değerlendirmesi ile ölçülür.⁸⁶

1.2.2.3. Kültürel Alçak Gönüllülük

Kültürel alçak gönüllülük, ilişkilerde sosyal ve kültürel farklılıkların etkisini ifade eder. Etnik ve ırksal farklılıkları olan bireylerden cinsel tercih, sosyal statü, meslekler arası rollerden, sağlık hizmeti sağlayıcı / hasta ilişkilerine kadar çeşitli bağlamlarda kullanılmıştır. Giderek küreselleşen ve çeşitliliğin arttığı bir dünyada, *kültürel duyarlılık* ve *kültürel yeterlilik* terimlerinin, *kültürel alçak gönüllülüğe* doğru bir kullanımı söz konusudur. Üstelik kültürel alçak gönüllülük, kültürel yeterlilikten daha derin ve politik olarak da doğru olarak kabul edilmiş, hayat boyu devam edecek bir süreç olarak tanımlanmıştır.

Foronda ve arkadaşlarının çalışmasında kültürel alçak gönüllülüğe sahip kişilerde açıklık, öz farkındalık, egoist olmamak, destekleyici etkileşimler, kendini yansıtmaya ve eleştiri gibi özellikler keşfedilmiştir. Açıklık, yeni fikirleri keşfetmeye istekli bir tutuma sahip olmaktır. Kültürel alçak gönüllülüğün gerçekleşmesi için bir bireyin açık fikirli olması veya kültürel açıdan farklı bir bireyle etkileşime açık olması

⁸⁵ Bradley P. Owens Vd. "Expressed Humility In Organizations: Implications For Performance, Teams, And Leadership", *Organization Science*, 24(5):1517-1538, 2013, (Çevrimiçi) [Doi.Org/10.1287/Orsc.1120.0795](https://doi.org/10.1287/Orsc.1120.0795) 15.09.2020

⁸⁶ Don E. Davis Vd." Relational Humility: Conceptualizing And Measuring Humility As A Personality Judgment", *Journal Of Personality Assessment*, 93(3), pp. 225–234, 2011, (Çevrimiçi) <http://dx.doi.org/10.1080/00223891.2011.558871> 15.09.2020

gerekir.⁸⁷ Hook ve arkadaşları ilgili çalışmalarında, kültürel alçak gönüllülüğün ırksal açıdan farklı danışanları tedavi etmede etkili olmak için geliştirilmesi gereken önemli bir özellik olabileceğini gösteren son teori ve araştırmalarla tutarlı bulgular elde etmişlerdir. Buna göre psikoterapi açısından da kültürel alçak gönüllülüğe sahip danışmanların, kültürel konularla ilgili sınırlamalarını ve hatalarını kabul edebilecekleri, bu nedenle kültürel bir kopma meydana geldiğinde terapötik ilişkiyi onarmada daha etkili olabilecekleri öngörülmüştür.⁸⁸

Ayrıca iki büyük Dünya Savaşı da dâhil olmak üzere, insanlık tarihinde en acı izleri bırakan çatışmaların dayandığı faşizm, emperyalizm, nasyonalizm gibi ideolojilerin arkasında yatan temel psikolojik sebep, alçak gönüllülüğün yoksun, kendini ve milletini başkalarından üstün görme, onu kendi arzu ve çıkarları doğrultusunda kullanma, yönlendirme, yönetme hakkını kendinde bulmaktır. Örneğin sahip olma hırsına kapılmadan sürdürülen mütevazı ve paylaşım esaslı bir yaşam tarzı, dünyadaki fakirlik olmasa dahi, en azından açlık problemini tek başına ortadan kaldıracak potansiyele sahipken, kendisinde ya da kendi ırkında, medeniyetinde, başkasından daha çok sahip olma hakkını görmek sömürüye yol açmakta, hatta bizatihi bu sorunun kaynağı olabilmektedir. İnsanlar çeşitli kategorilere ayrılarak ötekileştirilmekte, Tanrı ve insan için söz konusu olabilecek hiyerarşi, insanlar arasında uygulanmakta ve bu durum Tanrılaşma eğiliminde olanların, maddi olarak zayıf olanları kullaştırma hakkını görmeleriyle sonuçlanmaktadır. Tarihte görülen kölelik müessesesi de sosyal gerçekler ve gerekliliklerden ziyade, bu kibir ve tahakkümün bir sonucudur. Bu gerçeklerin, alçak gönüllülüğün farklı boyutlarıyla sadece bireysel hayatlarda değil, insanın büyük hikâyesi açısından da hayati bir önemi haiz olduğunu gösterdiği söylenebilir.

⁸⁷ Cynthia Foronda Vd., "Cultural Humility: A Concept Analysis", **Journal Of Transcultural Nursing**, 2016, Vol. 27(3) 210–217, (Çevrimiçi) DOI: 10.1177/1043659615592677 15.09.2020

⁸⁸ Joshua N. Hook Vd., "Cultural Humility And Racial Microaggressions In Counseling", **Journal Of Counseling Psychology**, 2016, Vol. 63, No. 3, 269–277, (Çevrimiçi) <http://dx.doi.org/10.1037/cou0000114> 15.09.2020

1.2.2.4. Entelektüel Alçak Gönüllülük

Kişinin bilgiyle ilişkisinde kendini gösteren alçak gönüllülük *entelektüel alçak gönüllülük* olarak tanımlanır. İnanç ve düşüncelerinin yanlış olma ihtimalinin varlığının bilincinde olmak temeline dayanır.⁸⁹ Entelektüel alçak gönüllülük, kişinin bilgisinin sınırlarının farkında olmayı, açık fikirli olmayı ve yeni kanıtların ışığında yeni fikirler almaya istekli olmayı içeren düşünsel bir erdemidir. Entelektüel açıdan alçak gönüllü bir kişi, başkalarının zekâsına değer verir ve daha fazlasını biliyormuş gibi yapmaz. Kendini aldatma ya da önyargılı davranma olasılığının bulunduğu koşulları tanıyabilir ve benmerkezci benliğinin bunu yapıp yapmadığını kontrol edebilir.⁹⁰ Entelektüel alçak gönüllülüğün, ilişkisel alçak gönüllülüğün açıklık bileşeniyle oldukça benzeştiği görülmektedir. Ayrıca Türkiye’de yapılan bir çalışmada, beş faktör kişilik özelliklerinin bilgeliği yordayıcı gücünün, entelektüel alçak gönüllülükle arttığı bulgulanmıştır.⁹¹

‘Bilgi ve teknoloji çağı’ olarak adlandırılan bir çağda yaşadığımız için, bilgi ile ilişkimiz üzerinde daha fazla durmak önem arz etmektedir. Nitekim artık bilgiye sahip olmak, tahakküm edebilmenin imkânı olarak kabul görür hale gelmiştir. Tahakküm ise bireysel ya da toplumsal planda, kendini diğerini yönetmek hakkına sahip görmektir. Dolayısıyla bu anlayış, alçak gönüllülüğe ve onun dayandığı varoluşsal eşitlik anlayışına taban tabana zıt ve çatışmacı bir yaklaşımdır. Bu nedenle bilgi ve teknolojinin hayatımızı kolaylaştıran avantajlarının yanı sıra, ondan kat be kat fazla bir şekilde kişiliğimize, dahası insan türünün sonunun gelip gelmediğinin tartışılır olduğuna bakılırsa, doğrudan insanlığımıza yönelik zarara, hatta saldırıya dönüşen dezavantajları söz konusudur.

Diğer yandan bilgiye ulaşmanın kolay oluşu, bilginin aydınlatıcı fonksiyonuyla çelişir bir şekilde, kişiyi ona sahip olduğu yanılsamasına düşürmektedir. Bilgi kirliliği ise doğruyu-yanlış ayırt etmeyi gittikçe daha da zorlaştırmaktadır. Entelektüel alçak

⁸⁹ Oğuzhan Çakan, “ Bilgeliğin Yordayıcıları Olarak Entelektüel Tevazu ve Beş Faktör Kişilik Özellikleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2019, s.32

⁹⁰ Bhattacharya Vd., a.g.m., s.4

⁹¹ Çakan, a.g.t., s.79

gönüllüğün bileşenlerinden olan ‘öğrenmeye açıklık’ özelliği sağlanır gibi görünmesine rağmen, vakıa; alçak gönüllülüğün ‘bilgisinin sınırlarının farkında olmak’ bileşeninin tam tersi olduğu gibi görünmektedir.

Kültürümüzde ise entelektüel alçak gönüllülük, Yunus Emre’nin “*İlim ilim bilmekdür İlim kendin bilmekdür, Sen kendüni bilmezsin yâ niçe okumakdur*”⁹² dizelerinde en veciz halini bulur. Bu dizeler bize hâli hazırdan başka bir gerçeği işaret etmektedir. Buna göre bilgi idrakimizden süzülüp davranışlarımızda ve kişiliğimizde değişiklik yapmadıkça, bize ayna tutmadıkça, varlık âlemindeki hakiki yerimizi, haddimizi bize göstermedikçe bir erdeme, bir güce değil, bizi bir yanılsamaya mahkûm eden, dev aynasında gösteren bir zaafa dönüşecektir. Bilginin görevi insana alçak gönüllülüğün gerektirdiği gibi hem haddini hem değerini bildirmektir. Nitekim ‘Bir şey biliyorsam bir şey bilmediğimdir’ anlayışı, bu manadaki gerçek bilgeliğin geleceği nihai noktadır.

1.2.2.5. Doğru (Sahici) ve Yanlış (İkiyüzlü) Alçak Gönüllülük

Bhattacharya, alan yazında rastlamadığımız bir ayrıma giderek, alçak gönüllülüğü doğru ve yanlış olmak üzere ayrı bir kategorileştirmeye gitmiştir. Bununla kastettiği alçak gönüllülüğün samimi ve içten olup olmadığıdır. Örneğin bir kişi kibar, alçak gönüllü, saygılı davranabilir. Toplumsal olarak arzu edilen davranış kriterlerine uygun olmadığı için, özel muameleyi hak ettiğini düşündüğü halde kendisiyle övünmez ve bunu alçak gönüllü davranışlarla ustaca gizler. Bhattacharya’ya göre bu tür gözlemlenen alçak gönüllülüğün ‘yanlış ya da ikiyüzlü alçak gönüllülük’ olduğu söylenebilirken, eşit değerde bir takdirden doğan bir davranışın ‘gerçek alçak gönüllülük’ olduğu söylenebilir. Samimi olmayan alçak gönüllülüğün temelinde ise içsel bir inanca dayanmaması yatmaktadır. Zira alçak gönüllülüğün çoğu ögesinin köklerinin, bir düşünce ve inanç düzeyinde olması gerekir.⁹³

⁹² Yûnus Emre Divânı, Haz. Mustafa Tatçı, (Çevrimiçi)

<https://temucin.files.wordpress.com/2014/12/yunus-emre-dc3aevc3a2nc4b1.pdf> 03.11.2020

⁹³ Bhattacharya, a.g.m. s.9

1.2.3. Alçak Gönüllülüğe Dair Psikolojik Yaklaşımlar

1.2.3.1. İşlevselci Yaklaşım

İşlevselcilik, diğer ekollerden farklı olarak insanın uyum davranışlarını merkeze alır. Davranışı çevreye uyum sağlama süreci olarak tarif eder.⁹⁴ Ekolün en önemli temsilcilerinden olan William James'e göre, doğru ve hakikat, sürekli şekilde insan tarafından yaratılan dinamik süreçlerdir. Dolayısıyla hakikatin tek ve nesnel bir ölçüğü yoktur ve kişinin amacı için hangi yol faydalıysa o tercih edilmelidir.⁹⁵ İstek, eğilim ve amaçlar, kişinin içsel ve şahsi tutumuna göre doğrulanır. Doğrulanma ölçütü olarak harici bir illete ihtiyaç duymaz.⁹⁶ Yani ahlâk ve değerler insana içkindir ve ona fayda sağladığı sürece doğru ve iyidir.

James, din ve tanrı anlayışını da gerçeklik değil, yine fayda bağlamında değerlendirir. Buna göre mutlak doğru bir inanç ya da değerler sistemi yoktur. İnsana fayda sağladığı sürece bir tanrı anlayışı olumludur.⁹⁷ Ayrıca James, insanın tanrı karşısında aciz olduğunu kabul etmez. Ona göre insan kendi fiillerinin yaratıcısı ve dünyaya şekil verendir.⁹⁸ Bu görüşler, alçak gönüllülüğün; kendini aşan bir evrenin yalnızca bir parçası olma bilinci, kendi sınırlılığını kabul etmek gibi özellikleriyle çelişir niteliktedir.

James'in göreceli denebilecek anlayışı, diğer erdemler gibi alçak gönüllülüğün de doğrudan bir erdem oluşunu geçersiz kılacağı için, sadece fayda sağladığında iyi ve doğru olacaktır. Özellikle de alçak gönüllülüğün düşük öz-odaklanma ve diğergamlığa açılan yönü, çoğu zaman kişiye pratik anlamda bir fayda sağlamayacağı için, bu anlayışa göre iyi ve doğru görülmecektir. Yalnızca, vakıya göre değişiklik

⁹⁴ Karacoşkun, "Psikoloji Bilimi Ve Tarihçesi", Din Psikolojisi El Kitabı İçinde 1. Bölüm, Ed.M.Doğan Karacoşkun, Grafiker Yay. 3. Bsk., Ankara, 2015, s.28

⁹⁵ Bilal Bekalp, "William James'in Pragmatizm Anlayışında Ahlâkın Ve Dinin Temellendirilmesi", s.1-9 (Çevrimiçi)

https://www.academia.edu/36710863/William_Jamesin_Pragmatizm_Anlay%C4%B1%C5%9F%C4%B1nda_Ahl%C4%B1k_Ve_Dinin_Temellendirilmesi, 20.09.2020

⁹⁶ Celal Türer, "(Pragmatist) Ahlâk Nedir?", **Temâşâ**, Temmuz 2016 / Sayı: 5, s.20

⁹⁷ Celal Türer, **William James'in Ahlak Anlayışı**, Ankara, Elis Yay., 2005, s.132

⁹⁸ a.e., s. 64

gösterdiği için, durumsal alçak gönüllülüğün işlevselcilik bakış açısıyla daha makul görülmesi mümkün olabilir.

1.2.3.2. Davranışçı Yaklaşım

Davranışçılık; gözlemlenememeleri nedeniyle bilinç ve ruhsal süreçlerin bilimsel araştırma yöntemi dışında kalması gerektiği görüşünü savunmuştur. Yöntem olarak sadece organizmanın somut davranışlarının gözlemlenmesini benimseyerek, laboratuvardaki insanı, hem etki-tepki çerçevesi içinde sınırlandırmış, hem de edilgen bir konuma indirgemıştır.⁹⁹ Öyle ki radikal davranışçılardan Frederick Skinner, “İnsanın artık uyarıcılara karşı, yasa çerçevesinde davranan bir makine” olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁰ Bu anlayış gereği, alçak gönüllülük gibi diğer erdemler ve soyut davranışlar, içsel anlamları itibarıyla araştırma alanı dışında tutulmuştur. İlk psikologların, insanı hayvandan ayıran ve ona yaratıcı bir vizyon sağlayan temel farklar yerine, insan-hayvan ortak davranışlarını bilimsel çalışmalarının merkezine almaları insanın derinlemesine tanınmasını zorlaştırmıştır.¹⁰¹

İlerleyen süreçte kendi içinden yöneltilen ciddi eleştiriler sonucu, bir ölçüde de olsa bilişsel ve zihinsel süreçler yeniden insan davranışını anlamakta etkin unsurlar olarak davranışçılıkta yer bulmuştur. Sosyal bilişsel teorinin kurucusu Albert Bandura, insanın iradi yönüne dikkat çekerek, edilgen bir gözlenen ve tepki veren değil, gözleyen, taklit ederek öğrenen bir insan anlayışı sunmuştur. Bandura sosyal öğrenme teorisinde öz-yeterlik (self-efficacy) üzerinde ayrıca durmuş, bu yetkinliğe sahip kişilerin daha mutlu ve başarılı olduğunu söylemiştir.¹⁰²

Alçak gönüllülüğün kendi sınırlarını kabul ve öğrenmeye açıklık gibi özellikleri, öz-yeterlik için de gerekli ön şartlardır. Sezgin ve Erdoğan, alçak gönüllülük ve affediciliğin alçak gönüllülük ile ilişkisini araştırdıkları çalışmalarında,

⁹⁹ Sayar, Dinç, **a.g.e.** s.13

¹⁰⁰ Schultz, Schultz, **a.g.e.**,s.435, 487

¹⁰¹ A. Reza Arestah-Enis A. Sheikh, “Tasavvuf: Evrensel Benliğe Giden Yol”, **Sufi Psikolojisi: Bilgeliliğin Ruhunu Bilgeliliği**, Ed. Kemal Sayar, 9. Bs. İstanbul, Timaş Yay, 2014 S.56

¹⁰² Schultz, Schultz, **a.g.e.** S.504

alçak gönüllülük ve öz-yeterlik arasında anlamlı ilişkiler bulgulanmıştır.¹⁰³ Ayrıca alçak gönüllülüğün davranış boyutunu oluşturan giyim-kuşamda, yaşam tarzında sadelik gibi özelliklerin, dolaylı pekiştirme ve rol model etkisi açısından, sosyal bilişsel teorinin ilgi alanına girebileceğini söylemek mümkündür.

1.2.3.3. Psikoanalitik Yaklaşım

Psikanalizin kurucusu olan Sigmund Freud, insanı biyolojik bir yaklaşımla açıklamaya çalışmıştır. Ona göre insan davranışlarını belirleyen temel unsur cinsellik ve saldırganlık başta olmak üzere; güdülerdir. Freud'un aynı zamanda determinist olan görüşüne göre insan bilinçaltındaki bastırılmış ve tatmin edilmemiş ihtiyaçlarının zorunlu bir sonucudur.¹⁰⁴ Ahlâk, vicdan, erdem vb. ile ilgili duygu ve davranışların kaynağı, yapısal kişilik kuramını oluşturan üç öğeden biri olan *süperego* 'dur. Bir başka deyişle süperego, kişiliğin ahlâki yönüdür. Aile ve çevre tarafından aktarılan, alçak gönüllülüğün de içinde yer aldığı geleneksel ya da ahlâki ve dini içerikli değerler süperego ile ilişkilendirilir. Bu davranışlar, ödül ya da ceza gibi karşılıklarla pekiştirilerek edinilirler.¹⁰⁵ Freud'un fedakârlık, nezaket, alçak gönüllülük gibi değerlere; çevreye uyum ve fonksiyonellikleri açısından bir yer verdiği görülmektedir.

Süper egodan neşet eden ve ahlâki kişiliğin temelini oluşturan dürtülere sınır koyma edimi, Freud'a göre babası tarafından kastrasyona uğrama korkusu duyan erkek çocuğun, annesine karşı cinsel duygularını bastırması ile oluşur. Süper egonun kaynağını özgür irade değil, korku oluşturduğu için, gerçek bir ahlâki eylem olup olmadığı tartışmaya açıktır. Bunun yanı sıra, kız çocukta fiziksel özellikleri gereği kastrasyona maruz kalma korkusu olmadığı için, kendisini erkek çocuğun babayı özdeşleştirerek yaptığıının aksine, her iki ebeveynle de tam olarak özdeşleştiremez ve

¹⁰³ Ferudun Sezgin, Onur Erdoğan, "Humility And Forgiveness As Predictors Of Teacher Self-Efficacy", **Educational Research And Reviews**, Vol. 13(4), Pp. 120-128, 2018, s.24 (Çevrimiçi)
DOI: 10.5897/ERR2017.3449 13.10.2020

¹⁰⁴ Ali Köse, **Freud ve Din**, 4.Bsk., İstanbul, İz Yay., 2012, s.33-35

¹⁰⁵ Karacoşkun, **a.g.e.**, s.29

oidipus kopmleksini aşamaz. Bu kız çocuğunun tam olarak bir süper ego / üst benlik geliştirememesi, dolayısıyla daha zayıf bir ahlâka sahip olduğu sonucunu doğurur.¹⁰⁶

Freud, kadınların erkeklere göre daha kibirli, yani daha az alçak gönüllü olduğunu iddia eder. Kadınların bu hissiyatlarının, erkek cinsine karşı duydukları, fiziksel olarak eksik olmalarından kaynaklanan aşağılık ve utanç duygularını telafi etmeye yönelik olduğunu savunur. Yine bir psikanalist olan Karen Horney, bu düşünceyi mesnetsiz bularak, sadece nevrozlu kadınlarda benzer durumların olabileceğini söyler.¹⁰⁷

Freud'un psikoseksüel gelişim kuramına göre doğumdan iki yaşına kadarki süreyi kapsayan oral dönemde, çocuğun emme, ısırma, yutma gibi davranışlarında normalden az veya fazla doyum hissetmesi de ileride alçak gönüllü olmayı zorlaştıracı bir işlev görerek, küçümseyici olmak gibi sağlıklı davranışlara yol açabilir.¹⁰⁸

Freud'a göre, insan toplum içinde yaşamak zorunda olduğu için zorunlu ve daimi bir baskı altındadır. Temel doğasını oluşturan, özellikle cinsellik ve saldırganlık dürtüleri engellendikçe psikolojik sağlığını kaybetmektedir. Oysa alçak gönüllülük bunun aksine, toplumun; yani bir bütünün değerli ve anlamlı bir parçası olmayı memnuniyetle kabullenmek demek gibi bir alt anlama da sahiptir.¹⁰⁹

Freud'un karşı olduğu bir olgu da otoritedir. *Totem ve Tabu* adlı eserinde dinin kökenlerini; ilkel kabilelerde otoriteyi temsil eden, her şeye kendisi sahip olan, klanın başında yer alan babayı, Tanrı ile özdeşleştirerek açıklar. İnsanlık ilerledikçe dine ihtiyacının kalmayacağını öngören Freud, otoriteden tamamen kurtulmayı umut eder gibi görünmektedir. Alçak gönüllülükteki kutsal bir otorite karşısında yerini bilmek¹¹⁰ gibi bir yaklaşıma ne derece olumsuz bakabileceği buradan tahmin edilebilir.

¹⁰⁶ Fatih Yıldız, "Freud'da Ahlâk Duygusunun Kaynağı ve Kant'ın Ahlâk Düşüncesi", **Fİlsf (Felsefe Ve Sosyal Bilimler Dergisi)**, 2015 Bahar, Sayı: 19, S.139-140

¹⁰⁷ Karen Horney, "Kadın Psikolojisi", s.144 (Çevrimiçi)

<https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Download/Article-File/803408> Erişim Tarihi: 09.10.2020

¹⁰⁸ Schultz, Schultz, **a.g.e.** s.612

¹⁰⁹ Ali Köse, Ali Ayten, **Din Psikolojisi**, 4. Bs., İstanbul, İz Yay., 2016, s.29, Tangney, a.g.m. s.73-74

¹¹⁰ Wright Vd., a.g.m., s.3-12

Freud aslında Kopernik sonrasında kozmolojik olarak dünyanın merkez olmadığını keşfi ve Darwin'in Evrim Teorisi sonucunda, özünde diğer varlıklardan üstün olmadığı teziyle karşılaşan insanın, merkezi bir konumda ve önemde olmayışını kabullenememiş görünmektedir. Bu yeni düşüncelerle insana narsisistik bir ayrıcalık duygusu veren özelliğin yok olması, Freud'u insan doğası hakkında kötümserliğe sürüklemiş olabilir mi sorusu akla gelmektedir.¹¹¹

Pisikanalizin diğer bir önemli ismi olan Jung, Freud'un aksine dine ve Tanrı'ya olumlu yaklaşan bir psikologtur. Analitik psikoloji olarak adlandırılan sisteminin en önemli kavramsallaştırmalarından olan *bireyleşme*, dinî içerik taşıyan bir süreçtir. Kişilik bütünlüğüne bireyleşme sonucunda ulaşılır. İnsanın ahlakî erdemleri kazanması açısından da belirleyici olan bireyleşme sürecidir. Merhamet, şükür, alçak gönüllülük gibi dinler tarafından da ideal olarak betimlenen insani değerler, kolektif bilinç dışındaki din olgusundan neşet eder ve bireyleşme sonunda kazanılır.¹¹²

Bireyleşme, kişinin bir birey olarak kendisini ayrıcalıklı bir yere koyma çabası ya da diğerleri ile girilen ötekileştirici, ben merkezli bir yarış değil, kendi iç dünyasında yaşadığı, bilinç ve bilinçaltı uyumunu sağlamaya yönelik, kişiyi bencillikten uzaklaştıran ve sağlıklı bir toplum oluşmasına hizmet eden bir yapıdadır.

Jung, nedenselliği dogmalaştırarak insanı ve varlığı anlamaya götüren bilinçdışı yolları yok sayan, her şeyi aklının ve zekâsının eseri olarak yorumlayan modern insanın, gittikçe daha kibirli ve narsist olacağını öngörmüştür.¹¹³ Bu açıdan kişinin alçak gönüllülükten uzaklaşması ile kendilik bütünleşmesinden uzaklaşması doğru orantılı görünmektedir. Jung için asıl olan, düşünsel olarak Tanrı'yı merkeze almaktır. Ona göre, Batı'nın modernleşmeyle birlikte karşılaştığı önemli kayıpların ardındaki başat nedenlerden birisi, maddeci eğitim anlayışının kişilik bütünlüğüne hizmet eden dinin, psişedeki etkisini hesaba katmamasıdır.¹¹⁴

¹¹¹ Köse, **a.g.e.**, s.7-8

¹¹² Köse, Ayten, **a.g.e.** s.36-37, Ayten, **a.g.e.** s.76

¹¹³ Göcen, **a.g.e.**, s.174-186

¹¹⁴ Abdülkerim Bahadır, "Din Psikologlarının Dindarlık, Değerler ve Ruh Sağlığı Konusunda Temel Yaklaşımları: W. James, S.Freud, G. Jung Ve V. Frankl Örneği", **Din, Değerler ve Sağlık** içinde, Ed. Hayati Hökelekli, İstanbul, 2017, s.45-47

Alfred Adler'in bireysel psikolojisi, temelinde aşağılık duygusunu ödünleme gerekliliği olmasından dolayı, alçak gönüllülük ile doğrudan ilişkilidir. Ona göre çocukluğundan itibaren güçsüzlük, aşağılık hissi içinde olan tüm insanların nihai amacı; mükemmel bir gelişim, başarı, eylemlilik ve kendini kavramayı içeren üstünlük ya da mükemmelliktir.¹¹⁵

Adler'de alçak gönüllülüğün izleri, daha çok onun zıttı olan kibir ve üstünlük ya da aşağılık duygusu ile ilgili görüşlerinde bulunabilir. Nitekim birbirinin zıddı gibi görünse de hem aşağılık hem de üstünlük hissiyatı kibrin zıddıdır. Kibir, hırs, kendini beğenmişlik gibi alçak gönüllülüğün çelişeni olan duygular; saygınlık / üstünlük tutkusundan kaynaklanan gerginlikten neşet eder. Alçak gönüllülüğün insanın ben(cil)liğini unutması demek olduğu gibi, Adler'e göre belirgin bir kendini beğenmişlik, insanın gerçekle bağının kopmasına, hayata karşı sorumluluklarını unutmasına yol açar. Kibirli kişi, tavrının toplumda hoş görülmeceğini bildiği için daima maskeli bir kişilik geliştirerek kendisini gizleme ihtiyacı duyar.¹¹⁶

Kendini beğenmişlik toplumsallık duygusuyla çelişir. Böyle bir kişi iç dünyasında diğer insanlarla bitmeyen bir savaş içindedir. Oysa gerçek insanî değer, başkalarının gelişim ve ilerlemesine destek olmakla elde edilir. Kibirli kişi ise hiç vermeyen ama hep almak isteyendir. Adler, böyle bir kişinin hoşnutluk ve alçak gönüllülük duygusundan uzaklığını 'alabildiğine dehşet verici' şeklinde tabir eder.¹¹⁷

Dikkat çekici bir nokta ise şudur ki dindar bile olsa kibirli kişinin güçlülük eğilimi giderek büyüyerek, Tanrısal bir ideale dayanır. Adler, durumun buraya varmaması için okul çağındaki çocuklara alçak gönüllülüğün öğretilmesi ve İncil'de geçtiği gibi, Tanrı'ya benzer biçimde yaratıldıklarından dolayı, herkesin onlara boyun eğmesi gerektiğini düşünmemeleri sağlanmalıdır.¹¹⁸

¹¹⁵ Schultz, Schultz, **a.g.e.** s.655

¹¹⁶ Alfred Adler, **İnsan Tanıma Sanatı**, Çev. Kâmuran Şipal, 19.Bs., İstanbul, Say Yay., 2018, s.224,227

¹¹⁷ Adler, **a.g.e.**, s.227-244

¹¹⁸ Adler, **a.g.e.**, s..247-250

Yeni Freudyenlerden Erich Fromm, geliştirdiği hümanist din / vicdan anlayışı kapsamında, başkalarını sevmeyi erdem yolunu tutmak; bencillik / özseverliği ise günah işlemek olarak tanımlamıştır.¹¹⁹ Alçak gönüllülüğe ulaşmak; bencillikten kurtulmak, sorumluluk, sevgi ve nesnellik sahibi olmak gibi, hümanistik dinin hedeflerinden biridir.¹²⁰ Başkalarını sevmek gibi, kendini sevmek de bir erdemdir. Fromm'un sevgi anlayışı özgeci, karşılık beklemeyen ve tüm varlığı kapsayan bütüncül bir sevgi anlayışıdır.¹²¹ Bencil bir insanın kendini sevmesi gerçeği yansıtmaz, bilakis böyle biri aslında kendinden nefret eder.¹²²

Fromm'a göre, otoriter ahlâk yönelimli, bir başkası ile ilgili ahlâki bir yargıdan kaynaklanan ahlâki bir öfke, insanın alçak gönüllülükten en çok uzaklaştığı, bir başkasını aşağılamaya ve küçük görmeye, dolayısıyla kendini Tanrı gibi üstün görmeye yol açan bir durumdur.¹²³ ‘Olmak ya da sahip olmak’ şeklindeki ayrımında ise sahip olma eğilimindeki insan, hırslı olduğu kadar alçak gönüllülük yoksunu, kibirli bir kişiliktir.

Erich Fromm, Calvin ve Luther'in metinlerinden örneklere yer vererek, insanın kendini hiçlemesi, sefil ve yoksul görmesi, kendini sevmenin bir bela olarak nitelendirilmesi gibi anlamlara gelen alçak gönüllülüğe karşı çıkar. Kurumsal bir din ve otoritesine mutlak şekilde boyun eğilmesi gereken Tanrı anlayışına da bu açıdan itiraz eder.¹²⁴ Fromm, insanlığı yıkıma götürdüğünü söylediği ve 'yeni putçuluk' olarak tanımladığı, otoriter, sabit fikirli-istifçi, yani sahip olma odaklı kişilik üzerinde yükselen endüstriyel dinin gelişimini, Hristiyanlığın, önceleri alçak gönüllü kimseler eliyle sürdürülürken, sonradan bunun kaybedilmesine bağlar.¹²⁵

¹¹⁹ Erich Fromm, **Erdem ve Mutluluk**, Çev. Ayda Yörükkan, 4. Bs., İstanbul, İş Bankası Kültür Yay, 1997, s. 146

¹²⁰ David M. Wulff, “Hümanistik İnancın Umudu: Erich Fromm”, Çev. M. Doğan Karacoşkun, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi** V (2005), Sayı: 4 s.245

¹²¹ Ali Ayten, **Psikoloji ve Din-Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri**, 4. Bsk., İstanbul, İz Yay. 2015s.103

¹²² Fromm, **a.g.e**, s.159

¹²³ Fromm, **a.g.e**, s.267-268

¹²⁴ From, **a.g.e**, s.146-148

¹²⁵ Wulff, **a.g.m.** s.250-251

1.2.3.4. Hümanist Yaklaşım

Hümanist psikoloji; psikanaliz ve davranışcılığın aksine, insanın irade sahibi ve özünde iyi bir varlık oluşunu savunur. İnsan; pozitif erdemlere potansiyel olarak sahiptir. Bu erdemler ‘kendini gerçekleştirme’ suretiyle varlık bulur ve açığa çıkar. Özellikle hümanist psikolojide önemli bir yer tutan kendini gerçekleştirme olgusunun gerekliliklerine bakıldığında, alçak gönüllülük özellikleriyle ciddi benzerlikler dikkat çekmektedir. Kişinin kendini tanınması ve olduğu gibi kabul etmesi, potansiyellerini ortaya çıkararak kendini gerçekleştirmesinin ilk adımı olduğu gibi¹²⁶, alçak gönüllülüğün de en temel yanısıdır. Kendini gerçekleştiren insanın özelliklerinden bazıları olan nesnel bir gerçeklik algısı, yaratılışını kabullenebilme, sorumluluk duygusu ve kendini bir içe adayabilme, sade ve doğal davranma, empati yapabilme, insanlar arasında ayırım yapmayan demokratik karakter yapısı da aynı zamanda alçak gönüllü bir karakterin özellikleridir.¹²⁷ Kendini gerçekleştiren insanlar, kendi içsel doyumlarına ulaştıkları için tıpkı alçak gönüllü bir kişi gibi, başkaları tarafından takdir edilmeye de ihtiyaç duymazlar.¹²⁸

Victor Frankl’a göre, yaşamın anlamı kişinin kendi içinde başlayıp orada biten kapalı bir sistem değildir. İnsan kendini ancak dış dünyada, bir *diğer*inde gerçek anlamıyla bulabilir. Bu ‘kendini aşmak’tır ve bir başkasını sınırsızca sevmek, bir davaya kendini tümüyle adanmak gibi durumlarla mümkün olabilir. Kendini gerçekleştirmek de bitmeyen bir süreç olarak kendini aşmanın yan ürünü olarak devam eder.¹²⁹ İnsan varoluşun enginliğine kendini atıka dışa dönük yönelimi artar, öz yönelimi ise azalır.¹³⁰ Burada insanın kendi sınırlı ben’liğine hapsolmaktan kurtularak, başka benliklerle bütünleşmesi söz konusudur. Bu da alçak gönüllülük gibi diğer merkezli erdemlere sahip olmayı gerektirir.

¹²⁶ Mevlüt, Kaya, “Benliğin Gelişimi ve Kendini Gerçekleştirme”, ocuk Gelişimi ve Eğitimi Sempozyumu, İsav, İstanbul, 1997, s.14

¹²⁷ Schultz, Schultz, **a.g.e.**, s.67

¹²⁸ Abraham Maslow, **İnsan Olmanın Psikolojisi**, ev. Okhan Gündüz, 4. Bsk., İstanbul, Kuraldışı Yay., 2016, s.41

¹²⁹ Victor Frankl, **İnsanın Anlam Arayışı**, ev. Selçuk Budak, 37. Bsk., İstanbul, Okuyanıs Yay., 2017 s.125

¹³⁰ Temiz, a.g.m., s.3062

1.2.3.5. Transpersonel Yaklaşım

‘Kişilik ötesi’ anlamına gelen transpersonel psikoloji, birçok benzerliğinin olduğu hümanist psikolojiden doğmuş olmakla beraber; insan potansiyeline yaptığı vurgu açısından onu aşarak, daha kapsamlı bir alanı ihtiva etmiştir.¹³¹ Transpersonel psikoloji; insanın benliğini daha kapsamlı, üst bir ontolojik çerçeve içine yerleştirebildiği, manevi bir boyutu işaret eder.¹³² Araştırma çerçevesi içinde doruk deneyimler, mistik haller, vecd, mistik tecrübe, meditasyon, varoluş, bütünleştirici bilinç gibi konuların yanı sıra, mutluluk, merak, huşu, merhamet gibi alçak gönüllülüğü de içeren erdemler yer alır.¹³³

Dini tecrübe ile yakından ilgilenen transpersonel psikolojinin insan tanımı; İslam düşüncesinde, özellikle de tasavvuf disiplininde yer alan ve kişinin dini ve ahlâki gelişim sürecindeki aşamaları gösteren nefis basamakları üzerinden yapılır. En alt düzeydeki ahlâki özelliklerden uzak olan nefis, bencillikten arandıkça alçak gönüllülük, merhamet, diğerkâmlık, fedakârlık, şükür gibi erdemleri içselleştirmeye başlamaktadır. Transpersonel psikolojiye göre bu tür erdemler kendini gerçekleştiren ve kendini aşma yolunda olan insanın özellikleridir.¹³⁴

1.2.3.6. Pozitif Psikoloji Yaklaşımı

Pozitif psikoloji; kişinin güçlü yanları, yaratıcılık, iyi oluş, mutluluk, akış, hayal gücü gibi özelliklere odaklanır. Daha önemlisi bu odaklanma salt bireyin nasıl daha çok mutlu edileceği amacı ve kaygısı taşıyan, dolayısıyla da bencillik ve narsisizmi besleyen bir yönelim değil, aksine bunun grup düzeyinde geliştirilmesine yönelik bir odaklanmadır. Birinin iyilik halinin artırılmasının, diğerlerinin de aynı şekilde olumlu etkilenmesiyle kazan-kazan ilkesine ulaşılması amaçlanır. Alçak

¹³¹ Sevdâ Düzgüner, “Dine Psikolojik Yaklaşımda Değişimin Dinamikleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008, s.120-121

¹³² Kemal Sayar, a.g.e. s.18

¹³³ Çiğdem Tüfekçi, “Transpersonel Psikolojiye Göre Bilinçlilik Aşamaları ve Dini Tecrübe”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, s.18

¹³⁴ Göcen, a.g.e., s.65-66

gönüllülük, doğrudan diğeri yönelimli bir erdem olarak bu kişisel güçlerin en önemlilerinden biridir.¹³⁵

Diğ erdemler ve karakter güçleri gibi, alçak gönüllülük ile ilgili çalışmalar da 1998 yılında dönemin APA Başkanı Martin Seligman'ın *daha pozitif bir psikoloji* çağrısı ile birlikte ele alınmaya başlandı. Seligman'ın bu çağrısı, önceden olumlu özelliklerin ihmâl edilmesi gibi, bu kez de bir anti tez olarak insanın olumsuz yanlarının görmezden gelinmesi değil, hepsini kapsayan, bütüncül ve gerçekçi bir yaklaşımaydı. Bu gerçekçilik, alçak gönüllü olmanın, insanın kendisini artı ve eksileriyle tanıyıp kabul etmesi olmasıyla da örtüşmektedir. Ayrıca müspet ilimlerin tarihi seyirleri içinde inancı reddettikleri, en azından küçümsedikleri¹³⁶ hatırlandığında, psikolojinin de müspet bir bilim olmak kaygısıyla takındığı bu tavrı cesaretle eleştiren pozitif psikolojinin bizzat kendisi, bu anlamda bir alçak gönüllülük hareketidir.

Ancak alçak gönüllülüğün, üzerinde akademik çalışma yapılabilmesi konusunda, kendine has bazı dezavantajları vardır. Bunlar, olumlu olduğu kadar düşük benlik saygısı ile ilişkilendirilmesi gibi, olumsuz taraflarının da öne çıkarılması, tanımlanmasının zorluğundan kaynaklanan, üzerinde uzlaşılmış bir tanım çerçevesi olmaması, ayrıca alan araştırmalarında kişilerin kendilerini tanımlarken alçak gönüllü olduklarını söylemelerinin, bu erdemin doğası gereği yanıltıcı olabilme ihtimali gibi dezavantajlardır.¹³⁷

Ayrıca gerek görünürlüğü kapsayan dışsal boyutu, gerekse içselleştirilmiş boyutu söz konusu olsun; gurur, benlik saygısı ve öz-değer duygusuyla dolu olmaya teşvik edildiğimiz günümüz çağdaş dünyasında, alçak gönüllülüğün yanlış anlaşılması çok kolaydır. Alçak gönüllülük sessiz bir karakter gücüdür. Böyle birisi kendini öne çıkarmaz, sahne ışıklarını önemsemez, başarıları onun adına konuşur. Aynı zamanda

¹³⁵ Kate Hefferon Ve Ilona Boniwell, **Pozitif Psikoloji: Kuram, Araştırma ve Uygulamalar**, Çev. Ed. Tayfun Doğan, Ankara, Nobel Yay., 2014, s.2

¹³⁶ Alexis Carrel, **İnsan Denen Meçhul**, Çev. F.Zehra Bayrak, 5. Bs., Ankara, Hayat Yay.,2019, s.72

¹³⁷Davis v.d., a.g.m., Don E. Davis, v.d., "Humility: Review of Measurement Strategies And Conceptualization As Personality Judgment", **The Journal of Positive Psychology** Vol. 5, No. 4, July 2010, 243–252 (Çevrimiçi) <http://dx.doi.org/10.1080/17439761003791672> 14.09.2020

hatalarını ve kusurlarını kabul ederler. Elde ettikleri başarıları için kendilerini şanslı addeder ve bu başarıya abartılı bir itibar göstermezler. Bununla birlikte alçak gönüllü olmak kendini aşağılamak değildir. Kişiyi aciz ve depresif de yapmaz. Bu tür durumlarda “Bakın, ne kadar da beceriksizim!” dercesine, dikkat kişinin kendi benliğine yönetilmişken, alçak gönüllülükte tam aksine, odakta benlik değil diğerlerine bir yönelim vardır.¹³⁸ Bu gibi nedenlerle alçak gönüllülük, ihmâl edilmiş bir erdem¹³⁹ olarak ifade edilmişse de üzerinde yapılan çalışmalar ve ona yönelik ilgi giderek artmaktadır.

Alçak gönüllülüğü anlamak için pozitif psikolojinin öncelikli bir işlevi vardır.¹⁴⁰ Alçak gönüllülük, pozitif psikolojinin ilgi alanına giren diğer erdemlerle de yakından ilişkilidir. Örneğin dürüstlük ve güvenilirlik, alçak gönüllülük için olmazsa olmazdır. Bir diğer deyişle alçak gönüllülük bunları zaten kapsar, alçak gönüllü kişi bu özellikleri haizdir. Ancak dürüst ve güvenilir olan herkes alçak gönüllü olmayabilir.¹⁴¹ Aslında şükür, diğerkâmlık, affedicilik gibi pek çok özelliğin alçak gönüllülük ile ilişkisi de benzer eksendedir. Bunların hayata geçmesi için kişinin öncelikle kendi odaklı, benmerkezci olmaması, yani alçak gönüllü olması gerekir.

Alçak gönüllülük ahlâki olarak çok yüksek bir değerdedir. Peterson ve Seligman, mütevazı hayat şartlarına rağmen asla özel bir muamele beklemeyen alçak gönüllü kişilerin hayranlık verici olduğunu ifade eder. Bu olgun davranış, ergenlik döneminin bir özelliği olan ve klinisyenler tarafından özel kişi yanılgısı (special person misconception) olarak adlandırılan, kendi tecrübelerinin biricik ve başkaları tarafından anlaşılamaz olduğu şeklindeki tutum, yetişkinler söz konusu olduğunda tam da alçak gönüllülüğün zıddına tekabül etmektedir. Alçak gönüllülük, bu yanılgıya düşmeyerek, olgun bir şekilde, daha büyük bir dünyada kişinin kendi yerini, konumunu takdir ve kabul etmesidir.¹⁴²

¹³⁸ Peterson, Seligman, **a.g.e.**, s.436

¹³⁹ Tangney, **a.g.m.**, s.70

¹⁴⁰ Neal Krause, “Religious Involvement, Humility, and Self-Rated Health”, Soc Indic Res (2010) 98: Pp. 23–39 (Çevrimiçi) DOI 10.1007/s11205-009-9514-x 18.07.2020

¹⁴¹ Peterson, Seligman, **a.g.e.**, S.436

¹⁴² Peterson, Seligman, **a.g.e.**, S.436-437

Pozitif psikoloji kapsamında alçak gönüllülük ile ilgili derli toplu ilk çalışmayı yapan Tangney, altı özelliği öne çıkarmıştır. Buna göre alçak gönüllülük; kişinin kendini gerçekçi değerlendirmesi, hatalarını kabul etmesi, yeni fikirlere açık olması, evrendeki yerini kabul etmesi, kendine odaklanmaması ve başkalarının değerini takdir etmesini içerir.¹⁴³ Diğer çalışmalarda da genellikle bu olumlu tarafları öne çıkmakta, pozitif psikoloji alçak gönüllülüğü bir zayıflık değil, kendine yönelik gelişime açık olmanın koşulu olarak gören¹⁴⁴ gerçekçi bir yaklaşım olarak araştırmaya devam etmektedir.

1.2.4. Alçak Gönüllülükle İlişkili Diğer Erdemler

Erdemler, gerek düşünce tarihinde gerekse dini öğretilerde bir bütün olarak ele alınmıştır. Her biri ahlâkı oluşturan vaz geçilmez kriterlerdir. Nitekim, bir kişide bazı erdemlerin bulunması, diğerlerinin bulunmaması için bir meşruiyet sağlamaz. Hatta sahip olunmayan erdemlerin boşluğu, var olanların anlamını azaltıcı bir işlev görür. İnsanlar ve toplum, bu tür örneklerde muhatabı tutarsızlıkla, samimi olmamakla yargılayabilir.

Alçak gönüllülük tanımlarında yer alan bileşenler üzerinden bir gözlemde bulunmak dahi, tek başına diğer erdemlerle ilişkisine yönelik pek çok fikir verecektir. Örneğin başkası odaklı olmak; *diğerkâmlık* ile, kendini tanıyıp sınırlarını bilmek *adalet* ve *hikmet* ile, olduğu gibi davranmak; *dürüstlük* ve *samimiyet (ihlas)* ile, başkalarını küçümsememek; *sevecenlik* ve *(ülfet edilebilir olmak)*, *yumuşaklık (hilm)* ve *nezaket* ile doğrudan ilişkilidir.

Gulliford ve Roberts, erdemlerin birliğini savundukları çalışmalarında iyi karakter özelliklerini, birisi alçak gönüllülük erdemleri olmak üzere üç ana başlığa ayırırlar: a) Akıllıca İlgilenmenin (Inteligent caring) Erdemleri (adalet, doğruluk, merhamet, cömertlik ve minnettarlık vb.), b) İrade Gücüne Dayalı Erdemler, (özdenetim, cesaret, sebat ve sabır vb.) ve c) Alçak Gönüllülük Erdemleri (iddiasız,

¹⁴³ Tangney, a.g.m. s.73-74

¹⁴⁴ J. M. Templeton, (1997) **Worldwide Laws Of Life**, Philadelphia, Templeton Foundation Press, s.162-163, Akt. Tangey a.g.m., s.72

nazik, hürmetkâr olma vb.). Alçak gönüllülüğü; gururdan kaynaklanan erdemsizliklerin olmaması, bir tür saflık ve özgürlük hali olarak yorumlamışlardır. Onlara göre alçak gönüllülük ego kirliliğini ortadan kaldırarak, akli erdemlerin kullanılmasını teşvik eden itici güçtür.¹⁴⁵ Yani bu erdem yapısının temelinde yer alan, diğerlerine zemin teşkil eden bir niteliktedir. Hatta erdemın kendisi gösteriyi ve alkışı sevmez¹⁴⁶, yani doğası gereği alçak gönüllüdür.

Ashton ve Lee, *Büyük Beşli (Big Five)* olarak bilinen ve duygusal denge, dışa dönüklük, tecrübeye açıklık, uyumluluk ve sorumluluktan oluşan ‘Beş Faktör Kişilik Analizi’ne, dürüstlük-tevazu faktörünü ekleme ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu altı özelliği ifade eden HEXACO’daki ‘H’; honesty ve humility kelimelerini temsil eder. İnsanın *üç karanlık yönü (the dark triad)* olarak nitelendirilen psikopati, narsisizm ve makyavelizm özelliklerinin, düşük dürüstlük-alçak gönüllülüğe karşılık gelmesi nedeniyle, hem beş faktör analizindeki özelliklerin, hem de üç karanlık özelliğin ölçülmesinde, HEXACO’nun daha işlevsel olacağını ifade etmişlerdir.¹⁴⁷

1.2.4.1. Olanı Olduğu Gibi Karşılama: Rıza

Kendini tanımak, kendini gerçekçi bir şekilde gözlemleyip, kabullenmeyi, bir diğer deyişle kendinden razı olmayı gerektirir. Kendini kabullenmek ancak kendini kandırmamak gerekir.¹⁴⁸ Bu süreç ise kişinin büyüklenmeksizin, alçak gönüllü olmasını iltizam eder. Rıza göstermek barışçıl bir yaklaşım olduğu gibi, alçak gönüllülük de bir iç güç ve aynı zamanda bir iç barıştır. İnsanın kendisini adeta kendi dışına çıkıp objektif bir değerlendirmeye tabi tutarak, artısı-eksisiyle görüp kabullenmesidir. Bu, kişiye kendiyle barışık olmayı sağlar. İyi oluşla ilgili araştırmalarda yüksek puan alanların özelliklerinden biri de kendini kabullenmedir.¹⁴⁹ Buradan hareketle karamsarlık, başka kişi ya da durum ile kendi karakterini ve

¹⁴⁵ Gulliford, Roberts, a.g.m. s.1–19 (Çevrimci)

¹⁴⁶ Andre Comte-Sponville, *Büyük Erdemler Risalesi*, Çev. Işık Ergüden, İstanbul, Bilgi Üni. Yay., 2004, s.53

¹⁴⁷ Michael C. Ashton & Kibeom Lee, “The Hexaco–60: A Short Measure Of The Major Dimensions Of Personality”, *Journal Of Personality Assessment*, 2009, 91(4), 340–345, (Çevrimiçi) <http://dx.doi.org/10.1080/00223890902935878>, 16.09.2020

¹⁴⁸ Hökelekli, a.g.m. s.117

¹⁴⁹ Schultz, Schultz, a.g.e. s.686

şartlarını kıyaslayarak umutsuzca isyan bayrakları açmak yerine, alçak gönüllü bir şekilde rıza göstermenin, insanın iyi oluşuna katkı sağladığı söylenebilir. Gerek diğer insanlarla, gerek toplumla barışık olmanın temelinde insanın önce kendiyile barışık olması vardır. Çünkü bunu kendinde başaran kişi, dış dünyayı da önyargıdan uzak, objektif bir şekilde, yerli yerine koyarak değerlendirecektir.

Günlük hayatta ‘hayat sürprizlerle doludur’ ifadesi sıkça kullanılır. Gerçekten de hayat tam anlamıyla bilinmezliklerden örülüdür. Çünkü insan geçmiş bilinci olmasının yanında, geleceğe dönük yaşayan bir varlıktır. Gelecek ise ne getireceğinin sürpriz olması kadar, gelip gelmeyeceği bile belirsiz olan bir zamandır. Bizi neşelendiren, yüzümüzü güldüren sürprizlere şükür kadar, canımızı yakan, ya da az bulduğumuz, yetinemediğimiz, geçici süre sahip olup kendimize ait kılamadıklarımız için de rıza göstermek gerekir. Rıza kişinin yaşadığı olaylar karşısında gösterdiği bir tavır olmaktan önce, kendi benliğine dair de bir kabullenıştır. Zira insanın hem dünyada hem nefsinde, değiştirebilecekleri gibi değiştiremeyecekleri de vardır.

Ayrıca Antik dönem felsefe ekollerinden Stoacılar da benzer bir yaklaşım görülmektedir. Onlara göre erdem; doğa ile insan arasında uyum sağlamaktır. İnsan dış etkenlerden kaynaklanan olaylara karşı uyumlu olursa, kendi kendisiyle de uyumlu olabilir. Dünyadaki olgular, Logos; yani Tanrı tarafından düzenlendiği için, bu olgulara isyan etmeyip, rıza göstermelidir. Çünkü her şey olduğu haliyle en iyisidir.¹⁵⁰ Ancak yukarıda da belirtildiği gibi, bu çalışmada kastedilen rıza; değişime kapalı, pasif, mutlak kaderci bir anlayış değil, alçak gönüllü bir kişiliğin gerektirdiği gibi, gelişime açık, gerçekçi bir kabullenıştır.¹⁵¹ İstek ve irade ile tercih edilip seçilen şeyden hoşnut olmak ve o şeyi sevip kabul etmektir".¹⁵²

¹⁵⁰ İbrahim Âgah Çubukçu, "Erdem Üzerine", **İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi**, Ankara Üni. İlahiyat Fakültesi İslami İlimleri Enstitüsü, Sayı 5, Ankara, 1982, s.70

¹⁵¹ Süleyman Uludağ, "Rıza", **DiA**, C.35, İstanbul, 2008, s.57-58

¹⁵² Sevgi Tütün, "Kur'an'da Rıza Kavramının Kullanıldığı Yerler" **DEÜİFD**, XXXIV/2011, s.150

1.2.4.2. Kıymet Bilmek ve Kıymet Vermek: Şükür

Şükür, dışarıdan atfedilen olumlu olaylara ve koşullara karşı bilişsel ve duygusal bir tepkidir.¹⁵³ Alçak gönüllülüğün altı bileşeni arasında sayılan, her şeyin değerini takdir etmek, insanların ve şeylerin dünyamıza pek çok farklı şekillerde katkıda bulunabileceği kabul etmek¹⁵⁴ özelliği de potansiyel olarak şükran ve minnet duygusuna sahip olmayı gerektirir. Böylesi katkılarla karşılaşıldığında kişi alçak gönüllülüğünün de bir sonucu olarak, bu duygularını muhatabına ifade etmekten çekinmez. Şükür ve alçak gönüllülük, muhatabı övmekten kaçınmayan, diğeri yönelimli iki erdemdir. Alçak gönüllü kişiler, daha büyük bir evrenin parçası olduklarını kabul ederek, başkalarının da bu büyük bütüne farklı katkılarını takdir ederler.¹⁵⁵ Ruh sağlığı için en temel gereksinimler, öncelikle kendini fark edip, kabul etmek ve olumlu özellikleri için minnet ve mutluluk hissiyle beraber, onları geliştirme gayreti yanında, olumsuz özelliklerini de olduğundan fazla büyütme-sizin mümkün merteye değiştirme yoluna gitmektir.

Dini inançlar; aşağılama, korku ve utancı vurgulamak yerine, aşkın ve yüce bir varlıkla kurulan ilişkide, inananların alçak gönüllü bir duruş sergileyerek hayret ve şükran duygusunu artırmayı hedefler.¹⁵⁶ İslam dinine göre de insanlara karşı kibir, gurur, büyülenme gibi nedenlerle minnettarlığını göstermeyip teşekkür etmeyenin, Allah'a da şükretmiş olmayacağı kabul edilir.¹⁵⁷ Ayrıca hakkıyla şükredenlerin az olduğunun¹⁵⁸ vurgulanması, şükürün; kazanmak için ciddi çaba gerektiren bir erdem olduğunu gösterir. Minnettarlıkta alçak gönüllülük vardır ve her ikisi de zordur.¹⁵⁹

¹⁵³ Peter, M. Ruberton Vd. "Boosting State Humility Via Gratitude, Self-Affirmation, And Awe: Theoretical And Empirical Perspectives", **Handbook Of Humility** (Pp. 260-273). New York: Routledge. P.260-273

¹⁵⁴ Tangney, a.g.m. s.73-74

¹⁵⁵ Elliott, a.g.t., s.68

¹⁵⁶ Elissa Woodruff V.d. "Humility And Religion: Benefits, Difficulties, And A Model Of Religious Tolerance", Ed. C. Kim-Prieto, **Religion And Spirituality Across Cultures**, New York: Springer, 2014, p. 274

¹⁵⁷ Tirmizi, Birr/35, **Hadislerle İslam**, Ed. M. Emin Özafşar v.d., 2. Bsk., Ankara, DİB Yay., 2013, C.II, s.71

¹⁵⁸ Sebe Sûresi/13

¹⁵⁹ Comte-Sponville, a.g.e., s.175-176

Din psikolojisi alanında şükürle ilgili ilk doktora tezi çalışmasını yapan Göcen, iyiliğin farkındalığı ve yaşatıcılığı olarak şükretmeyi konu edindiğini söylediği araştırmasında, şükürün sadece bir duygu olmayıp aslında ahlâki ve aklî çaba gerektiren bir farkındalık olduğunu vurgulamaktadır. Şükür; hem dini hem psikolojik açıdan insanın temel yapısını oluşturan ve mutlu olmasına zemin teşkil eden unsurlardan biridir.¹⁶⁰

Demir, alçak gönüllülüğün, kendimizden daha büyük olan bir şeye bağlılığımız gibi, diğer insanlara da hayatın doğası gereği bağlılığımızın farkında olmak, dolayısıyla, bunu memnuniyet duyarak takdir etmek açısından şükür ile doğrudan ilişkili olduğunu ifade ederek, şükürün de bir alçak gönüllülük eylemi olduğu sonucuna varır.¹⁶¹ Benzer bir açıklama Ruberton ve arkadaşlarının çalışmasında da ortaya konmuştur. Buna göre minnettarlığı teşvik eden deneyimler, kişinin kendi yetenekleri konusunda uyumsuzluk veya belirsizlik duygularına neden olabilir. Çünkü yardım alan kişinin belirli bir hedefi bağımsız olarak gerçekleştiremeyeceğini veya basitçe gerçekleştiremeyeceğini ima etmektedirler. Buna göre ise minnettarlık, bireyleri yeteneklerinin sınırlı olduğunu kabul etmeye, yani hedeflerine ulaşmak için tek başlarına yapamayacaklarını kabul etmeye sevk eder. Dolayısıyla şükür ya da minnettarlık, alçak gönüllüğü açık bir şekilde çağrıştırmaktadır.¹⁶²

Şükür; sevinç veren, sevgi merkezli bir alçak gönüllülüğün varlığını öğretici bir özellik de taşır. Çünkü minnettar olan kişi, bu sevincin nedeninin kendisi olmadığını farkındadır ve bu duyduğu sevgi öncelikle ya da özellikle kendine yönelik bir sevgi değildir; lütufta bulunana şükran duygusuyla dolu olmaktır. Bu borçlu olduğunu hissetmek değildir, Türkçe'deki ince ifadesiyle belki bir *gönül borcudur* ve şükran duymak büyük bir zevk ve sevinçtir.¹⁶³

Alçak gönüllülük ile şükürün kesiştiği bir başka nokta ise her iki özelliğe de zaman zaman yüklenen pasifize olma anlamlarıdır. Özellikle günümüzde sahip olma

¹⁶⁰ Göcen, **a.g.e** s.15,25

¹⁶¹ Muharrem Demir, "Kur'an'da Tevazu Kavramı", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010 s.82

¹⁶² Ruberton V.d. **a.g.m.** s.9

¹⁶³ Comte-Sponville, **a.g.e.**, s.172

ve yarışma güdüsünün hâkim olduğu bir hayat tarzında şükür, bir acizlik sebebi olarak görülebilmektedir.¹⁶⁴

1.2.4.3. Daha Fazlasını İstememek: Kanaatkârlık

İnsan; ihtiyaç sahibi olduğu için, doğası gereği bunları karşılama güdüsünü taşır. Ancak bu güdü, kendi iradesiyle hududunu çizmediği sürece, ihtiyaçlarını karşılamakla sınırlı kalmaz. Kanaatkârlık; ‘ikna olmak’ gibi ka-ne-a‘ kökünden gelir.¹⁶⁵ Arzu ve emelleri sınırsız bile olsa kendisinin de ihtiyaçlarının da sınırlı olduğuna ikna olmak şeklinde, bilişsel bir temele dayandığını söylemek mümkündür. Zira bu bilişsel ikna var olmadığı takdirde, insanın kanaatkâr olması mümkün olmayacaktır. Aksi örnekler kanaatkârlık değil, ancak tembellik yahut ilgisizlik örnekleri olabilir.

Çağımız, bu anlamda insanlık açısından varoluşunun sınandığı en önemli dönemlerinden birine sahne olmaktadır. Kişiler ya da şirketler, devletler gibi yapılar, kendi cinsinden olmasına rağmen ötekileştirdiklerini, tüm insanlık ailesi için var edilen nimetlerden mahrum bırakma yarışı içindedir.¹⁶⁶

Günümüzde adeta daha fazlasını istemek, bu şekilde ifade edilmese de hırs ve tamahkârlık, ‘çalışkanlık, başarı, kariyer’ gibi kavramları perde edinerek, adeta erdem haline gelmiştir. Sonu gelmeyen bir ihtiyaç üretimi ise kanaatin tüketimine dönüşebilmektedir. Daha fazlasına sahip olmanın bu denli olumlanması ve normalleşmesi, sınırsızca sahip olma hakkını kendinde görmek, alçak gönüllülükten uzaklaşılmasına yol açmaktadır. Zira bu anlayış, kişiyi başkalarıyla yarışa sokarak, onları, geride bırakılması gereken rakip olarak görmeye sebep olmaktadır. Bu da kendini öne çıkarmaya ve kibre, sosyal açıdan da içsel yahut görünür bir çatışmaya dönüşmektedir.

¹⁶⁴ Göcen, a.g.e., s.18, 48

¹⁶⁵ Serdar Mutçalı, “Arapça-Türkçe Sözlük”, İstanbul, Dağarcık Yay. 1995 s.732

¹⁶⁶ Âdem Görmüş, “Helal Rızka Giden Yol: “Kanaat””, **Helal Kazanç** içinde, Ed. Hasan Meydan v.d., Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları No: 15, Zonguldak, 2016, s.134

Alçak gönüllülüğün tüketim alışkanlıkları açısından sade ve ölçülü olmayı da tazammun eden; her açıdan takdir edilme, fark edilme, öne çıkma gibi konularda kanaatkârlık olduğu söylenebilir. Bireylerin sahip olma ve tüketme alışkanlıklarının temelinde ise fark edilmek; kendi varsılıklarını ve kimliklerini başkalarına göstermek güdüsü vardır. Bu ‘gösteri’nin, alçak gönüllülükle taban tabana zıt olmasının yanı sıra, tüketicinin sıradan değil, özel olduğunun ifadesi olan ‘*benzersiz olma ihtiyacı (Consumer’s need for uniqueness)*’nın, kanaatkârlığın zeminini daraltan materyalizmle sıkı bir ilişkisi vardır.¹⁶⁷ İnsanoğlu tarihte daha önce bugün ulaştığı maddî imkânlarla sahip olmamıştır. Bununla birlikte, imkânlar ne denli geniş olursa olsun, sınırsız istekler karşısında aciz kalmakta, bu da insanları mutsuz etmektedir. Kanaat ise bunun panzehri; imkânlarla istekler arasındaki makul dengenin adıdır. Sorunun temelinde sadece maddî yönüyle ele alınan insanın; sahip olma, haz alma, estetik gibi duygularının istismar edilerek sömürü aracına dönüştürülmesi, böylece kapitalizmin dayattığı sahte alışkanlık ve ihtiyaçlardan örülü bir hayatı kendi tercihi sanmasıdır.¹⁶⁸ Buna karşın kanaatkâr ve tutumlu tüketicilerin, diğer tüketicilere kıyasla daha bağımsız, daha az dürtüsel, ürün kullanımı açısından daha becerikli ve harcama yapma biçimlerinde daha disiplinli oldukları ortaya konmuştur.¹⁶⁹

Kanaatsizlik çoğu zaman, çalışmanın ibadet olduğu sözü gibi, dini bir referansla da desteklenmektedir. Oysa sağlıklı olan ve günlük maişeti var olan kişiye sanki dünyanın tüm nimetleri verilmiş gibi olduğu ya da insanın bir vadi dolusu malı olsa ikincisini isteyeceği bir özellikte olduğuna dair hadisler¹⁷⁰, ibadet olan çalışmanın içeriğinin, tüketme güdüsüne dayanan kanaatsizlikten uzak olduğunu ortaya koymaktadır.

¹⁶⁷ Hülya Bakırtaş, “The Relationships Among Frugality, Materialism And Consumer’s Need For Uniqueness”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:XVI, Sayı: 1, s.176

¹⁶⁸ Mahmut Kaya, “İslam’da Kanaat Kültürü”, *Tüketim ve Değerler* içinde, Ed. Recep Şentürk, İstanbul Ticaret Odası Yay., İstanbul, 2010, s.67-68

¹⁶⁹ John L. Lastovicka V.d., “Lifestyle Of The Tight And Frugal: Theory And Measurement, Journal Of Consumer Research, Volume 26, Issue 1, June 1999, Pages 85–98 (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/10.1086/209552> 15 Kasım 2020

¹⁷⁰ “Ademoğlunun iki vadi dolusu malı olsa üçüncü bir vadi daha arzu eder. Ademoğlunun karnını ancak toprak doldurur. Allah tevbe eden kimsenin tevbesini kabul eder.” Müslim, Zekat, 116, “Hanginiz canı ve malı emniyet içinde, beden sağlığı yerinde, günlük yiyeceği de yanında iken güne başlarsa sanki bütün dünya (nimetleri) kendisine verilmiş demektir.” İbn-i Mâce, Zühd, 9

1.2.4.4. Yumuşak Huyluluk: Hilm

Alçak gönüllülüğe en yakın erdemlerden biri, günümüzde kavram olarak çok kullanılmayan ‘*hilm*’dir. Kapsamı oldukça geniş olan hilmin, bazı sözlüklerde doğrudan tevazu karşılığı olarak kullanımı da vardır.¹⁷¹ Hilm sahibi kişi ise; akıl sahibi, teenni ile hareket eden,¹⁷² müşfik, nazik, zeki ¹⁷³ anlamlarına gelir. Hilm; tahammül etme özelliği olmak, yumuşak huyluluk, olgunluk, müspet davranış özelliklerini ifade eden genel bir ahlâkî özelliktir.¹⁷⁴

Hilm; geniş anlam yelpazesinin bir boyutu olarak, Peterson ve Seligman tarafından yapılan erdem tasnifinde, alçak gönüllülüğün de altında yer aldığı, *ılımlılık*, *ölçülülük* (*temperance*), erdemi ile birlikte düşünülebilir. İlmli ve ölçülü olmak, sosyal ilişkiler açısından temel niteliklerdendir.¹⁷⁵

Izutsu, ‘Kur'an'da Allah ve İnsan’ adlı eserinde, hilm kavramının anlamı ve tarihsel süreçte kullanımı üzerinde durmuştur. Buna göre hilm; düşüncesiz ve kontrolsüz öfke patlaması anlamındaki ‘*cehl*’in karşıtıdır. Duygularını frenleyerek, ihtiraslarını yenmeyi ve her koşulda sakin kalıp, moral olarak da kolay çökmeyen kişinin özelliğidir. Cehl, insanın diğer varlıklara dair yüzeysel bilgi sahibi olmasından ziyade, kendi kapasitesini ve sınırını görememektir. Bu nedenle kendini ve haddini bilmek demek olan alçak gönüllülüğün zıddıdır. Hilm ise içinde büyük bir güç ve enerji taşıyan özel bir alçak gönüllülüktür. Enerjisinin yüksekliği dolayısıyla da kendini vakar olarak açığa vurmaması mümkün değildir.¹⁷⁶ Nitekim insanlar yumuşak huylu, tatlı dilli-güler yüzlü kişileri sevdikleri için, böyle insanlar amaçlamaksızın bir çekim gücü oluştururlar. Bu gerçek, Kutadgu Bilig’de “İnsan gönlünü alçak tutarsa,

¹⁷¹ İlyas Karslı, a.g.e., s.606

¹⁷² İbn-i Manzur, a.g.e., C.XII s.146

¹⁷³ John Penrice, **Kur'an Sözlüğü**: Çev. Ömer Aydın, İstanbul, İşaret Yay., 2010, s.80

¹⁷⁴ Keziban Emre, “Kur’ân’da Yumuşak Huyluluk (Hilm)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s.17

¹⁷⁵ Vural, a.g.t., s.18

¹⁷⁶ Toshiko Izutsu, **Kur'an'da Allah ve İnsan**, Çev. Süleyman Ateş, İstanbul, Yeni Ufuklar Neşriyat, , t.y. s.239-249

saadet gelip, onu bulur; hayatta herkes güler yüz ve tatlı söz etrafında toplanır” sözleriyle anlatılır.¹⁷⁷

Yumuşak huyluluk, kimileri için küçümsenecek bir duruştur, oysa o ‘şiddetsiz bir yüreklilik, sertliği olmayan bir kuvvet, öfkesiz bir sevgidir’. Saldırganlık, öfke ve şiddet ise zayıflıktır. Hilm’in yumuşaklık, akıl ve gücün bileşkesi oluşu, Spinoza’nın “Bilge, insanca ve yumuşaklıkla davranır” sözünde de görülmektedir.¹⁷⁸

2. DİN, DİNDARLIK ve ALÇAK GÖNÜLLÜLÜK

2.1. Din ve Dindarlık

Din, insanlık tarihinin en köklü olgu ve kavramlarından biridir. Dinler tarihi ve antropoloji bilimlerinin verilerinde, tarihin her döneminde dinî olgu ve nesnelerle karşılaşıldığı; dolayısıyla insanoğlunun bir din ile ilişki içinde olduğu görülmektedir.¹⁷⁹ Dinin, üzerinde mutabık kalınmış tek bir tanımının olmasının zayıf bir ihtimal olduğu aşikârdır. İnanmanın insana içkin bir duygu ve ihtiyaç olduğu kabul edildiği takdirde, tek tek bireyler olmasa da tarihin farklı dönemlerinde ve dünyanın muhtelif yerlerinde, birbirlerinden çok farklı dinlere ve din algılarına sahip insan toplulukları göz önünde bulundurulduğunda, dinin tanımlanmasında ihtilafın kaçınılmaz olduğu görülebilir. Yaparel, bu farklılaşmada mahiyetten çok, dinin boyutlarının etken olduğunu tespit etmiştir.¹⁸⁰ Genel bir tanımla din; insanın varlığına, yaşamının kaynağına, doğasına ve erdemlerine yönelik sorgulamasına, bir Tanrı

¹⁷⁷ Muhammet Doruk, “Kutadgu Bilig'in Türkiye Türkçesine Aktarılmış Hâli”, Reşit Rahmeti Arat Yayını, https://www.academia.edu/12007939/Kutadgu_Biligin_T%C3%Bcrkiye_T%C3%Bcrk%C3%A7esine_Aktar%C4%B1m%C4%B1%C5%9f_H%C3%A2li_Re%C5%9fit_Rahmeti_Arat_Yay%C4%B1n%C4%B1, 05.09.2020

¹⁷⁸ Comte-Sponville, **a.g.e.** s.245-248

¹⁷⁹ Naci Kula, “Kur’an-ı Kerim’deki Mü’min Tiplerleri Çerçevesinde İslami Dindarlık Ölçeği Oluşturma Üzerine Teorik Yaklaşım”, **Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Eskişehir, 2014 s.222-224

¹⁸⁰ Recep Yaparel, “Dinin Tarifi Münkün mü?”, **Dokuz Eylül Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:4, 1987, s.414

kavramıyla cevap veren, bu alanlara dair belirleyicilik yetkisi içeren bir inanç ve uygulamalar sistemidir.¹⁸¹

Bununla birlikte dinle ilgili yapılan tariflerde vurgu yapılan ortak hususlara dikkat çekmek gerekir. Bunlardan ilki, dinin; insanın aşkın olduğuna inandığı şeyle olan bir münasebet olması, diğeri ise insanın kutsal ya da İlâhî varlıkla vahiy, hidayet, mistik tecrübe gibi yollarla iletişim kurması, bunun sonucu olarak da bu aşkın varlığa karşılık vermek için harekete geçmesidir.¹⁸²

Dinin tanımlanmasındaki güçlük, din algısından neşet eden, birey tarafından yaşanan, belli bir dinin inanç ve öğretilerinin belli bir zaman ve şartlarda birey, grup ya da toplum tarafından yaşanmasını ifade eden dindarlık için de söz konusudur. Yapılan hiçbir tanım, sınıflama ve kavramlaştırma din ve dindarlığı tam manasıyla açıklayabilecek güçte değildir. Her açıklama sadece hakikatin bir yönüne ışık tutabilmekte, tüm veçheleri aydınlatmaya gücü yetmemektedir.¹⁸³

Dindarlık, kişi ve gruplara göre değişim gösteren dinamik bir yapı ve süreçtir. Dinin etkisi bireye, iman ettiği dine, mensup olduğu mezhep, cemaate veya sosyo-kültürel çevreye, hayatında dine verdiği yere, hatta fiziksel ve ruhsal sağlığı gibi birçok faktöre bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir.¹⁸⁴ Burada değişiklik gösteren unsurun din değil, dinin algılanma ve yaşanma tarzı olduğu, dikkat çekilmesi gereken bir noktadır. Ayrıca gerek insanın duyguları, istekleri, hedefleri gibi özellikleriyle, gerekse içinde bulunduğu çevre koşullarının etkisiyle oluşan insan-din ilişkisinde indirgemeci bir yaklaşımdan kaçınmak gerekir. Çünkü bu ilişkiyi belirleyen sadece insana ait bu değişken özellikler değil, insandan aşkın varlığa, aşkın varlıktan insana doğru karşılıklı bir ilişkidir. İnsan-din ilişkisinde belirleyici bir diğer etken, dinin kural koyucu ve bu kurallara uyulmasını isteyen bir yapıya sahip olmasıdır.¹⁸⁵

¹⁸¹ Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, s.240

¹⁸² Hayati Hökelekli, **Din Psikolojisi**, Ankara, TDV Yay., 1998, S.70

¹⁸³ Asım Yapıcı, "Dini Yaşayışın Farklı Görüntüleri Ve Dogmatik Dindarlık", **Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: II, Sayı 2, 2002, s.77-78

¹⁸⁴ Hökelekli, **a.g.e.**, s.44

¹⁸⁵ Hökelekli, **a.e.**, s.70, Naci Kula, **a.g.m.**, s.225

Dindarlık; kişinin şahsi algı, mizaç ve yaklaşımlarını içeren ve bunun doğal sonucu olarak muhtelif başlıklarda incelenen, insandan dine doğru uzanan bir boyuttur. İnsanî bir özelliktir.¹⁸⁶ Kişiliği oluşturan iki temel unsurdan birincisi, doğuştan kalıtımla devralınan biyolojik özelliklerdir, diğeri ise din, ahlâk kuralları, kültür ve medeniyet gibi, toplumsal değerlerin birey psikolojisini etkileyen unsurlarıdır. Buna göre insan şahsiyetini oluşturan temel özelliklerden birisinin dindarlık olduğu söylenebilir. Hatta dindarlık, ferdin tüm davranışlarında etkili olan ana özellik haline gelebilir ve böylece dini inanç, kanaat, tavır ve davranışlar onun bütün hayatını etkisi altına alabilir.¹⁸⁷ Dindarlık, insan karakterine derinlemesine nüfuz edebilen, görünür-görünmez tüm yönelimlerinde etken olan zihinsel ve duygusal bir etkiye sahiptir.¹⁸⁸

Dindarlık; bağlanma stilleri ve diğer erdemler gibi, alçak gönüllüğün gelişebilmesi için münbit bir zemin teşkil etmektedir.¹⁸⁹ Spiritüel ve dini uygulamalar, alçak gönüllülüğe dair birçok bileşeni zaten içermektedir.¹⁹⁰ Ayrıca dindarlık, kendini aşmayı teşvik eden yönüyle, alçak gönüllülüğü de teşvik etmiş olur.¹⁹¹ Türkiye’de yapılan ilgili çalışmalara bakıldığında; Vural’ın, yetişkinlerde alçak gönüllülük, dindarlık ve iyi oluş ilişkisini ele aldığı tezinde, alçak gönüllülüğün, dindarlığın tüm alt boyutlarıyla pozitif yönde ve anlamlı bir ilişkisi olduğu bulgulanmıştır.¹⁹² Güven’in çalışmasında dindarlık, dini inanç ve duygu, dini davranış, dini bilgi ve içsel dini motivasyon düzeyi arttıkça alçak gönüllülük düzeyinin de arttığı, dindarlık ve içsel dini motivasyon ile narsisizm arasında ise negatif ilişki olduğu tespit edilmiştir.¹⁹³ İbadet boyutu merkeze alınarak yapılan bir başka bir çalışmada, düzenli namaz kılan bireylerin affetme, alçak gönüllülük, ruh sağlığı devamlılığı ve tinsel deneyim düzeylerinin, düzenli olarak namaz kılmayanlara oranla daha yüksek pozitif yönde

¹⁸⁶ Mustafa Ulu, “Dindarlığın Tanımı, Boyutları ve Ölçülmesi Üzerine Psikolojik Bir Araştırma -Erciyes Üniversitesi Öğrencileri Örneği-, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü”, 2013, s.18

¹⁸⁷ Hüseyin Certel, “İslami İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri”, **Ekev Akademi Dergisi**, C.I. S.3, Erzurum, 1998, s.152

¹⁸⁸ Bahadır, a.g.m. s.15

¹⁸⁹ Yücel ve Arslantürk, a.g.m., s..227

¹⁹⁰ Parivash Shikholeslami, “ Üniversite Öğrencilerinde Yılmazlık ve Alçak Gönüllülük Düzeylerinin İncelenmesi” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2016 s.43

¹⁹¹ Peterson, Seligman, **a.g.e.**, s.473

¹⁹² Vural, a.g.t., s.98

¹⁹³ Güven, a.g.t., s.220

etkisi olduğu ortaya konmuştur.¹⁹⁴ Temiz, üniversite öğrencilerinin iç kaynaklı dini motivasyon düzeyleriyle alçak gönüllülükleri arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmasında, iç kaynaklı dini motivasyon ve alçak gönüllülük arasında orta düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu, alçak gönüllülüğün iç kaynaklı dini motivasyonun anlamlı bir yordayıcısı olduğunu bulgulamıştır.¹⁹⁵

2.1.1. Dindarlığın Boyutları

Bir dine mensup olan bireylerin sayısı kadar din anlayışı olduğunu söylemek abartı olmayacaktır. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi, dindarlık öznel bir anlam ifade eder, Tanrı ile kulun özel ilişkisidir. Dinin kişinin hayatına izdüşümüdür.¹⁹⁶ Bu nedenle dindarlığın ne'liği, nasıl'lığı, niçin'liği, yani motivasyon kaynaklarına dair sorular, dindarlık boyutları/türleri belirlenmesine yönelik çalışmalarda etkili olmuştur.¹⁹⁷

Tanımlamalarda karşılaşılan güçlükler, dindarlığın ölçülmesinde de kendini göstermektedir. Bu alanda çalışmayı düşünen bir araştırmacı, dindarlığı ölçmek için geçerli ve güvenilir araçlar geliştirmek ya da kullanmak için öncelikle dindarlığın operasyonel tanımının yapılmış olmasına ihtiyaç duymaktadır. Türkiye'de dindarlığı ölçmek için yapılan araştırmalarda genellikle Glock'un modeli tercih edilmiştir. Bunun nedeni Glock'un yaşayan dünya dinlerini inceledikten sonra modelini geliştirerek, böylece modelinin farklı din ve kültürde kullanım şansını artırmış olmasından kaynaklanabilir. Denebilir ki bu model İslam dini ve kültürüne ters düşmediği için Türk sosyal bilimciler tarafından tercih edilmiştir.¹⁹⁸ Glock,

¹⁹⁴ Hülya Gök, "Düzenli Namaz Kılanlarla Kılmayanların Affetme, Alçakgönüllülük, Ruh Sağlığı Ve Tinsel Deneyim Düzeylerinin Karşılaştırılması", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017, s.101

¹⁹⁵ Temiz, a.g.t., s.318-319

¹⁹⁶ Hüseyin Peker, "Kur'an'a Göre Dindarlığın Boyutları", **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 12 (2), s.42

¹⁹⁷ Köse, Ayten, a.g.e. s.112

¹⁹⁸ Murat Yıldız, "Dindarlığın Tanımı Ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma", **Tabula-Rasa**, Yıl:1, Sayı: 1, Isparta, 2001, s.23, 34

dindarlığın inanç, ibadet, duygu-tecrübe, bilgi ve etki olmak üzere beş başlıkta ele almıştır.¹⁹⁹

Bir dinin kendisine inanan kişiden ilk talep edeceği şey belirli bir takım inanç esaslarıdır. İnancın imandan daha farklı bir anlamı vardır. Çünkü inançta; genel, toplumsal, imana göre daha kesin (ispatlanabilir), ifade edilir, bilişsel, ilkel ve statik süreçler imana göre daha yoğundur. İman ise özel, bireysel/özel, inanca göre daha riskli (ispatlanamaz), tecrübe edilir, gelişmiş ve inanılan varlığa, yani Allah'a karşı samimi duygular içeren bir olgudur.²⁰⁰ Buna İslam dinindeki Amentü esasları örnek olarak verilebilir. Bu esaslara her kişinin imanının derecesi farklı olabilir. Ama inanç boyutu bağlamında ele alındığında asıl olan bireyin bu esasları tasdik etmesidir. Ayrıca inanç boyutunun en önemli yönü, inananların nihaî anlam arayışına cevap vermesidir.²⁰¹

İslam'a göre Allah rızası gözetilerek yapılan her müspet davranış ibadet sayılır. Hatta Allah rızası için terk edilen davranışlar da buna dâhildir. Bu nedenle İslam dininin ibadet-davranış boyutu oldukça kapsamlıdır. Bunun yanında günde beş vakit namaz kılmak, her yıl Ramazan ayında oruç tutmak, belirli miktarda zekât vermek, belirli şartları taşıyanlar için Hacc'a gitmek gibi şartları ve unsurları tayin edilmiş ibadetler vardır. İbadetlerin niceliksel artışı inanç boyutunun da mutlak surette bununla doğru orantılı olarak bir ilerleme kaydedeceği anlamına gelmez. Ayrıca inananlar bu ritüellerden kendi güçlerince sorumlu tutulurlar. Oysa inanç boyutunda güç yetirme gibi bir durum söz konusu değildir.

Duygusal boyut için, İlahî varlıkla duygusal temas denebilir. Örneğin bir duanın kabulü, zor bir işin başarılması, ciddi bir hastalıktan kurtulma gibi bir durumda hissedilen sevgi, güven, huşû, şükran duyguları, dinin duygu-tecrübe boyutunu ifade

¹⁹⁹ Charles Y. Glock, "On The Study Of Religious Commitment", Religious Education: The Official Journal of the Religious Education Association, 57:S4, 98-110, (Çevrimiçi) <http://dx.doi.org/10.1080/0034408620575407> 12.12.2020

²⁰⁰ Hasan Kayıklık, "Psikolojik Açıdan İnanç, İman Ve Şüphe", AÜİFD, Ankara, 2005, Sayı:1, s.153

²⁰¹ Köse, Ayten, a.g.e., s.113

eder. En temelini Allah sevgisi oluşturur. İnanç boyutuna göre daha dinamiktir. Tamamen öznel ve kişiye özeldir, tarif edilemezlik özelliği taşır.²⁰²

İnsanın hakkında bilgisi olmayan bir şeye inanması beklenemez. Ancak bu bilginin miktarı ve mahiyeti net bir sınırla belirlenemez. Müslüman bir bireyden üzerine farz olan ibadetleri yerine getirebilecek asgari bir bilgi birikimine sahip olması beklenir. İbadet-inanç boyutu ilişkisinde belirtildiği gibi, bilgi-inanç boyutu arasında da bir doğru orantı söz konusu değildir. Bireyin sağlıklı ve geniş bir birikime sahip olması kendi içinde tutarlı bir inanç geliştirmesi açısından son derece önemlidir. Ancak bunun duygu-tecrübe ve ibadet-davranış boyutlarına direkt olarak yansıtılmadığı basit gözlemlerle fark edilebilmektedir. Hayatın rutin akışı içinde, cevap üretilmesi gereken yeni sorunsallar, karmaşık ilişkiler söz konusu olmadığı sürece birey, inancını kendi içinde tutarlılık açısından sorgulamaya ihtiyaç duymayacağı, asgari bir bilgi düzeyi ile yetinebilir. Ancak şurası bir gerçektir ki olayları değerlendirmede, dinî ve içtimai münasebetlerin insanî ve medeni hudutlar içinde yürütülmesinde, iyi niyetli ve şekle bağlı dindar olmak yeterli değildir. İnsanın davranışlarını bilgi istikametinde yürütmesi gerekmektedir.²⁰³

Dinin etki boyutu onun bütünsel niteliğinin ifadesidir. Bir dine mensup olan insan; duygu, düşünce, davranış açısından inandığı bu dinin vaz ettiği erdem ve kuralların etkisi altındadır. Kendisiyle ve kendisi dışındaki canlı-cansız tüm varlıklarla ilişkisinde gösterdiği tutumlarda, dindarlığı kendini gösterecektir. Etki boyutu dinin diğer boyutlarının günlük yaşamda tezahür ettiği boyutudur denilebilir. Bu özelliğiyle kişinin dindarlığının özetini aslında etki boyutu vermektedir.

Bununla birlikte kendini dindar olarak tanımlayan örneklem üzerinde yapılan bazı çalışmalarda, söz konusu beş boyuttan çok, bireyin kılık kıyafeti, dış görünümü ve sınırlı bir takım rutin ibadetlerinin önemli belirleyiciler olarak öne çıktığı,

²⁰²Köse, Ayten, a.e., s.114

²⁰³Hasan Arslan, "Dindarlık Boyutları, Algıları ve Uygulamaları", **Hikmet Yurdu Düşünce–Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, Sayı: 7, 2011, s.44

dolayısıyla da dinin etki boyutunun bireyin tüm hayatına yeterince yansımadağı sonucuna ulaşılmıştır.²⁰⁴

2.2. Dini Geleneklerde Alçak Gönüllülük

Alçak gönüllülük; gerek semavi dinlerde gerekse beşeri kökenli dinlerde önemli bir yere sahiptir. Nitekim alçak gönüllülüğün temelini oluşturan sınırlılık bilinci, dini inanç ve yaşantının da temelini oluşturur. Tüm dini geleneklere aidiyet, kendi benliğinin üstün bir güç karşısındaki sınırlılığını tasdik ile başlar.

İncillerin birçok bölümünde Hz. İsa'nın alçak gönüllülüğü anlatılır. Matta İncil'i 11:29'da Hz. İsa kendisinin yumuşak huylu ve alçak gönüllü olduğunu söyler.²⁰⁵ Kudüs'e gelişini anlatan bir başka bölümde kendini, "alçak gönüllü kral" olarak tavsif eder.²⁰⁶ Kendisine "Göklerin egemenliğinde en büyük kimdir?" diye sorulduğunda bir çocuğu göstererek "Onun gibi alçak gönüllü olanlar" şeklinde cevap verir.²⁰⁷ Rabbe kulluk edişini "tam bir alçak gönüllülükle ve gözyaşları içinde" ifadesiyle anlatır.²⁰⁸

Hristiyanlık tarihinde kurucu bir yeri olan Pavlus, mektuplarında alçak gönüllülüğü Mesih'in özelliğı olarak belirterek pek çok yerde tavsiye eder. Korintlilere 2. Mektup 10. Bölüm'de Mesih'teki alçak gönüllülük ve yumuşaklıktan bahseder ve alçak gönüllü olup kendini başkasından üstün saymamayı öğütler.²⁰⁹ Filipililer'e Mektup 4:6'da ise Tanrı'nın kibirlilere karşı olduğunu ancak alçak gönüllülere lütfettiğini söyler.²¹⁰ Ayrıca günümüzde de şahit olunan, Hristiyan din adamlarının, on iki havariyi temsilen kişilerin ayaklarını yıkamaları da bir alçak gönüllülük örneğidir.

Yahudi kutsal metni Torah'ta Hz. Musa'nın ve kavminin alçak gönüllülüğüne dair ifadeler yer alır: "Alçak gönüllü kişi, Bet-Amikdaş (Süleyman Mabedi)'taki tüm

²⁰⁴ Arslan, a.g.m., s.39

²⁰⁵ İncil, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, Yeni Yaşam Yay. İstanbul, 2012, s.22

²⁰⁶ İncil, Matta 21:5, s.41

²⁰⁷ İncil, Matta 18:4, s.36

²⁰⁸ İncil, Yuhanna 20:19, Kutup Yıldızı Yay., s.380

²⁰⁹ İncil, Kutup Yıldızı Yay., Yuhanna, s.501

²¹⁰ İncil, Kutup Yıldızı Yay., Yuhanna, s.631

korbanları yapmış addedilir. Bu kişinin duaları geri çevrilmez. Moşe Rabenu (Hz. Musa) da tüm muhteşem nitelikleri içinde, özellikle tevazuu nedeniyle övülmüştür.”²¹¹ Yine Talmud–Nedarim 38a’da Hz. Musa’nın kuvvetli, zengin, bilge ve Tora’nın onu övdüğü şekliyle yeryüzünün görüp görebileceği en mütevazı kişi olduğu ve kendisine saygısızlık eden halkına karşı tevazu timsali olduğu ifade edilir.²¹²

Kavminin alçak gönüllülüğünün, kendi dilinden anlatıldığı bir ibarede Hz. Musa “Tanrı size birçok olağanüstü iyilik bahsettiği zamanlarda bile kendinizi büyük görüp böbürlenmiyorsunuz. Kendinizi buna rağmen diğer halklardan üstün görmediğiniz için Tanrı size bağlandı ve sizi seçti. Böbürlenmediğiniz gibi, aksine, kendinizi küçültüp, tevazu da gösteriyorsunuz” demektedir.²¹³

Tora’da alçak gönüllülüğün zıddı olan kibir, kesin bir dille zemmedilir, hem kibir hem de kibirli kişi Tanrı’nın gözünde ‘iğrenç’ olarak nitelendirilir ve putperestlikle bir tutulur. Buna göre kibir her şeyin temeli olan Tanrı’nın unutulmasına neden olabilir. Kişinin kendisini Tanrı’nın kanunlarının bile üstünde görmesi, kendine tapması demektir. Kibirli kişi fakirlerden hoşlanmaz, hatasını kabul etmez, şükran duygusu taşımaz. Alçak gönüllü kişi ise kendisine bir yanlış yapıldığında gücü yetse de karşılık vermez. Başına gelen olumsuzlukları kendi hatasından bilir ve ders alır. Yardımsever ve naziktir.²¹⁴

Beşeri dinlerin kurucuları da yardımseverlik, affedicilik, alçak gönüllülük gibi erdemlere değinmiştir. Buddha ve Hz. İsa’nın bu konudaki yaklaşımları benzerdir. Her iki dinde de sevgi ve erdem yan yanadır.²¹⁵

Bhattacharya, hâlihazırda Hindistan’da mevcut tüm dinlerin alçak gönüllüğü erdemler arasında üst sıralara koyduğunu savunur. Budizm’e göre alçak gönüllülük, meditasyon gibi manevi uygulamaların önemli bir bileşenidir ve kişiyi benliğin hiçliğini fark etmesine götüren manevi uygulamaların bir sonucudur. Bu, kibir gibi

²¹¹ Tora, 5.Kitap Devarim, Çev. Moşe Farsi, Gözlem Yay., 2. Bs., İstanbul, 2012, s.186

²¹² Tora, s.13-205

²¹³ Tora, s.158

²¹⁴ Tora, s.186

²¹⁵ Çubukçu, a.g.m. s.71

ruhsal özgürlüğü engelleyen niteliklerin reddidir. Hinduizm, alçak gönüllü bir insanın, gerçeğe ve Tanrı'ya ulaşmasına engel olan şişirilmiş egosunu bir kenara atabileceğini savunur. Alçak gönüllü bir kişi, başkalarına yönelik onur kırıncı ve yargılayıcı da değildir. Sihizm'e göre ise yaşamın tek amacı, zamansız olan Tanrı ile bağlantı kurmaktır ve egomuz bunun önünde bir engeldir. Alçak gönüllülük egomuzu kovar ve bizi barışa ve nihayetinde Tanrı'ya götürür.²¹⁶

2.2.1. İslam Dinine Göre Alçak Gönüllülük

İslam dininin temel ilkesi 'tevhîd'dir. Tevhid; Allah'ın zatında ve sıfatlarında eşsiz ve benzersiz olması demektir.²¹⁷ Tek bir ilah vardır ve O'ndan başka hiçbir varlık, insan ve hayatı üzerinde mutlak otorite değildir. Bu, tanrılık atfedilen herhangi bir nesne olabileceği gibi, fark edilmesi daha zor olan, insanın kendi benliğini yüceltmesini de içerir. Yani İslam dini, inananlarından Allah'a ve O'nun seçerek yetki verdiği peygamberine karşı büyüklenmeksizin tam bir boyun eğiş bekler. Yaradan karşısında yaratılmış olmayı merkeze alan bu ilkeye göre, tamamı yaratılmış olan varlıkta eşitlik söz konusudur ve onlara karşı da bir büyüklenme en başında reddedilmektedir. İnsanın, kendisinin de diğer insanlar gibi bir insan olduğunun bilincinde olması, tevazuun asgari düzeyde gerçekleşmesi demektir.²¹⁸ Bu nedenle alçak gönüllülük İslam dinine göre tevhîd ilkesiyle doğrudan bağlantılı temel bir ahlâkî özelliktir.

Bir kavram olarak 'İslâm'; kulun, Allah'ın iradesine bilinçli ve içtenlikli olarak teslim olması demektir ve diğerleri arasında en temel kavramdır. Ayrıca teslimiyet ve tevazu anlamlı bir kavramın son dinin adı olarak seçilmesi de dikkate değerdir. Bir Müslümanın mümeyyiz vasfı öncelikle bencillikten, kendi nefesine güvenmekten uzak olması, alçak gönüllü bir şekilde, kulluk bilinciyle Allah'a yönelmesidir.²¹⁹

İnsan Allah'ın kulu oluşunu merkeze koyarak yaşadığında, O'nun temsilcisi olma konumuna da yükselir. Kulluğu reddeden bir insan ise kişisel çıkarların temsilcisi

²¹⁶ Bhattacharya, a.g.m., s.2

²¹⁷ İmam-I Âzam, **Fıkıh-ı Ekber**, Çev. Yunus Vehbi Yavuz, Çağrı Yay., İstanbul, 1979, S.50,53

²¹⁸ Deniz, a.g.m. s.5

²¹⁹ İzutsu, a.g.e., s.232-235

olmak durumunda kalır. İlâhî hikmetin yol göstericiliği merkeze alınmaksızın varlığın çıkarları gözetilemez. Hatta bu anlayış, toplumsal ve ekolojik sorunların çözümünü engelleyebilir.²²⁰

İnsanın varoluşsal anlamının bilincinde oluşunun zayıflaması, tabiata hâkim olduğu gibi alçak gönüllülükten tamamen uzak, kibirli bir yaklaşıma yol açmaktadır. Tabiatta görülen bozulma, kirlenme, birçok afetler, insanın varoluşsal kimliğini unutması, dolayısıyla varoluşsal ahlâkını kaybetmesinin bir sonucudur.²²¹

2.2.1.1. Kur'an-ı Kerim'de ve Hz. Peygamber'in Söz ve Davranışlarında Alçak Gönüllülük

Kur'an'da, 'tevazu' kavram olarak geçmese de anlam olarak pek çok yerde kullanılır. Zıt kavramlar olan kibir, gurur gibi inkâr etmenin temel psikolojik nitelikleriyle ilgili ayetler de bu kapsamda değerlendirildiğinde, Kur'an'ın en çok değinilen ana meselelerinden birinin alçak gönüllülük olduğu söylenebilir. "*Sakın yeryüzünde böbürlenerek yürüme*"²²², "*Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Çünkü Allah, hiçbir kibirleneni, övüneni sevmez*"²²³ ayetleri bunun örneklerindendir. Ayrıca İslam dininin isimlendirildiği 'teslim olma' anlamındaki fiil, kişinin tüm içtenliğiyle iradesini Allah'a teslim etmesini en keskin manasıyla ifade eder ve gerçek itaat ve tevazuun başlangıç noktası olur.²²⁴

Tevazu kavramının kökü, genel anlam itibarıyla 'bir şeyin kendi üzerindeki bir şeyi eksiltmesi ve alçaltması' anlamında belirginleşir.²²⁵ Bu anlamda alçak gönüllülük, insanın tabiatının gereği olarak eksik ve zaaf sahibi olduğu bilincidir. Aynı zamanda

²²⁰ William Chittick, Sachiko Murata, **İslam'ın Vizyonu**, Çev. Turan Koç, 4. Bsk, İstanbul, İnsan Yay., 2012, s.204

²²¹ Mustafa Merter, **a.g.e.**, s.414

²²² İsra Suresi/37

²²³ Lokman Suresi/18

²²⁴ İzutsu, **a.g.e.**, s.232-233

²²⁵ Demir, **a.g.t.**, s.31

bu eksiklerini ne kadar giderirse gidersen hiçbir zaman Tanrı gibi noksansız olmasının mümkün olmadığının farkındalığıdır.²²⁶

Furkan Suresi'nde yer alan "*Rahman'ın (has) kulları onlardır ki, yeryüzünde tevazu ile yürürler ve kendini bilmez kimseler onlara laf attığında (incitmeksizin) "Selâm!" derler (geçerler)*"²²⁷ ayeti, alçak gönüllü insanların 'kendini bilme' özelliğine dikkat çekmektedir. Bu ayette vakar ve tevazu ile yürüyüş, Rahman'ın kullarının öncelikli vasfı olarak zikredilmektedir.²²⁸ Anne-babaya karşı alçak gönüllü olmak vurgulanırken²²⁹, Hz. Peygamber'den inananlara karşı alçak gönüllü olması istenir.²³⁰ Onun ümmetine örnek olma özelliği, inananların da birbirlerine karşı aynı şekilde davranması gerektiğine işaret eder. Bu ifadelerle göre toplumsal ilişkilerde çatışma ortamı yaratılmış olsa dahi, alçak gönüllülüğün barışı tercih ederek, bu zemini etkisiz kılacağı görülmektedir.

Kurban kesmenin gerekliliği, Allah'ın birliği ve O'na teslimiyetin vurgulandığı Hac Suresi'nin 34. ayeti "*İhlaslı ve mütevazı / alçak gönüllüleri müjdele*" şeklinde bitmektedir. Burada inanç, ibadet ve alçak gönüllülük arasında doğrudan bir bağ kurulduğu görülmektedir. İbadetlerin, inanç kaynaklı tevazuun somut göstergeleri olduğu²³¹ düşünülebileceği gibi, döngüsel bir şekilde, ibadetlerin insanı alçak gönüllü olmaya götüreceği de söylenebilir. Nitekim iman edebilmek için büyüklük taslamamak gerektiği, ancak bu şekilde öğüt alınabileceği ifade edilir.²³² Bu vurgu, alçak gönüllülüğün özelliklerinden olan; yanlış bir durumunu kabullenip, düzeltme yoluna gitmek, dolayısıyla gelişime açık olmak kriterleriyle örtüşmektedir.

Ayrıca Kur'an'a göre mü'minlerin kararlarını aralarında istişare ederek almaları beklenir.²³³ İstişare; hangi konumda olursa olsun başkalarının düşüncelerine

²²⁶ a.e., s.10

²²⁷ Furkan Suresi/63

²²⁸ Ergün Çapan, "Kur'an'da Bir Ahlak Ölçüsü Olarak Yürüme Tarzı", **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:26, 42 Temmuz–Aralık 2011 s.42

²²⁹ İsrâ Suresi/24

²³⁰ Hicr Suresi/88

²³¹ Demir, a.g.t., s.58

²³² Secde Suresi 15. ayet

²³³ Şûrâ Suresi/38

değer verme, her zaman başkalarına ihtiyacı olduğunu fark etme şuuru vererek, istiğna, kibir ve tasalluta engel olucu bir nitelik taşır. Bir topluluğun, ilişkilerini alçak gönüllülük ve barış zemininde sürdürmesini kolaylaştırır.

Hız. Muhammed'in içine doğduğu ve İslam dinini anlatmakla görevlendirildiği ortam; atalarla, oğullarla, mensup olduğu nesep ve kabileyle, servetle vb. iftihar etmenin yaygın olduğu, bunları uğrunda can verecek denli önemsemenin normal karşılandığı bir yapıdaydı. İslam dinini reddedenlerin çoğunluğu, bu yapının önde gelenleri olarak kadınlar, köleler gibi toplumun zayıf ve değersiz görülen kesimiyle eşit olmayı gururlarına yedirememiş olanlardı. Kur'an ayetlerinde de inkâr sebeplerinin kibir olduğu tekraren vurgulanır. Bir başka deyişle Hız. Muhammed'in getirdiği ilkeleri kabul etmek, örneğin "Kuru üzüm tanesi gibi biri de başa geçse ona itaat etmek", psikolojik bir önkoşul olarak alçak gönüllülük gerektirir.

Hız. Peygamber'in alçak gönüllülüğü tek yönlü değildir. İnsani ilişkilerinde de kişileri; büyük-küçük, zengin-fakir, asil-sıradan gibi ayrımlar yapmaz. Bir peygamber, öğretici, yönetici, komutan olarak maiyetindekilere yönelik mütevazı tutumu gibi, günlük hayatında yeme-içme, giyim, kullandığı eşyalar gibi özellikleri itibarıyla de sade bir duruşa sahiptir. Elbisesini yamamak, odasını süpürmek ayakkabısını tamir etmek, keçilerini sağmak, çarşıya gidip alış veriş yapmak gibi şahsi işlerini, hizmet beklemeksizin mümkün merteye kendisinin yapmaya çalışması, yaygın olarak bilinen örneklerdir. Bu alçak gönüllü ve sade hayatı, muhaliflerince "Bu ne biçim peygamber ki, yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor..."(Furkan/25) sözleriyle yadırganmıştır.²³⁴ Nitekim mucize istemek, peygamberin zengin ya da meleşimsi bir varlık olmasını ummak gibi beklentilerinin de alçak gönüllülüğü idrak edememekten doğduğu düşünülebilir.

Hız. Peygamber, insanların en şerlilerinden bir grubun "Sürçmeyi kabul etmeyen, özür dilemeyen ve hatayı bağışlamayanlar olduğu"²³⁵, "Allah için tevazu

²³⁴ Mehmet Demirci, "Hız. Peygamberin Tevazu ve Vakarı", **Diyanet İlmî Dergi**, Ocak-Şubat-Mart, Ankara, 1994, C.30, Sayı: 1, s.60.

²³⁵ Ebu'l-Leyis-Semerkindî, **Tenbîhu'l-Ğâfilîn ve Bustânu'l-Ârifin**, Çev. Abdulkadir Akçiçek, İstanbul, Bedir Yay., 1974, s.227

göstereni, Allah'ın muhakkak yükselteceği"²³⁶ gibi hadisleriyle ümmetini farklı bağlamlarda pek çok kez alçak gönüllü olmaları konusunda uyarmış, şahsını yüceltmemelerini de özellikle vurgulayarak, arkadaşları arasında ayrıcalıklı bir konumda bulunmayı hoş görmemiştir. Medine döneminde Müslümanların sayısının ve Hz. Peygamber'in meşguliyetinin artmasına rağmen, kimse ona ulaşmakta zorluk çekmemiş, bir köle dahi sorunlarını halletmesi için elinden tutup götürebilmiştir.²³⁷

Hiz. Peygamberin "yüce bir ahlâk üzere olduğunu"²³⁸ belirten ayet, bazı âlimlerce onun tevazu hasleti olarak yorumlanmıştır.²³⁹ Ayrıca "Dünyada bir garip yahut bir yolcu gibi ol"²⁴⁰ tavsiyesi, özellikle günümüzdeki sahip olma ve tüketme tutkusuna karşı sadeliği ve alçak gönüllülüğü vurgulayan uyarıcı bir niteliktedir.

2.2.1.2. Tasavvuf Geleneğinde Alçak Gönüllülüğün Yeri

Tasavvuf, belirli yöntemlerle nefsin gurur, kibir, kıskançlık, hırs, şöhret arzusu gibi ben(cil)liklerinden arınmasını amaçlayan pratik bir disiplindir. Dolayısıyla, öğretileri tek bir kavramla ifade edilmek istense, bunun tevazu/alçak gönüllülük olacağı bir gerçektir. Bunu ortaya koyan bazı temel sûfî öğretilerinden bazıları şunlardır:

"- Hakikate ulaşma yolları insanların sayısındadır. Ancak hepsi de benliğin yok edilmesini gerektirir.

- Diğer insanlarla mütekabiliyet en önemli yasadır. Bu da bencillik ve kibirden arınmayı gerektirir.

- Herkes Allah'ın kulu olmakla eşittir.

-Ahlâkın temeli olan aşk, kendini fedakârlık ve başkalarına hizmette gösterir.

²³⁶ "Kim Allah Teâlâ'nın rızâsı için bir derece tevâzû gösterirse, bu sebeple Allah onu bir derece yükseltir. Kim de Allâh'a karşı bir derece kibirde bulunursa, Allah da onu bu sebeple bir derece alçaltır; bu böyle devam ede ede nihayet onu esfel-i sâfilîne (aşağıların aşağısına) atar." (İbn-i Mâce, Zühd, 16)

²³⁷ Buhari, Edep, 61, **Hadislerle İslam**, C.1 Haz. Komisyon, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.,2014

²³⁸ Kalem Suresi / 4

²³⁹ Ebu'l-Leys Semerkandî, **a.g.e.**, s.203

²⁴⁰ Buhârî, Rikak, 3

-En temel gerçek kendini bilmektir.”²⁴¹

Tasavvuf ıstılahındaki en başat kavramlardan *‘fenâ’*; benliğin ve varlığın aksine; ölme, mahvolma, kaybolma, yokluk anlamlarına gelir. Bu yok oluş, fiziki değil, ben-merkezli kişiliğin yok oluşu olarak görülür.²⁴² Kişinin ruh sağlığı için de benmerkezciliği yok etmesi kaçınılmazdır.²⁴³ Sûfî üstadının hedefi anksiyeteden arınmış, içsel neşe ve feyz halinde bir yaşama ulaşmaktır. Bu dikey bir ilerlemedir ve başkalarıyla yarışarak değil, kişinin kendi benliğiyle mücadelesi sonucu kazanılabilir.²⁴⁴ Büyük bir mutasavvıf olan Aziz Mahmud Hüdâî, mürşidinin malı-mülkü terk etmesi, bulunduğu yüksek memuriyetten feragat etmesi, en mühimi ise nefsinin ayaklar altına alması şartlarını kabul etmiştir. Bunun gereği olarak kadılık görevinden istifa etmiş, omzuna ciğer alarak Bursa sokaklarında dolaşıp, satmıştır. Ayrıca dergâhının helâlarını temizleme görevi de yapmıştır.²⁴⁵ Bunların hepsi kuşkusuz kibirden, benlikten tamamen kurtulmak içindir.

Tasavvufta geçilmesi gereken ilk ve en aşağı nefis mertebesi olan nefs-i emmâre, “kibirli nefis” olarak da adlandırılır. Bu düzeyde en sık rastlanan ve uyuşturucudan daha tehlikeli olabilen övölme ve dalkavukluk etme bağımlılığı söz konusudur.²⁴⁶ Alçak gönüllü bir insanın ise övölme ihtiyacı, dolayısıyla beklentisi de yoktur. Önemli tasavvufî kaynaklardan Miftâhu’l-Kulûb’ta güzel ahlâklı olmanın ilk şartının mahviyyet; yani kendini bütün yaratılardan alçak görmek olduğu ifade edilmektedir. Öyle ki kendi iyi amellerinden hiçbirisi hatırına gelmemeli, insanların övmesi ve yermesi eşit olmalıdır.²⁴⁷ Feridüddin Attar’ın ünlü Mantıku’t-Tayr adlı eserinde de benlikten bir kırıntı bile olsa kulluğa zarar verdiği, kötü anılmanın benliğin baş göstermesinden daha iyi olduğu hikâye edilir.²⁴⁸ Sûfî Ebu Bekir Vâsîtî (ö.932) ise

²⁴¹ N.S. Fatemi, F.S. Fatemi, **Sufism: Message Of Brotherhood, Harmony And Hope**, ve I.V. Khan, **The Inner Life**, Aktaran: A. Reza Arestah-Enis A. Sheikh, “Tasavvuf: Evrensel Benliğe Giden Yol”, **Sufi Psikolojisi** içinde, s.56

²⁴² Muhammed Shafii, “Varoluşsal Vuslat-Benliğin Kurtuluşu”, **Sufi Psikolojisi** içinde s.117,120

²⁴³ Sayar, **a.g.e.**, s.18

²⁴⁴ **a.e.**, S.21

²⁴⁵ Hasan Kamil Yılmaz, **Azîz Mahmud Hüdâyî**, İstanbul, Erkam Yay., 1999, s.52,81

²⁴⁶ Robert Frager, **Kalp, Nefs, Ruh**, Çev. İbrahim Kapaklıkaya, İstanbul, Gelenek Yay., 2010, s.75-76

²⁴⁷ Şemsuddin Nakşibendî; **Miftâhu’l-Kulûb**, İstanbul, Salah Bilici Kitabevi Yay., 1983, s.270,283

²⁴⁸ Feridüddin Attar, **Mantıku’t-Tayr**, Çev. Gökhan Çetinkaya, İstanbul, Semerkand Yay., 2017, s.191-192

güzel bir eylemi yapmaktan çok onu alçak gönüllülikle muhafaza etmenin daha zor olduğunu, her hangi bir beğenmişlik sonucu cam gibi kırılıp dağılabileceğini söylemiştir.²⁴⁹ İslam düşünce geleneğinin en önemli isimlerinden İmam Gazzali'nin kendi hayatı da kibirden uzaklaşmak için yön değiştirmiştir. Otobiyografik eseri el-Munkîz mine'd-Dalâl'de şahit olduğumuz serüveni, aslen bir tevazu arayışıdır.

Tasavvufta manevi gelişim aşamalarından biri '*fakr*' dir. Fakr, negatif egonun sürekli var olan zevk ve güç arzusunu dizginlemek, benliğe değil başkalarına hizmete adanmaktır. Negatif ego; şişirilmiş özdeğer ve benmerkezci / bencil bir duruşu teşvik eder. Frager, bunu bizi taşıması gerekirken bizim taşıdığımız merkebe benzetir.²⁵⁰

Görüldüğü gibi, bir benlikten kurtulma pratiği²⁵¹ olan tasavvufta nihai hedef, hiçliğe ulaşmaktır. Bu yolda en büyük engel ise kibirdir.²⁵² Tasavvuf, kendine özgü sistematik ve iradi uygulamalarla, ahlâkî erdemlerin kalıcılışmasını; yani geçici hâllerden, kalıcı makamlara ulaşılmasını amaçlar. Bu açıdan tevazu da öğrenilip, meleke haline getirilebilecek bir özelliktir. Aslında hedeflenen hiçlik kavramı da bunu ifade etmektedir. Özetle tevazu; Yunus'un 'Kendini bilmek' ve Şeyh Galip'in 'Hoşça bak zatına' kelimalarının mecz edilmiş halidir.

²⁴⁹ Ebu'l-Leys Semerkandî, **a.g.e.**, s.19

²⁵⁰ Frager, **a.g.e.**, s.34-35

²⁵¹ Sayar, **a.g.e.**, s.11

²⁵² **a.e.**, s. 22, 30

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Pozitif psikolojinin yükselişine paralel olarak son yıllarda üzerinde çalışmalar yapılmaya başlanmasıyla birlikte alçak gönüllülük, hâlâ hak ettiği ölçüde ele alınmış bir değer haline gelmemiştir. Oysa alçak gönüllülük, çoğu zaman acizlikle aynı kefeye konmasına rağmen, modern yaşam tarzının adeta kaçınılmaz yan unsurları olan hırs, maddeye düşkünlük, abartılı özsaygı duygusu, daha çok sahip olmak için savaşmak gibi çatışmacı yaklaşımların çözümü olabilecek, dünya barışının temelini oluşturabilecek güçte bir erdemdir. Türkiye’de din psikolojisi alanında hazırlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinde ağırlıklı olarak alçak gönüllülük ile dindarlık, narsisizm, iyi oluş ilişkileri üzerinde durulmuştur. Baki Büyüksevindik tarafından hazırlanan “Tevazu Ölçeği Geliştirme Çalışması” adlı yüksek lisans tezinde nicel yöntemle birlikte metafor analizi de kullanılmış olması dışında, çalışmaların tamamında nicel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Bu tez çalışmasında ise erdem ve kişilik özelliği olarak alçak gönüllülüğün, dindarlıkla nasıl bir ilişkisinin olduğu, modern hayat tarzının alçak gönüllülük üzerinde ne tür yansımaları olduğu derinlemesine mülakat yöntemiyle ele alınmaktadır. Nitel araştırma yöntemiyle önceki çalışmalara tamamlayıcı nitelikte farklı bir boyut kazandırmak amaçlanmaktadır. Araştırmanın temel soruları şunlardır:

- Dini inanç ve yaşantının, alçak gönüllülük üzerinde nasıl bir etkisi vardır?
- Dindarlık anlayışları, alçak gönüllülük tutumunu ne yönde etkilemektedir?
- İnancı olan ve olmayan kişilerde alçak gönüllülük tutumu nasıldır?
- Modern-seküler düşünme ve yaşam biçiminin alçak gönüllüğe etkisi ne yöndedir?

1. Araştırmada Kullanılan Yöntem ve Metod

Bu çalışmada, kişilerin dindarlık eğilimlerinin alçak gönüllülük tutumları üzerine etkisi, nitel araştırma yöntemi kullanılarak ele alınmış, araştırma desenlerinden

olgu bilim ve durum çalışması modeli kullanılmıştır. Olgu bilim; araştırmacının, hakkında kısmen de olsa bilgi sahibi olduğu, ancak ayrıntılı ve derinlemesine bir bilgiye sahip olamadığımız olgulara odaklanır. Durum çalışmasında ise bir duruma ilişkin ortam, kişiler, olay ve süreçler, bütünlüklü bir yaklaşımla ele alınarak, hem durumu nasıl etkiledikleri hem de konu edilen durumdan nasıl etkilendikleri irdelenmektedir.²⁵³

Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniğı kullanılmış, görüşme esnasında, akışın gerektirmesi halinde ek sorular yöneltilerek, meselenin daha açık ve kapsamlı bir şekilde anlaşılması sağlanmaya çalışılmıştır. Derinlemesine mülakat tekniğı kişilerin tecrübelerine, fikirlerine, davranışlarına olduğu kadar inanç ve duygularına dair bilgi elde etmek için oldukça etkili bir tekniktir.²⁵⁴ Bu nedenle din psikolojisi alanında çalışılan ve kişinin hem iç dünyası hem de davranışlarında karşılığı olan bir değeri ele almak için, en verimli teknik olduğu düşünölmüştür. Mülakatların uygulanmasında belirli bir çerçevede kalınmakla beraber, katılımcılara kendilerini daha rahat ve özgün ifade edebilecekleri esnekliğı sunan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Bu özellikleri dolayısıyla yarı yapılandırılmış görüşme tekniğı, diğerk tekniklere göre daha makul görölmektedir.²⁵⁵

Elde edilen veriler, içerik ve betimsel analiz yöntemleri kullanılarak bulgu ve yorumlar ortaya koyulmaya çalışılmıştır. İçerik analizi, öncelikle verilerin kodlanıp elde edilen bilgilerin incelenmesi, anlamlı bölümler oluşturularak, kavramsal olarak açıklanması şeklinde yapılır. Betimsel analiz yöntemine göre ise, görüşmeler esnasında ulaşılan veriler, daha önceden tespit edilen temalara göre açıklanarak yorumlanır.²⁵⁶

²⁵³ Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Ankara, Seçkin Yay., 2016, s.73

²⁵⁴ a.e. s.129

²⁵⁵ Recai Coşkun v.d., **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri**, Sakarya, Sakarya Kitabevi, 2015, s.95

²⁵⁶ Yıldırım, Şimşek, **a.g.e.**, s.239

2. Çalışma Grubunun Özellikleri

Alçak gönüllülüğe sahip olmanın, kişilerin diğerlerine göre herhangi bir şekilde daha yetkin ve nitelikli olduğu durumlarda hakiki anlamını ortaya koyacağı bilinen bir gerçektir. Araştırmanın çalışma grubunu toplum tarafından her zaman saygı duyulan, muteber mesleklerden biri olan öğretmenler oluşturmaktadır. Zira öğretmen; bu gerçekliğe uygun olarak, gerek bilgi alış-verişi, gerekse karakter eğitimi sürecinde, veren el olma niteliğine sahiptir. Toplum tarafından, her açıdan rol modeller olması beklenen, hatta genellikle başka özelliklerinin bilinmesine ihtiyaç duyulmaksızın öyle oldukları kabul edilen ve saygı gösterilen kişiliklerdir. Sürekli sınıf ortamında olmak bakımından, küçük çaplı da olsa daima bir topluluğa hitap eder mevkide bulunmak, belli bir tanınırlığa sahip olmak gibi özellikleri de, alçak gönüllülük konulu bir araştırma açısından önemlidir. Nitekim katılımcıların alçak gönüllülük düzeylerinin araştırma konusu olmamasıyla birlikte, yapacakları değerlendirmelerde bu özelliklerinin rol oynayacağı öngörülmüştür. Ayrıca araştırmacının bir öğretmen olması dolayısıyla örnekleme ulaşmada kolaylaştırıcı bir etken olacağı düşüncesi de bu meslek grubunun tercih edilmesinde etken olmuştur.

Çalışma grubunu, amaçlı örnekleme yöntemlerinden kartopu ve ölçüt örnekleme yöntemiyle belirlenen 9'u kadın 11'i erkek olmak üzere 20 lise öğretmeni oluşturmaktadır. Amaçlı örnekleme, durumların daha etraflı incelenmesine imkân veren, çoğu kez olgu ve olayların açıklanmasında fayda sağlayan bir yöntemdir.²⁵⁷ Katılımcılar, İslam dinine mensup bireyler arasından seçilmiş, ancak özellikle dindar olma özelliği aranmamıştır. Bununla birlikte, görüşmeler sırasında, farklı dünya görüşü ve yaşam tarzına sahip olsalar da, tamamının kendisini bir şekilde dindar olarak nitelendirmesi dikkat çekmiştir. 7 farklı Anadolu ve Anadolu İmam-Hatip lisesinde görev yapan katılımcıların, mesleki tecrübeleri açısından, belirli bir yılı geride bırakmış olmak vb. herhangi bir ölçüt gözetilmemiş, duygu ve düşüncelerini iyi ifade etmesi ve gönüllü olması esas kabul edilmiştir. 8 farklı branşa sahip katılımcılardan 6'sı imam-hatip lisesi meslek dersleri, 4'ü matematik, 4'ü Türk dili ve edebiyatı, 2'si bilişim teknolojileri, 1'i fizik, 1'i rehberlik, 1'i beden eğitimi, 1'i tarih öğretmenidir.

²⁵⁷ a.e., s.118

17'si İstanbul, 2'si Elazığ, 1'i Bursa'da görev yapan katılımcılardan 18'1'i bekâr, 1'i boşanmış, diğerleri ise evlidir. Tamamı aynı meslek grubundan oldukları için, bunun yeterli fikir verdiği düşünülerek, katılımcıların sosyo-ekonomik durumlarına dair ayrıca bir soru yöneltilmemiştir.

Katılımcıların bilgileri gizli tutulduğu için 1-20 arası numaralara, cinsiyetini belirten K (kadın) ve E (erkek), din eğitimi alanlara D harfleri eklenmek suretiyle kodlanmışlardır. Katılımcı özellikleri ayrıca tablo halinde sunulmuştur. (Bkz. Ek-3).

3. Veri Toplama Aracının Oluşturulması

Veri toplama öncesi hazırlık sürecinde öncelikle görüşme formları oluşturulmuştur. Bu formda ilk olarak araştırma sorusuna dair açıklama yapılmış, daha sonra araştırmacı kısaca kendisini tanıtmış ve araştırmanın kapsam, amaç ve önemini ifade etmiştir. Katılımcıların kısaca kendini tanıtmaları için kişisel bilgi formuna, alıntılama ve ses kayıt alınmasına dair izin ifadelerine yer verilmiştir.

Görüşme soruları yarı yapılandırılmış bir biçimde araştırmacı tarafından oluşturulduktan sonra, içerik, yapı ve geçerlilik açısından kontrol edilmeleri amacıyla din psikolojisi alanında uzman iki akademisyen ve yine din psikolojisi alanında uzmanlığı olan bir psikoloğa gönderilmiş, onların değerlendirmeleri göz önünde bulundurularak gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Daha sonra soruların denenmesi amacıyla iki ön görüşme gerçekleştirilmiştir. Oluşturulan 11 soru ve onlara bağlı 10 alt soru mantıksal şekilde sıralanarak veri toplama aracına son şekli verilmiştir.

4. Araştırmanın Uygulanma Süreci

Araştırmanın saha çalışmasına başlanmadan önce son halini alan görüşme formu İstanbul Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Etik Kurulu'na sunulmuş ve kuruldan gerekli onay alınmıştır. (bkz. Ek: 1)

Görüşme teklifini kabul eden kişilerle randevu yer ve zamanları netleştirilerek ilk görüşmeler yapılmıştır. Süreç içerisinde kartopu ve zincir örnekleme tekniğinden

yararlanılmış, araştırmacının ulaştığı bu ilk katılımcılar sonraki katılımcılara ulaşılmasında yardımcı olmuştur. Görüşmeler 2020 yılının Şubat ve Mart aylarına denk gelen 5 haftalık süreçte ve katılımcıların görev yaptığı okullarda yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Ancak 2020 mart ayında yapılan son 4 mülakat, Covid19 salgını nedeniyle getirilen kısıtlamalardan ötürü okullarda eğitim-öğretime ara verildiği için, telefonla yapılmak durumunda kalınmıştır. Görüşmeler genellikle 30–60 dakika sürmüştür. Tüm mülakatlarda gerek zaman tasarrufu sağlamak gerekse veri kaybına uğramadan sağlıklı aktarım yapabilmek için ses kayıt cihazına başvurulmuştur. Mülakat öncesinde görüşme formundaki bilgiler katılımcılara okutulmuş, kişisel bilgilerinin saklı kalacağı bilgisi verilerek ses kaydı izni teyit edilmiş, alıntılama izni için imzaları alınmıştır. Katılımcılarla yapılan görüşmelerde alıntı yapılabilmesine ilişkin verilen izin belgeleri, görüşme deşifreleri ve ses kayıtları araştırmacı tarafından koruma altına alınmıştır.

5. Araştırma Verilerinin Çözümlemesi ve Analizi

Görüşmelerde yapılan ses kayıtları öncelikle deşifre edilmiş, sonrasında elde edilen veriler içerik analizi ve betimsel analiz yöntemleri kullanılarak değerlendirilmiştir. Dindarlığın alçak gönüllülüğe etkisi (bkz. Bölüm 2.2.1.) katılımcıların yetiştikleri dönemle günümüzde alçak gönüllülüğün karşılaştırılması (bkz. Bölüm 2.2.3.) ve alçak gönüllülüğün gelecekteki yansımalarına dair öngörülere ((bkz. Bölüm 2.2.4.) dair sorular betimsel analize tabi tutulmuştur. Diğer 8 soruda ise gerek soruların yapısının kavramsallaştırmalara müsait olması, gerekse verilen cevaplarda oldukça çeşitli tanımlamalar yapılmasından ötürü içerik analizi tercih edilmiştir. Zira içerik analizi, bir veya birden fazla metin içerisindeki sözcük, kavram, tema ve deyimlerin varlıklarını belirlemek için kullanılır.²⁵⁸ Bu süreçte önce temalar ve alt temalar tespit edilerek tablolar oluşturulmuştur. Temaların oluşturulması sürecinde, bunların tabloya yansıtılması da dâhil, katılımcıların kullandıkları ifadeler mümkün olduğunca detaylı kodlanmaya çalışılmıştır. Sık olmamak kaydıyla gerekli görülen bazı yerlerde tekrar olmamasına dikkat edilerek ve betimsel analizin buna

²⁵⁸ Zeynep Kızıltepe, “İçerik Analizi Nedir? Nasıl Oluşmuştur?”, **Nitel Araştırma Yöntem, Teknik, Analiz ve Yaklaşımları** içinde, Ed. Fatma Nevra Seggie, Yasemin Bayyurt, y.y., Anı Yay., t.y., s.253

imkân tanımasından faydalanarak, katılımcıların görüşlerine görece uzun alıntılar şeklinde yer verilmiştir.²⁵⁹

Araştırma bulguları, alçak gönüllülük temasına ait; 1) Bir kavram olarak alçak gönüllülük 2) Alçak gönüllülüğün hayata yansıması ve etkileri, alçak gönüllülük ve dindarlık temasına ait ise; 1) Dindarlık algısı, 2) Alçak gönüllülük ve dindarlık ilişkisi olmak üzere dört başlık altında toplanarak, araştırmacının gözlemleri ve literatür desteği ile yorumlanmıştır.

²⁵⁹ Yıldırım, Şimşek, a.g.e. s.237

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

1. Alçak Gönüllülük Teması

1.1. Bir Kavram Olarak Alçak Gönüllülüğe Dair Görüşler

Birinci bölümde de belirtildiği gibi paradigmadan kaynaklanan kısıtlı yaklaşım dışında, alçak gönüllülük çalışmalarının önündeki engellerin en başta geleni kavram üzerinde uzlaşmış bir tanım olmamasıdır.²⁶⁰ Alçak gönüllülüğün kişisel mi yoksa durumsal mı olduğu gibi değişken tarafları, öz bildirim yöntemi söz konusu olduğunda alçak gönüllü kişinin kendisini bu özelliğe sahip ya da değil şeklinde nitelendirirken, bu özelliğin doğasına aykırı düşme ihtimali de ölçülmesini zorlaştıracı unsurlardandır. Zira gerçekten alçak gönüllü olan kişiden beklenen '*kendini unutmasıdır*'. Bu nedenle kendisi üzerine böyle bir düşünce ya da dile getirme bir çelişki oluşturabilecektir.²⁶¹ Ayrıca genel olarak olumlu değerlendirilmesiyle birlikte, 'uysallık, kendini değersiz görmek, düşük öz-saygı, günahkârlık hissi, bağımlılık, alçaklık' gibi anlamlar da yüklenen alçak gönüllülük, çalışma konusu edilmek için her zaman cazip bir karakter özelliği olmamıştır.²⁶² Bu şekilde olumsuz tanımlanmaya da meyyal olması ve üzerinde uzlaşmış bir tanımın yokluğunun nicel çalışmalarda ölçümü zorlaştırması gibi durumlar göz önünde bulundurularak, mülakat yöntemiyle gerçekleştirilen bu çalışmada, elde edilen verilerin güvenilir bir şekilde değerlendirilebilmesi için, öncelikle katılımcıların alçak gönüllülüğü nasıl tanımladıkları üzerinde durulmuştur. Ona en yakın ve en uzak buldukları kavramlar ve karakter özellikleri de sorularak, katılımcının alçak gönüllülük için çizdiği zihinsel çerçevenin netleşmesi amaçlanmıştır.

²⁶⁰ Davis, v.d., a.g.m., s. 243–252

²⁶¹ Yücel, Arslantürk, a.g.m., s.220

²⁶² Tangney, a.g.m., s.71

1.1.1. Alçak Gönüllülüğün Tanımlanması Alt Temasına Ait Bulgular

Alçak gönüllüğün ne'liğini anlamak üzere oluşturduğumuz bu soruya, katılımcıların bir kısmının alçak gönüllülüğü, onun dışsal boyutu olan ve daha dar anlamdaki tevazu kavramını da kapsar şekilde kullandığı görülürken, bir kısmının, doğrudan tevazu boyutunu kastettiği gözlemlenmiştir. Bunda günlük dilde her iki kullanımın da yaygın olmasının etkili olduğu düşünülebilir.

Tablo 1: Alçak Gönüllülük Üst Temasında Alçak Gönüllülüğün Tanımlanması Alt Temasına Ait Kodlar ve Frekanslar

Kodlar	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Kendini üstün görmemek Büyüklememek Ben merkezli olmamak Kendini dev aynasında görmemek Kimseyi aşağı görmemek Kendini yukarıda görmemek Sahip olduğuyla gururlanmamak	8	K1ED, K5E, K7K, K9ED, K11E, K13K, K16KD, K20K
Mütevazı olmak Kendini öne çıkarmamak Övünmemek Böbürlenmemek	7	K1ED, K4E, K5E, K6ED, K7K, K10K, K13K
Hoşgörülü olmak Toleranslı olmak Muhataba göre davranmak Gönül alıcı olmak, Sevecen olmak	3	K2KD, K12K, K18E

Sınırlarını/Haddini bilmek Kendine gerçekçi yaklaşmak, Alt ve üst sınırlarını bilmek	3	K2KD, K15K, K19K
Empati yapabilmek	3	K2KD, K6ED, K14E
Fedakâr olmak	2	K3E, K4E
Yaratılmış / Aciz olma Niteliklerinin kendine Allah tarafından verildiğini bilmek	2	K9ED, K20K
(Kendinden) Taviz vermek Muhatapla yapılan anlaşma	1	K3E
Samimiyet, doğal olmak	1	K8E
Başka varlıkların benliğine hürmet	1	K17ED
Görevini layıkıyla yapmak	1	K18E

Alçak gönüllülüğü nasıl tanımladıklarına dair ilk soruyu cevaplarken, 20 katılımcıdan 8'i üstün görmemek (*K1ED, K11E, K20K*), ben merkezli olmamak (*K5E*), büyülenmemek (*K7K*), sahip olduğuyla gururlanmamak (*K9ED*), kendini dev aynasında görmemek (*K13K*), kendini yukarıda görmemek (*K13K*), kimseyi aşağı görmemek (*K16KD*) tanımlamalarında bulunmuştur. İçerik ve kavramsal olarak birbirine yakın olan bu kodlar, aynı grupta ele alınarak yorumlanmıştır. 7 katılımcı ise alçak gönüllülüğü; mütevazılık (*K4E, K5E, K6ED, K13K*), kendini öne çıkarmamak (*K1ED, K7K, K10K*) övünmemek (*K5E*), böbürlenmemek (*K10K*) şeklinde tanımlamıştır. Her iki grupta yer alan mütevazılık, kendini üstün görmemek, böbürlenmemek, sahip olduğuyla gururlanmamak, övünmemek gibi özelliklerin sözlük anlamları açısından kayda değer bir farkları yoktur ve çoğu zaman birbirleri yerine kullanılabilirler. Buna rağmen, burada katılımcıların hem alçak gönüllülük nedir sorusuna yönelik cevabı, hem de genel olarak mülakatındaki diğer

değerlendirmeleri göz önünde tutularak, bir kategorilendirme yapılmıştır. Aradaki temel fark, birinci gruptaki ifadelerin daha içsel bir özellik taşıması, ikinci grubun ise içsel olmaktan ziyade, daha çok davranış boyutunda olmasıdır. Örneğin böbürlenmemek, K10K tarafından *“Alçak gönüllülük, işte mütevazılık, yaşadığımız olaylar karşısında, nasıl söylesem... Kendi değerini karşı tarafa yansıtmamak diyebilirim aslında. Hani farkına varırsın, bir işte iyi olduğunun farkına varırsın, iyi bir şey yaptığının farkına varırsın ama onunla böbürlenmezsin ya da onu ön plana çıkarmaya çalışmazsın. Bence alçak gönüllülük bu...”* şeklinde kullanılmıştır. Buna göre K10K, alçak gönüllülüğü kendi olumlu niteliklerinin farkında olmasına rağmen, kişinin bunu bilinçli bir şekilde muhatabına göstermeye çalışmaması olarak tanımlamaktadır. Bu ise kişinin dışarıya yansıtmaya da kendi iç dünyasında alçak gönüllü olmayabileceğini gösterir. Ayrıca söz konusu katılımcı mülakatının genelinde alçak gönüllülüğün dışa dönük tarafını vurgulamıştır.

Bir diğer katılımcı da alçak gönüllülüğü *“Kendini olduğundan daha mütevazı gösteren, kendi değerleriyle büyükenmeyen kimselere alçak gönüllü kimse denilebilir”(K7K)*, şeklinde tanımlamaktadır ki bu tanımlamanın önceki katılımcı ile aynı paralelde olduğu görülmektedir. Her iki tanımlamada var olan en dikkat çekici taraf, kişinin kendi olumlu niteliklerini göstermemeye çalışırken, aynı zamanda dışarıya *“olduğundan daha farklı görüldüğü”* bilincidir. Bu durumda kişinin iç dünyasında aslında içinde dışarıdan görülmeyen meziyetler, saklı bir hazine olduğu gibi kendisiyle gizli bir gurur duyma var olabilir mi sorusu akla gelmektedir. Çünkü burada kişi öncelikle kendini ‘değerli’ olarak görmekte, ilişkilerinde de yine bilinçli bir *“değeri dışarı/size yansıtmıyorum”* iç sesiyle tutum geliştiriyor olabileceği düşünülmektedir. Böyle bir durumun var olması halinde, alçak gönüllülükle bağdaşmayacağı düşünülen gurur, böbürlenmek gibi duygusal özelliklerin ortaya çıkması, ihtimal dâhilinde görülmektedir.

Bir başka katılımcının bu açıdan ters istikamette bir yorum getirdiği görülmektedir: *“Alçak gönüllülük, insanın kendisi olmayı başarabilmek gibi bir açıklama yapılabilir aslında. (...) Herhangi bir artı bir davranışa girmeden, (...) yani beğensinler diye değil de (...) yani insanın kendi doğal haliyle hareket*

etmesidir”(K8E). Görüldüğü gibi burada alçak gönüllü olmak, kişinin kendi değerini ortaya koyup koymama gibi bir düşünce taşımaksızın, olduğu gibi olması, davranması demektir. Bu yapıda bir kişi, alçak gönüllü olup olmamak gibi bir gayret değil, düşünce içinde dahi değildir. Yani söz konusu kişinin bu minvalde bir öz değerlendirmesi dahi bulunmamaktadır. Katılımcının düşüncesi, şu cümleleriyle biraz daha açıklığa kavuşmaktadır: “Eğer bir insan ben alçak gönüllü olayım diye bir davranış içerisine girmişse zaten alçak gönüllüğü katletmiş demektir. (...) Alçak gönüllü olmak için alçak gönüllü olunmaz bence. O olunduğu zaman sanki böyle nasıl diyeyim, bir riyakârlık devreye giriyor.”(K8E)

Söz konusu doğal olma hali, yukarıda, dışarıya daha mütevazı görünmeyi öne çıkaran katılımcıların (K7K, K10K) yorumlarına göre, literatürdeki alçak gönüllülük kriterlerine daha yakın görünmektedir. Bununla birlikte, doğal olma tanımı esas alındığında ise, alçak gönüllü olmayan, en azından yeterince olmayan ve bunun farkında olan bir insan için, bu özelliği kazanmaya yönelik bir gayret ortaya koyup koymama durumunu nasıl değerlendirmek gerekecektir? Bu istikamette bir çaba mutlaka bir tür riyakârlık anlamına mı gelecektir? Yapısal özelliği gereği alçak gönüllü olmayan ya da buna yeterince sahip olmayan bir kişi, bu değerden tamamen mahrum olmak durumunda mıdır gibi sorular ortaya çıkmaktadır. Bir katılımcının “*Alçak gönüllülük her durumda kendini başka insanlardan üstün görmemeye gayret etmek diye tanımlarım*”(K11E) şeklindeki değerlendirmesine göre, bireyin alçak gönüllü olmak için bir çaba sarf etmesi gerekmektedir. Hatta bu tanıma göre alçak gönüllülüğün bir gayret süreci olduğu dahi söylenebilir. Buradan yola çıkarak alçak gönüllülüğün tüm insanlarda yaratılıştan gelen potansiyel olarak var olma özelliğinin yanı sıra, bunun kuvveden fiile çıkarılıp, bir karakter özelliği haliyle varlık kazanması için, bir gayret ortaya konması gerekliliğine işaret edilebilir.

Gayret vurgusunun merkeze alındığı tanımlamayı, doğal; tabiri caizse amaçlanmamış alçak gönüllülük vurgusuyla birlikte düşündüğümüzde, salt alçak gönüllü olmak için ortaya konan bir çabanın doğallıktan uzak olacağı söylenebilir. Ancak, ortaya bir çaba konmasının kaçınılmazlığı da açıktır. Dolayısıyla bu çabanın daha geniş bir kapsama yayılması, tüm değerleri içermesi, İslami literatürdeki tabiriyle

bir nefis terbiyesine yönelmesinin, kişide diğer değerlerle birlikte alçak gönüllülüğü de bir sonuç olarak doğuracağı düşünülebilir. Bu konu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde daha detaylı bir şekilde de ele alınacaktır.

Alçak gönüllülüğü “İnsanın ben merkezli olmaması aslında... Mütevazı olması, her şeyi kendinde görmemesi, bir şeyi yaptığı zaman onu yaptım, ettim gibi dememesi” (K5E), ve “Alçak gönüllülük, kişinin kendisini diğerlerinden üstün tutmaması ve meziyetlerini, sahip olduğu yeteneklerini çok böyle vurgulamadan, üzerinde durmadan onları o şekilde kabullenmesi, yani kendini öne çıkarmaması” (K1ED) şeklinde yapılan tanımlamalar, içsel ve dışsal boyuta aynı anda dikkat çektikleri için, hem birinci hem ikinci grupta yer almışlardır.

Genel anlamda içsel bir tutumun altını çizen, bu nedenle birinci grupta yer alan K9ED, mülakat boyunca birkaç kere alçak gönüllülük ifadesinden hoşlanmadığını belirterek, onun yerine tevazu ya da mütevazılığı kullanmayı tercih ettiğini belirtmiştir. Onun tercih ettiği kavramsallaştırmaya göre tevazu kelimesi hem içselleştirilmiş hem de hayata yansıtılan bir özelliği ifade etmektedir: “Alçak gönüllülük, esasında tam oturmamış bir kavram gibi geliyor bana. Yani ‘alçak’ Türkçe’de olumsuz bir ifade. Yani kibirli olmaması, yaratıldığını, kendisinin de bir aciz varlık olduğunu hissetmesi. Dolayısıyla sahip olduğu niteliklerden dolayı olumlu bazı özellikleri olsa bile kibir, gurur gibi olumsuz sıfatlara kapılmaması, insan olduğunu hatırlaması...” Bu alçak gönüllülük tanımında yaratılmış olma, aciz olma, yani insanın bundan mütevellit bir sınırlılık gerçeği olduğu vurgulanmıştır. Özellikle “İnsan olduğunu hatırlaması” ifadesine göre, insan olmağının ontolojik mecburiyeti olan bu sınırlılığın, insanı; katılımcının tercih ettiği tabirle, tevazua yöneltmesi gerekir ve bu yine insan olmanın doğası gereğidir. Bir başka deyişle döngüsel bir şekilde insan olmak tevazuu, tevazu ise insan olmanın özüne ulaşmayı tazammun etmektedir.

Bir katılımcı, alçak gönüllü davranmanın, günümüz şartlarında zor oluşuna değinmiştir: “Kendinizi sunmakla reprezente etmek çok kıymetli bir şey bu çağda. Dolayısıyla, onunla alçak gönüllülük sanki bazen biraz ters düşüyormuş gibi görünüyor. O yüzden de bence bizim bugün alçak gönüllülüğü tanımlamamız biraz daha zorlaşıyor. Yani kafamızdaki ideallerle yaşadığımız gerçekler arasında yani bir

şey, zor bir şey var, uyumsuzluk var gibi.”(K2KD) Bu katılımcıya göre günümüzde neredeyse bir zorunluluk haline gelen, ancak alçak gönüllülüğe de ters düşen bazı tutumlar, kavramın tanımlanmasında da bir karmaşaya yol açmaktadır. Söz konusu karmaşanın; ‘kendini sunmak’ ya da halk arasındaki yaygın kullanımıyla ‘satışı olmak’ örneğinden yola çıkılarak, kişinin karakter yapısı, düşünce ya da inanç dünyasına aykırı olmasına rağmen, davranış açısından buna ters hareket etmek mecburiyeti hissetmekten kaynaklandığı söylenebilir. Örneğin, yapısı gereği alçak gönüllü olan ve meziyetlerini ön plana çıkarmamayı tercih eden bir insan, iş hayatında davranış olarak buna mecbur hissedebilmektedir. Bu durumda da alçak gönüllülük tasavvurunun davranışa mı yoksa karakter yapısına göre mi şekillenmesi gerektiği ikilemi doğmaktadır. K2KD kendi tanımlamasına şu şekilde devam etmektedir: “*Bana göre, hani nasıl dersiniz, hani mümkün merteye anlayışla yaklaşmak, empati kurabilmek, kendini de kendi gerçekliğinden kopuk olmadan, hani ne kendini çok aşağıya çekmek, ne yukarı çıkartmak, kendi gerçekliğine uygun bir şekilde aktarabilmek karşı tarafa.*” Bu ifadelerinden, katılımcının alçak gönüllülüğü muhataba anlayışla yaklaşmak ve empati kurabilmek olduğunu söylerken, bir insanın ben merkezli olmamasını kastettiği de düşünülebilir. Zira diğerini anlamaya çalışmak, empati yapmak, yani kendini diğerinin yerine koyabilmek, ben merkezli bir yaklaşımla mümkün olan davranışlar değildir. Ben merkezli kişi anlamayı değil anlaşılmayı önceleyecektir.²⁶³

Aynı katılımcının alçak gönüllülükle ilgili vurguladığı diğer bir nokta ise kişinin kendine karşı gerçekçi ve objektif bir yaklaşıma sahip olmasıdır. Dikkat edildiğinde bu ifadesinin de bir önceki tanımlamasıyla paralellik arz ettiği görülecektir. Zira kişinin kendine objektif yaklaşabilmesi de ben merkezli olmamayı gerektirir. Böylece kişi, kendi dışına çıkarak tarafsız bir şekilde kendini değerlendirme ve gerçekçi bir bakış açısıyla artı ve eksi yönlerini görme imkânı bulur. Alçak gönüllülük açısından bir o kadar önemlisi de kendi kendisiyle olduğu gibi, karşı tarafla bu gerçeklik üzerinden ilişki kurması, kendini ne daha aşağı ne daha üstün göstermemesidir. Katılımcının, günümüzde kendini parlatarak sunma

²⁶³ Ali Ayten, “Prososyal Davranışlarda Dindarlık ve Empatinin Rolü”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s.56

zorunluluğundan bahsederken de aslında alçak gönüllüğün bu boyutuna zımnen dikkat çekmiş olduğu söylenebilir. Ayrıca bu açıdan düşünüldüğünde alçak gönüllülüğü doğallık olarak tanımlayan K8E ile de bir benzerlik görülmektedir.

“Aslında alçak gönüllülük bence hayatın çok merkezinde bir kavram. İnsanın kendi nefsinden, kendi egosundan, yeri geldiği zaman vaz geçebilmesidir, başka hiç kimseyi kendinden farklı ve aşağıda görmemesidir diye düşünüyorum” şeklinde tanımlama yapan bir katılımcı (K16KD), alçak gönüllülüğün kendini başkasından üstün görmeme özelliği yanı sıra, egodan vazgeçme boyutunu vurgulamıştır. Özellikle *“Kendi nefsinden vaz geçmek”* ifadesi dikkate alındığında, bu vurgunun ben merkezli olmayı aşarak, fedakârlığı çağrıştıran bir anlama uzandığı söylenebilir. Bir diğer katılımcı (K4E) da alçak gönüllü kişi tanımlamasında fedakârlık vurgusu yapmıştır: *“Kendinden fedakârlık yapan. Nefsine karşı fedakârlık yapan”*.

Yine fedakârlık kavramını kullanan, ancak tanıma etimolojik bağlamda yaklaşan bir diğer katılımcı (K3E), şu ifadeleri kullanmıştır: *“Alçak gönüllülük, ya tevazuyla ilgili; taviz vermek, yani fazlalık, yani kendinden, kendi sınırlarını zorlayarak, fedakârlık etmek olarak tanımlayabilirim ben. Fedakârca, karşı tarafa birtakım imtiyazlar vermek. Belki bize ters gelebilir ama belki sevgiden belki saygıdan, belki başka bir çıkardan dolayı yaptığımız anlaşma da diyebilirim.”* Bu katılımcı, çocukluğunda kendisinden yardım isteyen bir seyyar poğaçacıya yardım edişini buna örnek olarak vermiştir: *“Şimdi ben etrafa baktım. Acaba beni gören olacak mı? Hani poğaçacıya yardım etmek hoş gözükmeyebilir. O yaşlarda birazcık kibir de oluyor insanda, belki bende belki vardı. (...) baktım etrafımda kimse yoktu yardım etmiştim. Ama belki bir arkadaşım görseydi yardım etmeyebilirdim.”* K3E, verdiği örnekte sosyo-ekonomik statüsü düşük birine yardım etmeyi bir alçak gönüllülük örneği olarak görmüştür. Ayrıca çevrede kendisini gören kimsenin olmaması, dolayısıyla utanmasına, küçük düşmesine yol açacak bir tehlike görmemesi üzerine yardım etmeyi tercih etmiştir. Çünkü toplum nazarında saygın olmayan bir çalışana yardım etmek, onunla muhatap olmak, yardım ederken kendisi de aynı işi yapıyormuş gibi görünmek, ona bir itibar zedelenmesi tehlikesi içinde olduğunu hissettirmiştir. Bu katılımcıya göre, örnekteki gibi bir tehlikeden kaçmak için alçak gönüllülük gerektiren bir eylem

terk edilebileceği gibi, kişiye çıkar sağlayacağı düşünüldüğü için de alçak gönüllü davranmak tercih edilebilmektedir. Burada böylesi bir davranışın içselleştirilmiş, kişinin karakterinden, ahlakî hassasiyetinden kaynaklı bir alçak gönüllülük olmadığı, kastedilenin sadece ‘alçak gönüllü görünen davranış’ olduğu açıktır. K3E alçak gönüllülüğün doğrudan menfaatle ilişkilendirilebileceğini belirten tek katılımcı olmuştur. Bununla birlikte yaptığı değerlendirme, alçak gönüllülükle beraber zikredildiğinde teorik olarak yadsımaya yol açsa bile, benzer davranışların toplumsal bir gerçek olduğu da maalesef açıkça görülmektedir. Aynı katılımcının, “*O yaşlarda birazcık kibir de oluyor insanda*” sözleri ise, bahsettiği yaşlar çocukluk çağına denk geldiği için, alçak gönüllülüğü bir olgunluk niteliği olarak gördüğünü düşündürmektedir.

Bir başka tanımın, muhataba görelilik, muhataba kendini iyi hissettirmek merkezinde olduğu görülmektedir: “*Bana göre çocukla çocuk olma, büyükle büyük olmak, yaşıtlarla yaşıtlı olmaktır. Yani insanlara yaşına göre, mesleğine göre, durumuna göre belki de, hani özel durumuna göre... (...) Yani, ona göre gönül alıcı olmak.*” (K12K) Hem kalben hem davranış olarak son derece incelik gerektiren bu tutum, aynı zamanda empati yapabilmek, alttan alabilmek, fedakârlık gösterebilmek gibi özelliklere de sahip olmayı gerektirmektedir. “*Empati yaparak, kendini karşısındakinin yerine koyarak, ona göre davranmak diyebilirim, tevazunun gereği. Yani herhangi bir hoşuna gitmeyen bir durumda, ortamda tevazu yaparaktan susmak diyebilirim.*” (K14E) şeklinde cevap veren bir diğer katılımcının da alçak gönüllülüğü empati yapmakla ve alttan almakla ilişkilendirdiği görülmektedir.

İnsanların birbirlerine üstünlük sağlama çabalarının en sık yaşandığı mecra, herkes için geçerli olmasından ötürü, sözlü iletişimdir. İnsanın duruşu kadar konuşması da şahsiyetine ayna tutar. Kur’an-ı Kerim’de de “*Küçümseyerek insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Yürüyüşünde tabii ol, sesini alçalt.*”²⁶⁴, “*Rahman'ın (has) kulları onlardır ki, yeryüzünde tevazu ile yürürler ve kendini bilmez kimseler onlara laf attığında (incitmeksizin) "Selam!" derler (geçerler)*”²⁶⁵ ayetlerinde, sözlü bir çatışmaya girmemek, tevazu

²⁶⁴ Lokman Suresi/18-19

²⁶⁵ Furkan Suresi/63

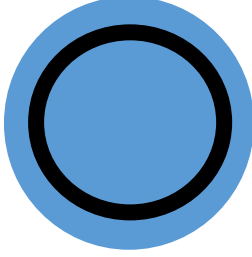
ile birlikte anılmakta ve övülmektedir. K4E kendisinde olmayan bu özelliğe gıpta ettiğini ve saygı duyduğunu ifade etmiştir: “(...) çok fevri ve böyle Karadeniz deyimi ile saldırgan bir ruha sahip olduğum için... (...) Sonuçta bir kişi hakkında bir şey söylediği zaman onu mat etmek, ondan üstün olmak, iç dünyamda da olduğu için alçak gönüllü bir insanı karşımda gördüğüm zaman ona saygı duyuyorum. Çünkü benim iç dünyanın aradığı bu.”

“Hoşgörülü olmak, sevecen olmak, verilen görevleri layıkıyla yapmak” tanımlamasını tercih eden bir katılımcının (K18E), diğer katılımcılardan farklı olarak vazife şuurunu vurgulaması dikkat çekmiştir. Görev sorumluluğu, ilk bakışta alçak gönüllülük ile çok dolaylı bir ilişkiye sahipmiş gibi görünse de dikkatli bakıldığında, oldukça direkt bir ilişkisi olduğu fark edilmektedir. Zira verili bir görev söz konusu olduğunda görevi veren, verilene göre üst bir pozisyona çıkmaktadır. Bu hiyerarşik durum, alçak gönüllü olmayan bir insan için çoğu kez rahatsız edici olmakta, alt-üst arası ilişkide sorunlara neden olabilmektedir. Ayrıca kişinin alçak gönüllü olmaması halinde, görevin küçümsenerek düzgün yapılmaması sonucu da ortaya çıkabilmektedir.

İki katılımcı, konuya kişinin sınırlarını bilmesi ekseninde yaklaşmıştır: “Alçak gönüllülük; kişinin kendi sınırlarını, kendi haddini bilmesi olarak tanımlıyorum. Çünkü kendisinin gerçekten bir zerre olduğunu bildiği zaman, yaptıkları ile yapacaklarıyla, kendini ön planda göremiyor.” (K15K) “Alçak gönüllülük bence kişinin sınırlarını bilmesidir. Alt ve üst sınırlarının farkında olmasıdır.” (K19K) Buna göre alçak gönüllülük, kendini bilmenin doğal bir sonucudur. En önemlisi, bu kendilik farkındalığının, sadece üst sınırları değil, alt sınırları bilmeyi de içermesidir. Alt sınırlardan kastımız, kişinin hem insan olması bakımından diğer tüm insanlarla ortak ve eşit olarak taşıdığı değeri, hem de bireysel olarak sahip olduğu kendine has meziyetleri ve potansiyelidir. Alçak gönüllülükle ilgili en yaygın yanlış algı, salt üst sınırlara dair bir sınırlama ile düşünülmesidir. Bu da çoğu zaman özgüven eksikliği ile karıştırılmasına sebep olmaktadır. Kastımız aşağıdaki şemayla daha net ifade edilebilir:

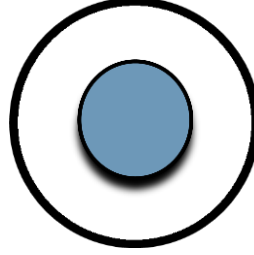
Şekil 1:

Haddini aşmak

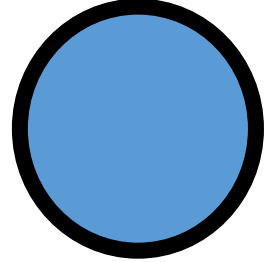
Şekil 2:

Potansiyelinin altında kalmak

Şekil 3:

Potansiyelini gerçekleştirmek

Her üç şekildeki renkli alanlar, kişinin kendilik algısını ve potansiyelini kullanım derecesini, siyah çizgi ise üst sınırını ifade etmektedir. Üst sınırdan kastımız, bazı katılımcılar tarafından haddini bilmek olarak ifade edilen çizgidir. Şekil:1’de üst sınırını, diğer deyişle haddini aşmak, alçak gönüllülüğe ters bir tutum sergilemek anlatılmaktadır. Şekil:2’de kendilik farkındalığının yokluğu ve potansiyelini gerçekleştirememek gösterilmiştir. Beyaz alan, kişinin yapabilecekleri ile yaptıkları arasındaki boşluğa işaret etmektedir ki alçak gönüllülük sıklıkla böyle bir tabloyla karıştırılabilmektedir. Şekil:3 ise üst sınırı aşmayan, potansiyelini de ortaya koyan, gelişime açık bir kişiliği sembolize etmektedir. Kısacası alçak gönüllülük, üst sınırı aşmamak olduğu kadar, alt sınıra hapsolmemek, kendini ön plana çıkarmamak kadar, kendini aşağı da göstermemek, kendini olduğundan üstün görmemek kadar, aşağılık kompleksine de düşmemek demektir.

Bir katılımcı (K20K), sahip olduklarından dolayı kendini başkasından üstün görmemeye ek olarak, bu meziyetlerinin kendinden kaynaklı değil, verili şeyler olduğu bilincinin altını çizmiştir: “Herkesin kendine göre farklı değerleri ve farklı nitelikleri olabilir. (...) Bunların bilincinde olarak, bunların kendinin oluşturduğu değil de Allah tarafından kendisine verilen bir... Aslında emanet olarak görüp başkalarından kendini üstün görmeme diye düşünüyorum.” Burada üzerinde durulması gereken nokta, emanet bilinci olsa gerektir. Çünkü emanet bilinci; katılımcının dediği gibi, sahip olduklarının asli olarak kendisine ait olmadığı duygusuyla büyülenmeyi engellemesinin yanında, emaneti korumayı; ne amaçla emanet edildiyse ona göre

davranmayı da gerektirir. Bu bakış açısı ise yukarıda belirtildiği gibi, potansiyelini harekete geçirmekle aynı noktada buluşmaktadır.

Yaptığı tanımlamada eşyanın varoluşsal konumunu merkeze alan bir katılımcının (K17ED) ifadeleri şöyledir: “ ‘Ben’ duygusuna sahip olan kişinin, canlı veya cansız farklı benleri bulunduğunu kabul ederek, onların konumlarına hürmet etme dürtüsünü harekete geçiren duygusuna alçak gönüllülük diyebiliriz.” Alçak gönüllülüğü tanımlarken, insan haricindeki varlıklarla ilişkiye sadece bu katılımcı değinmiştir. Konuya bu açıdan bir yaklaşıma göre alçak gönüllülüğün, tam anlamıyla saf bir içsel tutum olduğu söylenebilir. Zira, insan haricindeki varlıklarla ilişkide, muhabata karşı övünme, böbürlenme ya da mütevazı davranma gibi tutumlar söz konusu değildir. ‘Konuma hürmet’ ifadesiyle de her varlığın, varlık sahasında, sadece bir varlık olması hasebiyle dahi saygıyı hak ettiği söylenmektedir. Burada alçak gönüllülük gösterip göstermeme iradesi ortaya koyabilecek tek varlık olarak insana düşen, kendi sınırlarını bilmek olduğu gibi, diğer varlıkların sınırlarına da riayet etmektir. Bu tanımlama tüm kâinatın emanet olarak görülmesi, canlı-cansız tüm mahlûkata şefkat ve merhametle muamele edilmesi, hiçbir kaynağın israf edilmemesi, Yunus Emre’nin bu topraklara mâl olmuş meşhur ifadesiyle yaratılan her şeyin Yaradan’dan ötürü hoş görülmesi bilinciyle örtüşen bir yorum olarak değerlendirilebilir.

Ayrıca alçak gönüllülüğün bu iradeyi harekete geçirici, itici bir güç olma özelliği de dikkat çekicidir. Bu çalışmanın konusu olarak alçak gönüllülüğü seçmesinin sebebi de, diğer pek çok değerın açığa çıkabilmesi için, arka planında yerleşmiş bir alçak gönüllülük olması gerekliliği düşüncesidir. Bu bakımdan K17ED’nin bu saptaması ve K15K’nın “Alçak gönüllülüğü tek başına düşündüğümüz zaman belki sıralaması diğer değerlerin belli bir alt sıralarında kalabilir ama alçak gönüllülük her şeyde kendini gösteriyor. (...) Yani liste sıralamanın beşinci, onuncu, birinci, ikinci sırası değil de tümünün içindedir alçak gönüllülük” şeklindeki görüşleri çalışmanın ele alınmasındaki bu arka planla aynı doğrultudadır.

1.1.2. Alçak Gönüllülük ile Yakından İlişkilendirilen Kavramlar Alt Temasına Ait Bulgular

Katılımcılardan alçak gönüllülüğü tanımlamaları istendikten sonra, anlam çerçevesini daha derinlikli ortaya koyabilmek amacıyla en yakın olduğunu düşündükleri özellikler de sorulmuştur. Tablo:1’de yer alan kodların ağırlıklı olarak tekrarlanması yanında, daha önce değinilmeyen *diğerkâmlık*, *vefa*, *tevekkül* ve *merhamet* olmak üzere 4 yeni kod elde edilmiştir.

Tablo 2: Alçak Gönüllülük Üst Temasında Alçak Gönüllülüğe Yakın Görülen Kavramlar Alt Temasına Ait Kodlar ve Frekanslar

Kodlar	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Tevazu/mütevazı olmak Övünmemek	6	K1ED, K7K, K9ED, K10K, K13K, K15K
Diğergamlık*	3	K11E, K16KD, K17ED
Fedakârlık Kendinden Vermek	3	K4E, K6ED, K16KD
Alttan almak Hoşgörülü olmak	2	K14E, K18E
Haddini bilmek Sahip olduğunu kendinden bilmemek	2	K11E, K15K
Empati yapmak	2	K12K, K20K
Yaptığı iyiliği gizlemek	1	K5E
Samimiyet	1	K8E
Vefa*	1	K20K
Tevekkül*	1	K19K
Merhamet*	1	K2KD

Tevazu, mütevazı olmak, övünmemeyi alçak gönüllülüğe en yakın özellikler olarak gören 6 katılımcı (K1ED, K7K, K9ED, K10K, K13K, K15K) olmuştur. 3 katılımcı (K11E, K16KD, K17ED) diğerkâmlık, 3 katılımcı (K4E, K6ED, K16KD) fedakârlık, 2 katılımcı (K14E, K18E) alttan almak, hoşgörülü olmak, 2 katılımcı haddini bilmek, sahip olduğunu kendinden bilmemek (K11E, K15K) ve yine 2 katılımcı (K12K, K20K) empati cevabını vermiştir. 1'er katılımcı tarafından belirtilen diğer ifadeler ise şu şekildedir: Yaptığı iyiliği gizlemek (K5E), samimiyet (K8E), vefa (K20K), tevekkül (K19K) ve merhamet (K2KD).

Bu soruda bazı katılımcıların tevazu ile alçak gönüllülük ayrımları daha belirgin hale gelmiştir. Tevazu yanıtının katılımcılardan bazıları tarafından alçak gönüllülükle eş anlamlı şekilde, bazıları içinse nüans konarak kullanıldığı görülmüştür. Örneğin K7K, *“Alçak gönüllü olmakla mütevazı olmak arasında bir fark koyuyorum. Eş anlamlı olarak kullanmıyorum. Mütevazı olmak, kendine karşı gelen övgülere karşı da insan mütevazı olabilir ama alçak gönüllülük bir yaşam biçimi gibi düşünülebiliriz”* ifadesiyle, alçak gönüllüğe daha geniş kapsamlı bir anlam yüklemiştir. *“Alçak gönüllülük daha çok bir davranış şekliken, mütevazılık daha çok bir kişilik özelliği şeklinde”* diyen K10K'nın ise K7K'nın tersi bir anlam yüklediği görülmektedir. Bununla birlikte her iki katılımcı da alçak gönüllük ve mütevazı olmayı birbirine en yakın özellikler olarak değerlendirmiştir.

Bir katılımcının, *“Yani tanısın tanımasın, kime karşı olursa olsun, mütevazı bir tavır sergileme aklıma gelir yani. Bu sözle de olabilir, fülle de olabilir, bir tebessüm de olabilir”*(K9ED) ifadesinde, mütevazı olmak derken, muhataba kibirli olmadığı kadar sıcak, samimi bir tutum takınmayı da kast ettiği anlaşılmaktadır. Bu da insanlar arasında iletişimi kolaylaştıran, güçlendiren bir özelliktir. Alçak gönüllü olmadığı düşünülen insanlardan halk arasında *“yanına yaklaşılmaz, selam verilmez”* gibi ifadelerle bahsedildiğine çokça rastlanır. Bunun sebebi o kişinin nezaketle karşılık vermeyebileceğine dair kanıdır. Buradan yola çıkarak alçak gönüllü olmanın iletişim açısından vazgeçilmez özelliklerden olduğunu belirtmek abartı olmayabilir. Dolayısıyla bu olgunun, K9ED'nin yorumuyla bağdaşan bir örnek olduğu söylenebilir.

“Alçak gönüllülüğe en yakın özellikler, bir kişinin güzel yaptığı şeylerle övünmemesi. Zaten yapması gerektiği gibi olan şeyleri çok fazla abartmaması, kendisine bunları mal etmemesi” görüşünü belirten K15K, şöyle bir örnekle bunu açıklamaktadır: *“Alçak gönüllülüğün tam tersi bir furya, haslet gelişmeye başladı, hem de olumlu görülmeye başlandı bu. Yani, ‘mütevazı olma, gerçek sanırlar.’ (...) yerden bir çöp kaldırıp çöpü atmayı öyle bir anlatıyor ki atan kişi, yani sanki böyle inanılmaz büyük bir iş yapmış, ama bir taraftan yani bundan çok daha güzel, çok daha büyük olumluluklarını anlatmayan kişiler de hiçbir şey yapmamış konumunda görülüyor.”* Görüldüğü gibi burada hem kişinin olumlu eylemini görünür kılmaya çalışmaması, hem de olduğundan daha büyük göstermeye çalışmaması ifade edilmektedir. K15K günümüzde bunun tersi yönde tutumların daha yaygın hale gelmesinden rahatsızlığını da ifade etmektedir ki bu durumun nedenlerine ileride değinilecektir.

Fedakârlık, üç katılımcı tarafından alçak gönüllülüğe en yakın özellik olarak görülmüştür. Bunlar arasında fedakârlık ve diğerkâmlığı birlikte zikreden bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır: *“Alçak gönüllülüğe en yakın özellikler belki biraz fedakârlık, diğerkâmlık olabilir. (...) bunu yapamadığınız zaman tamamen kendi merkezinde yaşıyorsunuz. Sonrasında da bu beden diliyle dışarıya yansıyor zaten.”*(K16KD) Bu örnekten yola çıkarak fedakârlık göstermenin, insandan maddi ya da manevi bir eksilmeye neden olmadığı, aksine; alçak gönüllü olmayan, benmerkezci bir tutum geliştirildiğinde sonucun kişinin yalnızlaşması olacağı öngörülebilir. Katılımcının beden dili vurgusu ile ilgili dikkat çeken diğer bir nokta da içsel olarak diğerkâm ve fedakâr olunmadığında, davranışların da alçak gönüllülükten uzak olacağı düşüncesidir.

“Diyelim bir iş yaptık, yaptığını söylememek olabilir” diyen K5E’nin, aslında, gösteriş yapmamayı kastettiği anlaşılmaktadır. Gerek alçak gönüllülük tanımları, gerekse ona en yakın özelliklerle ilgili alınan cevaplarda, benzer anlamlar kastedilmiş olsa da gösterişsizlik, gösteriş yapmamak gibi ifadelerin hiç geçmemesi, beklenmeyen bir bulgudur.

K20K, “Alçak gönüllü olduğunda biraz daha insanlara karşı yani vicdanen daha iyi davranma, daha onları önemseme duyguları öne çıkıyor bana göre. Bu da biraz vefayı bende çağrıştırıyor açıkçası” diyerek, alçak gönüllülükle doğrudan bir bağlantı kurulması beklenmeyen vefaya dikkat çeken tek katılımcı olmuştur. Vefa duygusu, muhataba verilen değeri gösteren önemli hasletlerden biridir. Yukarıda alçak gönüllülüğün insan iletişimindeki önemiyle ilgili söylenenlerle birlikte düşünüldüğünde, bir ilişkinin kurulması kadar devam ettirilmesi de önemlidir. Hatta devam ettirilmediği takdirde kurulması, iyi niyet ve samimiyet konusunda şüpheler uyandırabilir.²⁶⁶ Vefa sayesinde uzun ömre sahip olan ilişkiler, kısa süre içerisinde sadece tek tarafın faydalandığı bir ilişki gibi olmayacak, taraflar arasında tam anlamıyla manevi bir alış-verişe dönüşecektir. Bir başka örnek vermek gerekirse, vefalı bir insan aranmayı beklemekle kalmayıp muhatabını kendisi arayan kişidir. Bu da benmerkezci olmamayı, alçak gönüllü olmayı gerektiren bir davranıştır. Vefa ayrıca ne tür olursa olsun hiçbir iyiliğin küçümsenmeyip, alçak gönüllülük ve şükran duygusuyla daima hatırasının diri tutulması olarak da değerlendirilebilir.

Bir başka katılımcının (K19K), alçak gönüllü olmaya en yakın bulduğu özellik tevekküldür: “Tevekkül çünkü... (...) İnanan bir insan için elinden geleni yapıp, ondan sonrasının başka bir kudretin elinde olduğunu tam anlamıyla idrak etmesi alçak gönüllülükle paralel. Kibir olduğu zaman çünkü, kendi çabasının her şeyi çözebileceği inancı var. Ama tevekkül ve alçak gönüllülük ‘sınırlarım içindeyim, yapabildiğimi yapıyorum, onun üzerindeki gerçek güce teslim ediyorum’ anlamında.” Burada kast edilen tevekkül; acizliğini bilip, üst, mutlak bir güce teslim olmak anlamındadır.²⁶⁷ Mutlak gücün sahibi olan Yüce Yaratıcı karşısında insanın kendini koyduğu yer; onun düşünce, duygu ve davranış yapısını şekillendiren ana kaynaktır. Varoluşsal boyuttaki bu konumlandırma; lokal ilişkilerde de belirleyici bir etkiye sahiptir. Tevekkül bu anlamda, insanın kendi kendine yeterlilik gibi alçak gönüllü olmayla çelişecek bir yanılgıya düşmesine engel olabilecek bir özelliği haizdir.

²⁶⁶ Hüseyin İbrahim Yeğin, “Vefakârlık Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, **AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2017, Cilt:5, Sayı:9, 5:119-132

²⁶⁷ Kasım Karataş, Mustafa Baloğlu, “Tevekkülün Psikolojik Yansımaları”, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2019 Cilt:19 Sayı:1, s.111

Merhamet; bir katılımcı (K2KD) tarafından alçak gönüllülüğe en yakın olarak görülen diğer bir özelliktir: *“Bence merhamet kavramıyla çok ilintili. Yani insanlara karşı, sadece insanlar değil diğer yaratılanlara karşı, bir insanın içinde bir merhamet nüvesinin olabilmesi, aslında onun alçak gönüllülükle yaklaşabilmesinin temelinde, ona ihtiyacı olan bir duygu diye düşünüyorum.”* Alçak gönüllü olmadığı kabul edilen özellikler üzerinde biraz düşünüldüğünde, içlerinde bir sertlik, katılık olduğu göze çarpmaktadır. Çoğu zaman bu araştırmada katılımcıların pek çoğunun dile getirdiği gibi kendini ön plana almamanın tersi olan tutumlar; bir başkasını üzme, kırmak pahasına gerçekleştirilir. Merhamet bunun önündeki en büyük engellerden biri olarak, alçak gönüllülük ile yakın bir ilişkisi olduğunun düşünülmesi yerinde bir tespit olarak görülebilir.

Bazı katılımcıların ‘alçak gönüllülük nedir’, ‘ona en yakın, en uzak kavram nedir’ gibi doğrudan yöneltilen sorulara verdikleri cevaplardan farklı olarak, mülakat sırasında ısrarla üzerinde durdukları kavramlar olduğu gözlemlenmiştir. Bu vurguların, katılımcının alçak gönüllülük algısını, doğrudan yöneltilen sorulara göre daha sağlıklı bir şekilde yansıttığı düşünülmektedir. Çünkü tanımlamayla ilgili soruların katılımcılarda kısa sürede tek bir kavramda özetleme çabası göstermelerine yol açtığı gözlemlenmiştir. Bu da yüz yüze mülakatın sınırlılıklarından olduğu söylenebilecek zaman kısıtlılığı nedeniyle acele cevap vermeye neden olabilmektedir. Bu nedenle, katılımcıların ilk sorulardan sonra konuya daha çok adapte olması da ilerleyen soruların cevaplarında daha sağlıklı açılım yapabilmelerine imkân verdiği düşünülebilir. K9ED’de bunun örneği net bir şekilde görülmektedir. Katılımcı en yakın özellik olarak ‘mütevazı olmak’ demesine rağmen, mülakatın genelinde birçok defa alçak gönüllülükle merhameti neredeyse özdeşleştirerek zikretmiştir. Katılımcının, *“merhametli olmak, alçak gönüllü olmak insanı insan yapan değerlerdir”, “Gerçekten merhametli yani mütevazı olan bir varlığın, kendi dışındaki insanları öldürmek, yok etmek gibi bir anlayışa, böyle bir yargıya varması mümkün değildir.”*, *“Dini inanç eğer sahîh bir şekilde ise kesinlikle zaten dinin kendisi şefkattir, merhamettir, mütevazı olmaktır”* gibi ifadeleri, din, merhamet ve tevazuu özdeşleştirdiğini göstermektedir. *“Biz varlık olarak, her şeyi kendimizden başlatmayıp, bütün olan varlığın bir parçası olduğumuzu hissederek, yaratıldığımızı*

hissedersek, o zaman gerçekten zaten merhametli olmanın önemine inanırız...” cümlesinde ise tevazu ya da alçak gönüllülük kavramları hiç kullanılmamış, merhametli olmak zımnında kast edilmiştir.

1.1.3. Alçak Gönüllülüğe En Uzak Görülen Kavramlar Alt Temasına Ait Bulgular

Bir mefhumu açıklığa kavuşturabilmek için onun muhaliflerini de ele almak önemlidir. Bu nedenle katılımcılara alçak gönüllülüğe en uzak gördükleri özellikler sorulmuştur. Alçak gönüllülüğün ve ona yakın özelliklerin ne olduğu sorusuna nispetle daha ortak sesli cevaplar elde edilmiştir.

Tablo 3: Alçak Gönüllülük Üst Temasında Alçak Gönüllülüğe Karşıt Görülen Kavramlar Alt Temasına Ait Kodlar ve Frekanslar

Kodlar	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Kibir Kendini beğenmek Övünmek Böbürlenmek Kendini öne çıkarmak	15	K1ED, K2KD, K5E, K6ED, K7K, K8E, K9ED, K10K, K11E, K12K, K13K, K16KD, K17ED, K18E, K19K
Bencillik, egoist olmak	4	K4E, K6ED, K11E, K20K
Başkasını küçümsemek Aşağılamak, yok saymak	2	K2KD, K5E
Ukalalık Yersiz konuşmak Kalp kırıcı konuşmak Aşırı özgüven	2	K4E, K14E
İyi özelliklerini kendinden bilmek	1	K15K

Fazla eleştirel olmak Verilen göreve itiraz alışkanlığı	1	K18E
Adaletsizlik	1	K2KD

20 katılımcıdan 15'i (K1ED, K2KD, K3E, K5E, K7K, K8E, K9ED, K12K, K13K, K16KD, K17ED, K19K), kibir ya da kendini beğenmek (K1ED, K11E), övünmek (K5E), böbürlenmek (K10K), kendini öne çıkarmak (K6ED) gibi yakın anlamlı cevaplar vermiştir.

Alçak gönüllülüğe en uzak gördüğü kibri, bir katılımcı (K9ED) şöyle açıklamıştır: *“Adeta derler ya ufak dağları yaratmış gibi. Yani kişinin kendisinin insan olduğunu unutması anlamına gelir. (...) Yani yaratılan bir insanda olmaması gereken bir özellik...”* Burada özellikle kibrin insanı insanlığından uzaklaştırdığına dair yorum dikkat çekicidir. İlk bakışta abartılı gelebilecek bir değerlendirme olmasına rağmen, katılımcının insanın yaratılmış olduğu, yani varlığı bir başka güce bağlı olduğu gerçeğine dayanarak bunu söylediği görülmektedir. Dolayısıyla insan, özü itibarıyla değerli olduğu kadar, aciz ve sınırlı bir varlık da olduğu için, kibir onun bu özelliğini unutmasıyla ilişkili görülmüştür. K12K da kibrin yıkıcı etkisine değinmiştir: *“En uzağı bence kibir. Kibir, egolu dediğimiz insanlar, herkesi ezip geçen.”* Ezip geçmek gibi keskin bir ifadenin, soyut bir zemini değil, insani ilişkileri işaret ettiği söylenebilir. Bu ifade, katılımcının bu konuda olumsuz bir tecrübesinin olduğu hissini uyandırmaktadır. Aynı katılımcının alçak gönüllülüğü hoşgörülü olmak, ona yakın özelliği empati yapmak çerçevesinde cevaplaması da bunu desteklemektedir.

İki katılımcı (K2KD, K5E) tarafından dile getirilen başkasını küçümsemek, aşağılamak, yok saymak ifadeleri, ilk bakışta farksız gibi görünse de birince gruptan farklı olarak ele alınmıştır. Ancak birincisindeki tanımlamalar ‘kendini beğenmek, böbürlenmek’ gibi kişinin kendisinden, yani birinci şahıstan; burada ise ‘muhabatı/başkasını küçümsemek’ gibi ikinci ya da üçüncü şahıstan yola çıkılarak yapıldığı için, ayrı bir başlık açılması tercih edilmiştir. Söz konusu nüansın anlamı değiştirici bir etkisi de olabileceği düşünülmüştür. Örneğin kişinin bir konuda

başkasını küçümsemesi, mutlaka kendisini büyüttüğü anlamına gelmeyebilir. Ama kendini büyük görme özelliğine sahip bir kişi, bunu tüm hayat görüşüne ve davranışlarına yansıtacaktır. Bir katılımcı (K5E), bunu yapılan bir iyilik üzerinden aşağılama hakkını kendinde görmekle ilişkilendirmiştir: *“Mesela ne diyelim? Bir şey, bir yardımda bulunmuşsundur. (...) Sen, ben yapmama rağmen sen şöyle davrandın, deyip, onu bu konuda aşağılamak olabilir mesela en uzak.”* Verilen örnekte iyilik yapan kişinin bunun sonucunda kendini iyilik yaptığı kişiye göre daha üstün görmesi söz konusudur. Bu tutum hem dinimize hem kültürümüze aykırıdır, Kur'an-ı Kerim'de çeşitli ayetlerde yerilmiş, bir hadis-i şerifte de böyle bir davranış, kibirle birlikte zikredilmiştir: *“Üç sınıf insan vardır ki, Allah Teâlâ kıyamet gününde bunlara iltifat buyurmaz, yüzlerine bakmaz, onları tezkiye etmez, korumaz. Onlar için can yakıcı bir azap vardır. Bunlar: Elbiselerini kibirlenerek yerlerde sürüyen, yaptığı iyiliği başa kakan ve satılık eşyasını yalan yeminle kıymetlendirmeye çalışan kimselerdir.”*²⁶⁸

İki katılımcının cevapları ukalalık, aşırı özgüven (K4E), yersiz konuşmak, kalp kırıcı konuşmak (K14E) olmak üzere, aynı grupta kodlanmıştır. Burada ‘şırı özgüven’ ifadesinin, özellikle ‘aşırı’ sıfatının kullanımı üzerinde ayrıca durulması gerekmektedir. Nitekim aynı durumla bu mülakatta da ‘aşırı alçak gönüllü olmak’ şeklinde karşılaşılmıştır. Bir duygu ya da davranışın ‘aşırı’ hale gelmesi, onu kendi bağlamından koparmakta mıdır, yoksa sadece niteliğini pekiştirmekle mi sınırlıdır, sorusuna cevap bulmak, bir kavram kargaşasına yol açmamak açısından anlamlı olacaktır. Bu soruyu cevaplarken “Haddini aşan, zıddına inkılab eder” sözü oldukça işlevseldir. Dilimizde ‘aşırı’ kelimesi, ‘çok’ kelimesi gibi sadece nicelik ya da nitelik olarak görece bir fazlalığı değil, olumsuz bir anlamı da haizdir. Dolayısıyla, özgüvenin aşırı hale gelmesi onu güçlendirici değil, dönüştürücü bir etkiye de sahiptir. Tersinden düşündüğümüzde, özgüvenin aşırısı olan ukalalık; alçak gönüllülüğe en uzak özellik olarak zikrediliyorsa, buradan özgüvenle alçak gönüllülüğün birbirine yakın kavramlar olduğu sonucu da çıkabilir.

²⁶⁸ Sünen-i Ebi Davûd ve Tercemesi, Kitabı'l-Libas, Çev. İbrahim Koçaşlı, C.4, Milli Gazete Yay., 1983, s.755

Bir katılımcı (K14E) tarafından “*En uzak da yani tabii ki yerli yersiz, olduk olmadık konuşmalar, kalp kırıcı, düşünmeden konuşmak diye tanımlayabilirim*” cümlesiyle dile getirilen ‘yersiz konuşmak/kırıcı konuşmak’ özellikleri, alçak gönüllülüğe en uzak bulunmuştur. Yersiz konuşan kişi için şu üç ihtimal söz konusu olabilir: 1- Varlığının fark edilmesini istemesi, 2- Bilgisini göstermek, değilse cehaletini gizlemek istemesi, 3- Muhataplarının kendini dinlemek zorunda olduğunu düşünmesi. İhtimallere bakıldığında her üçünün de yapılan alçak gönüllülük tanımlarına ters olduğu görülmektedir. Burada tabiri caizse bir ‘gösteri’, daha çok da bir ‘bilgi gösterisi’ söz konusudur. K4E’nin yukarıda da değinilen aşırı özgüven vurgusunun da bilgi sahibi olmakla ilişkilendirildiğini burada söylemek yerinde olabilir: “*En uzak da özgüvenin tavan olması: ‘Ben biliyorum’*”. Bazı kaynaklarda cehalet kavramının tanımı içine kibir kavramının da girdiği görülmektedir.²⁶⁹ İnsanın tarih boyunca büyüklendiği hususlar genelde bilgi, servet, güç gibi benzer özellikler olmuştur. Onun diğer varlıklardan ayrıldığı temel özelliğinin akıl olduğu düşünüldüğünde, bu aklın çıktısı olan bilgi de aynı derecede önemi haiz hale gelmektedir. Bu nedenle insanın doğası gereği bilgiye ihtiyacı olduğu kadar, ona karşı bir zaafı olduğu da söylenebilir. Olgun olmayan bir karakter, terbiye edilmemiş bir nefis için bilgiye sahip olmak kibre, cehalet ise aşağılık kompleksine, dolayısıyla da bunu telafi etme çabası sonucu tekebbür, yani büyüklenme duygusuna yol açabilmektedir.²⁷⁰ Böylece alçak gönüllü olmayan bir kişide K4E’nin belirttiği “Ben bilirim” tutumu ortaya çıkabilmektedir.

Birer katılımcı tarafından dile getirilen diğer temalar şu şekildedir: İyi özelliklerini kendinden bilmek (K15K), fazla eleştirel olmak, verilen göreve itiraz etmek (K18E), adaletsizlik (K2KD). K18E düşüncesini “*En uzak da o görevi istememe ya da ne bileyim kişinin daha fazla kibirli olması. O, ondan sonra ya işte bana işte bir görev verildi. Ama ben artık bunu yapmayacağım, devamlı eleştiri noktasında ama hiçbir şey yapmayan diye tanımlayabiliriz yani.*” şeklinde ifade etmiştir. Burada kişinin kendisine bir başkası tarafından görev verilebilecek alt pozisyonda olmaktan

²⁶⁹ Mustafa Çağrı, “Cehalet”, *DİA*, C.7, İstanbul, 1993, s.219

²⁷⁰ Abdullah Doğan, “Kur’an-ı Kerim’e Göre “Kibir””, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s.56

rahatsızlık duyduğu ya da verilen görevleri küçümsediği, kendine uygun bulmadığı anlaşılabilir. Katılımcının tanımına göre söz konusu kişi bu durumu hiçbir şey yapmayıp sadece eleştiri boyutunda kalacak kadar ileri götürmekte, bu da başkalarının iş yükünü artıran bencilce tutumlara dönüşebilmektedir.

Bir katılımcının (K2KD), kibrin yanı sıra adaletsizliği vurguladığı ifadeleri şöyledir: *“En uzak özellikler kibir ve muhatabını küçümseme, yok sayma. Yani hakkını vermeme, hani adil olmama... Ondan sonra şey muhatap almama, (...) yani ilişkide olduğunuz bir durumsa, onu yok sayma, bir şekilde yani o denkliği kuramama meselesi.”* Bu adaletsizlik, hem maddi hem manevi açıdan değerlendirilebilir. Örneğin kendini işçisinden daha üstün gören bir işveren, onun hakkını gözetmek konusunda daha özensiz davranma hakkını da kendinde görebilir. Aynı şekilde başkasının başarısını tebrik etmek de ona hakkını teslim etmek demektir. Ancak alçak gönüllü olmayan bir insan için bu pek de kolay olmayacaktır.

1.2. Alçak Gönüllülüğün Hayata Yansıması ve Etkilerine Dair Görüşler

Bu bölümde, şu ana kadar çizilen, görece soyut olan kavramsal çerçevenin içinin doldurulması amacıyla, alçak gönüllülüğün kişisel ve sosyal hayatımızda varlık kazanma süreci, bu süreci destekleyen ve zorlaştıran unsurlar, avantaj ya da dezavantaj olarak geri dönüşleri, bir değer olarak düşünce ve tutumlarımızı yönlendirici etkisi, bu süreçlerde inanç ya da inançsızlığın rolü ele alınmaktadır.

1.2.1. Alçak Gönüllülüğün Temellendirildiği Faktörler Alt Temasına Ait Bulgular

Bu bölümde katılımcılara alçak gönüllülüğü ne tür kaynaklarla ilişkilendirdikleri sorusu yöneltilmiştir. 7 katılımcı (K2KD, K3E, K5E, K6ED, K9ED, K14E, K16KD) dini etkenler, 5 katılımcı (K11E, K12K, K13K, K16KD, K18E) yetiştirilme tarzı, 5 katılımcı (K1ED, K7K, K10K, K14E, K20K) insani değerler, 2 katılımcı (K4E, K17ED) fitrat, 2 katılımcı (K15K, K16KD) rol model şeklinde cevap

vermiştir. 1'er katılımcı ise geçici olmak (K1ED), öz değer (K7K), kendini gerçekleştirme (K10K), sosyalleşme (K15K), sorumluluk (K19K) ve karakter (K13K) demıştır.

Tablo 4: Alçak Gönüllülük Üst Temasında Alçak Gönüllülüğün Temellendirildiği Faktörler Alt Temasına Ait Kodlar ve Frekanslar

Kodlar	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
İman İnanç Allah sevgisi Dini eğitim Allah merkezli düşünme	7	K2KD, K3E, K5E, K6ED, K9ED, K14E, K16KD
Yetiştirilme tarzı Aile terbiyesi	5	K11E, K12K, K13K, K16KD, K18E
İnsani değerler Başkalarıyla eşit olma düşüncesi Merhametli olma İnsan sevgisi İyi insan olmak	5	K1ED, K7K, K10K, K14E, K20K
Fıtrat	2	K4E, K17ED
Rol modeller	2	K15K, K16KD
Geçici olma düşüncesi	1	K1ED
Özdeğer sahibi olma	1	K7K
Kendini gerçekleştirme	1	K10K
Sosyalleşme	1	K15K
Sorumluluk sahibi olma	1	K19K
Karakterinde var olma	1	K13K

Çalışmanın ilgili sorusunda dini etkenlerin rolü doğrudan dile getirilmemiş olmasına rağmen, katılımcıların çoğunluğu alçak gönüllülüğe zemin teşkil eden unsurları dini duygu ve düşünceler doğrultusunda değerlendirmiştir. Sadece İslam dini değil tüm dinlerin bu tür değerlere kaynaklık ettiğini ifade eden K2KD, görüşünü *“İman, evet. (...) aslında diğer öğretilerde de var bu. (...) yani alçak gönüllü olma, tevazu sahibi olma, insanlara merhametli olma...”* şeklinde ifade etmiştir. Konuya öncelikle İslam dini açısından yaklaşan K3E ise, Hz. Peygamberin mütevazı kişiliğinin örnekliğine işaret etmiş, sonrasında din olgusunu daha geniş bir çerçeveye taşıyarak, kişinin sahip olduğu herhangi bir değer şeklinde tanımlamıştır: *“Din zorlayabilir, Sünnet diye bir şey var sonuçta, örnekleri var. İyi insan olmak da bence bir şeydir, hani başka bir din olarak tanımlanabilir o da. Çünkü var, hani Hümanizm diye bir şey var.”* Bu katılımcının İslam dini özelinde peygamber örnekliği olan sünneti vurgulaması önemlidir. Zira alçak gönüllülük insana içkin, davranışlarda ortaya çıkan bir haslettir. Dini ahlakın bu anlamda cisimleşmiş hali ise Hz. Peygamberdir.

“Allah'a inanmak, O'na sığınmak, O'nun düsturlarını kullanmak aslında, O'nun söylediklerini yapabilmek, seni oraya yönlendirir. İnanç olmadan alçak gönüllü olmak, kolay bir iş değildir aslında. Daha doğrusu öyle bir şey düşünmeyebilir yani insan. Belki insanî değer olarak vardır ama herkeste çıkmaz. Ama dinî açıdan baktığımızda, öyle olman gerektiğini düşünerek daha fazla o yöne kanalize olabilirsiniz” diyen K5E, potansiyel özellikler diyebileceğimiz, erdemleri de içeren fitratı açığa çıkaran şeyin inanç olduğunu belirtmektedir. Buna göre, inanç olmadığında fitratında olsa dahi bu özelliğin ortaya çıkması çok zor olacaktır. Ayrıca inanan bir insan, inancının gereğini yerine getirme ihtiyacı da hissedeceği için, inanç bu konuda bir motivasyon sağlayacaktır. Bir başka katılımcı (K6ED), İslam'ın insan fitratının açığa çıkmış hali olduğu yönünde, fitratla ilgili bu görüşü destekler nitelikte bir yaklaşımda bulunmuştur: *“Objektif olmayacak herhalde cevabım ama inanç en önemli şey. Ha bu inancı İslam olarak kabul ederseniz, İslam eşittir insan diye düşündüğüm için, insan olması yeterlidir diye düşünüyorum.”* Katılımcı objektif olmamakla ilgili ifadesinden, imam-hatip lisesi meslek dersleri öğretmeni olmasını kastetmektedir.

Yaratıcıyı varlığın merkezine almanın alçak gönüllülük için temel olduğunu belirten K9ED, *“Öncelikle insanın müstağni kendisini hissetmemesi lazım, yani Allah'a ihtiyaç duymadığı şeklinde. Bütün kadim medeniyetlerde (...) merkezde Allah vardır. (...) insan kendini tanımlamayı Allah'la birlikte yapıyordu. Descartes ilk defa bu geleneği, kadim anlayışı bozmuştur. Merkeze insanı koymuştur”* diyerek, modern düşüncenin merkezine insanın oturtulmasının bu anlamdaki olumsuz etkisine değinmiştir.

Kişinin kendi gelişim sürecine işaret eden bir katılımcı (K10K), kendini gerçekleştirmenin alçak gönüllülüğü beraberinde getireceğini savunmuştur: *“Maslow'un bir hiyerarşisi vardır işte temel ihtiyaçlar, üstünde güvenlik ihtiyacı, sonra sevgi ve kendini gerçekleştirme. Bence alçak gönüllü olabilmesi için kendini tanıması, sevmesi, kendini gerçekleştirme yolunda olması gerekiyor diye düşünüyorum.”* Bu görüşten, alçak gönüllülüğün bir potansiyel olarak insanda zaten var olduğu ve kişi kendini gerçekleştirdiğinde de sonucun bu değerlerin hayat bulması olacağı anlamı çıkarılabilir. Yine katılımcının belirttiği üzere kişinin kendini sevmesinin, alçak gönüllü olmaya yardımcı bir etkisinin olması, ilk etapta öz-severliği çağırırsa da insanın potansiyel olarak iyi olan özüne duyduğu bir sevgi olduğu ortaya çıkmaktadır. Bir başka deyişle alçak gönüllülük içimizde keşfedilmeyi bekleyen bir hazinedir.

Kişinin yetiştiği ortamın özellikleri de dikkat çekilen faktörlerdendir: *“Sağlıklı bir ortamda büyüdü ise ve anne sevgisini yani aile ortamında özümseydiyse, güzelce aldıysa bence kökü oradadır yani. Onu büyüten ortamdır.”*(K12K) *“Çocukluktan itibaren baktığımızda elbette ki yetiştirme çok önemli. (...) Ergenlikle birlikte sorgulama sürecinden sonra eğer uygun örneklerle beslenmiş bir altyapı varsa dini eğitimle birlikte bunun oluşması aslında çok da zor değil bence...”*(K16KD) Bir kadın, anne ve eğitimci olan bu katılımcı, bebeklikten yetişkinliğe tüm süreçlerde aile terbiyesi, rol modeller ve dini eğitimin etkisi olduğu görüşündedir. Dini eğitim, teorik boyutu kadar, rol model boyutunu da içermektedir. Hz. Peygamberin örneği başta olmak üzere sahabe hayatı, âlimler, mutasavvıfların hayatlarını öğrenmenin etkili olduğu bilinmektedir. K15K buna dikkat çeken bir diğer katılımcıdır: *“Kesinlikle*

okumalar yapılması gerektiğini düşünüyorum, yani peygamberlerin hayatları, sahabe hayatları, büyük zatların hayatları bunların ahlakî yönlerini okumak gerektiğini düşünüyorum.”

Ancak bu katılımcıya göre alçak gönüllülüğü besleyen en önemli unsur sosyalleşmektir: *“Kesinlikle sosyalliktir, (...) beraber iş yapmada karşı tarafın ne kadar iyi olduğunu gözlemlemek gerekiyor alçak gönüllü olurken. Yani, onlar da yapıyor, benim yaptığım bir şeyi ben yokken de birileri devam ettirebiliyor (...) Hani ‘bana bağlı değil hiçbir şey’i gözlemleyebilmesi için insanlarla bir arada olmak gerektiğini düşünüyorum.”* İnsan için grubun bir parçası olma bilinci, kendini merkezde görmek eğilimini bertaraf etmekte, ayrıcalıklı olmadığı şuurunu kazandırmaktadır. Vazgeçilmez, yeri doldurulamaz ya da ‘en’ olmak duygusundan, kendi kendine yeterli duygusundan kişiyi kurtarmaktadır. Ayrıca bu bilinçte bireylerden oluşan bir toplumun ne kadar barışık ve sağlıklı olacağı bir gerçektir.

Tablo 3’e göre din eğitimi alan katılımcıların, doğrudan ya da dolaylı olarak dini unsurları içeren cevapları diğer katılımcılara göre daha çok tercih ettiği görülmüştür. Konunun daha detaylı şekilde irdelenmesi amacıyla, inançlı olmanın etkisi aşağıda ayrıca sorgulanmıştır.

1.2.2. İnançlı Olmanın Alçak Gönüllülüğe Etkisi Alt Temasına Ait Bulgular

Alçak gönüllü olmayı besleyen kaynaklar arasında dini yönelimin olup olmadığı, araştırmanın konusu ve amacı açısından önemlidir. Alçak gönüllülük ve dindarlık ilişkisi ilerleyen bölümlerde ayrıca ele alınacaktır. Bu bölümde katılımcılara kurumsal bir dine aidiyetle sınırlandırılmaksızın, herhangi bir kutsalın kabul edilmesi anlamında inancın, alçak gönüllü olmaya nasıl bir etkisi olduğu sorusu yöneltilmiştir. Ciddi bir etkisi olmadığını düşünen K17ED ve K18E hariç tüm katılımcılar, olumlu etkisi olduğunu belirtmiştir. Olumlu etkiler 6 farklı grupta kodlanmıştır:

Tablo 5: Alçak Gönüllülük Üst Temasında İnançlı Olmanın Alçak Gönüllülüğe Etkisi Alt Temasına Ait Kodlar ve Frekanslar

Kodlar	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Kolaylaştırıcı olması Yönlendirici olması Motive edici olması	9	K2KD, K4E, K5E, K7K, K12K, K14E, K15K, K16KD, K19K, K20K
Sorumluluk duygusu sağlaması Otorite karşısında acizlik bilinci sağlaması	8	K1ED, K2KD, K3E, K5E, K8E, K14E, K15K, K16KD, K19K
Özendirici olması (Peygamber sünneti ile ilişkili)	3	K10K, K11E, K13K
Kapsayıcı olması (İnanç alçak gönüllülüğü kapsar anlamında)	3	K6ED, K9ED, K19K
Eşitlik bilinci vermesi	1	K20K
Yaşamı anlamlandırmayı sağlaması	1	K4E

İki katılımcı, dini inanç sahibi olmanın bir otoriteyi kabul etmek demek olduğunu, bunun da alçak gönüllülüğün başladığı yer olduğunu ifade etmiştir: “İnancın bence sağladığı şey şu: (...) ben acizim yani benden daha kâdir, Kâdir-i Mutlak, benden daha güçlü bir varlık var ve ben her şeyi yönetemem. Bunu kabul ettiği için en başta aslında alçak gönüllü olabilmeye bir adım yaklaşmış oluyorsun” (K2KD). “Bütün inançlarda, her neye inanılıyorsa, o yüceltiliyor. Dolayısıyla bir yüce varken kendisinin de yüce olduğunu düşünme durumu azalmış oluyor.” (K15K) Gerek önceki peygamberlerin çağrısı gerek İslam’ın ilk ortaya çıktığı dönem düşünüldüğünde, dini kabul etmeyenlerin tamamının, hem otoriteyi kabul etmek istemeyen hem de insanlara karşı kibirli olan karakterler olduğu hatırlanacaktır. Örneğin aslında dinlediği Kur’an ayetlerinden etkilenmesine rağmen iman etmeyen bir inkârcının “kibrine yenildiği”

ifade edilir.²⁷¹ Aynı şekilde, Allah'ı mutlak otorite olarak görmekle insanlara iyilik etmenin önündeki engel kibir; yani alçak gönüllülüğün yokluğudur.²⁷² Otorite kavramı üzerinde duran K2KD VE K15K, bunu tüm inançlar açısından değerlendirirken, K20K alçak gönüllülük - inanç ilişkisini İslam'daki herkesin insan olmak açısından farksız olduğu ilkesiyle açıklamaktadır: *“Aslında doğrudan ilişkili. Çünkü hiçbir insanın diğerinden üstün bir özelliği olmadığı savunuluyor dini açıdan bize.”* Bu temel ilkenin kabulü halinde, başkasından üstün olma algısı gerçeklik zeminini en başından kaybetmekte, bir yanılgıya dönüşmektedir.

Herhangi bir değer sistemine sahip olmanın, insan üzerinde kaçınılmaz olarak olumlu bir etki gösterdiğini düşünen K16KD'ye göre, bu etki farklı derecelerde olsa da ortada belli bir öğreti, bir disiplin olması, başıboş olmamak, sorumlu olduğu bir merci olması, insan üzerinde terbiye edici bir işlev görür. Onu ahlakî, insani değerleri almaya daha açık hale getirir: *“Bütün inançlar aslında ortaklaşa insanlığın huzur ve mutluluğu için var olduğuna göre bütün felsefi yaklaşımlar da dâhil insanın ruhunun incelenmesi üzerine kuruludur diye düşünüyorum. ... Ama elbette ki bu süreç herkes için aynı işlemez. Yani kişilerin bunu içselleştirmesi, içselleştirmemesi durumu, bunu kabul dereceleri, kabul şekilleri bunlar son derece önemli.”* Görüldüğü gibi K16KD genel olarak inanç sistemlerinin olumlu etkisi olduğunu kabul ederken, bireylerin bu inançla kurduğu ilişkinin asıl belirleyici faktör oluşunun altını çizmektedir.

Bir diğer katılımcı (K19K) alçak gönüllülüğü, eksiksiz bir imanın sonucu olmaktan öte, onun organik ve zorunlu bir parçası olarak görmektedir. *“Eğer din ve inanç yani tam anlamıyla yaşanıyorsa, tam anlamıyla bir iman varsa zaten bunu otomatikman getirir. (...) Gerçekten o teslim, tevekküliyet ve iman varsa alçak gönüllülük vardır zaten.”* Bu katılımcı aynı zamanda K2KD VE K15K gibi otoriteye boyun eğmenin etkisini de vurgulamaktadır: *“...İnsanın yaratılışında ve özünde bir gücün -buna kimisi tanrı der, kimisi güç der, kimisi başka bir şey der, kimisi Allah der-, bütün kâinatı yaratan bir gücün olduğunu algılama potansiyeli insanın içinde var. (...) o gücün varlığına teslim oluyorsa, o insan alçak gönüllüdür.”* İnanç ve erdemleri

²⁷¹ Müddessir Suresi/23

²⁷² Nisa Suresi/36

özdeşleştiren diğer katılımcılar K6ED ve K9ED'dir: *"Yani dini inanç, eğer sahih bir şekilde ise kesinlikle zaten dinin kendisi şefkattir, merhamettir, mütevazı olmaktır. Yaratıldığını fark etmektir."*(K9ED)

Dini inancın değer sahibi olmaya etkisinin, yaşamı anlamlandırma açısından yorumladığı da görülmektedir. *"Dini bir değer yoksa alçak gönüllü olmak ihtiyacını duymayacaksın ki zaten. Çünkü 'niçin yaratıldım ben? Ben bu dünyayı yaşamaya geldim' diye bakıyorsun."* (K4E) Bu katılımcıya göre varlığına anlamlı bir cevap bulamayan kişi, herhangi bir değere sahip olma ihtiyaç ve sorumluluğunu duymayacak, hedonist ve bencil bir kişilik geliştirerek, buna paralel bir hayat sürecektir.

İki katılımcı (K10K ve K13K), alçak gönüllülüğün kaynağı olarak, semavi dinlerdeki peygamberlik kurumunun, başka deyişle somut örnekliğin önemine dikkat çekmiştir. Diğer ahlakî özellikler gibi alçak gönüllülüğü de şahsında somutlaştıran hemcinsi bir örneğin var olması, kişide özendirici rol oynayacaktır: *"Yani kendi dinimizden örnek verirken mesela İslamiyet'te Peygamber Efendimiz nasıl bir mizaçta olduğunu biliyoruz hepimiz. Alçak gönüllülük anlamında çok örnek olacak bir insan olduğunu biliyoruz."*(K13K) *"Peygamber Efendimize de baktığımızda onun davranışlarında da bize örnek olabilecek davranışlar. O yüzden örnek almak açısından evet önemli."* (K10K)

İnanç sahibi olmanın alçak gönüllülük üzerinde ciddi bir etkisi olmadığını düşünen K17ED, peygamber örnekliğine farklı bir açıdan yaklaşmıştır: *"Peygamber söz konusu olduğu zaman dini bilinçlenme ne zaman meydana gelir sorusuna nasıl cevap verebiliriz? Soru çok önemli. Muhtemelen peygamberlik vazifesini üstlendiği andan itibaren. Ama alçak gönüllülük o andan itibaren mi başlıyor? Hayır. Mesela Hz. Peygamberin peygamberlik öncesinde devam ettirdiği, peygamberlik sonrası için en temel kriter neydi? Muhammedu'l- Emin olması. Eminliği asıl alçak gönüllülüğün en somut göstergesi aslında."* Bu katılımcıya göre alçak gönüllü olmak doğrudan fitrat ve karakterle bağlantılıdır ve bu durum söz konusu peygamber bile olsa değişmez. Bununla birlikte *"Sonradan, dindarlığın harekete geçirici misyonunun farkındayım ve bunu kabul ediyorum"* şeklinde bir yorumda da bulunmaktadır. Bu düşüncesinin

birbiriyle çelişkili olup olmadığının belirlenebilmesi için, katılımcının dindarlık tanımıyla birlikte ele alınmalıdır. Dindarlık ve alçak gönüllülük ilişkisinin değerlendirildiği bölümde konuya değinilecektir. Araştırmacı tarafından, alçak gönüllülüğe fitrî; yani potansiyel olarak sahip olmanın alçak gönüllü olduğu anlamına gelmediği düşünülmektedir. Hz. Peygamber'in kendisine elçilik görevi verilmeden önce sistemli bir din olmasa da imani bir şuur taşıdığını söylemek mümkündür ki araştırmacının bu sorusunda kurumsal bir din kastedilmeksizin, sadece inancın etkisi kastedilmektedir.

Bir katılımcı (K18E) ise inancın değil insan mizacının tek etken olduğu görüşündedir: *“Şimdi belki yani toplumda bir ateistle belki o bulunduğu ortam itibariyle bir baktığınız zaman yani aa bir tane kişi var, yani çok alçak gönüllü her türlü her yardıma düşüyor. Ama dini inancı da yoktur belki. Olabilir. Ateisttir yani.”*

Bu çalışmanın konusu alçak gönüllülük değil başka bir değer de olsaydı, büyük ihtimalle yine dinle özdeş olmasa dahi çok kuvvetli bir ilişki kurulacağı tahmin edilebilir. Zira nerdeyse tüm inanç sistemlerinde yardım etmek, başkasını sevmek, iyilik yapmak gibi özgeci davranışlar buyruk ya da tavsiye olarak yer alır. Bu açıdan din ve dindarlık, sevgi, adalet, merhamet, yardımseverlik, iyilik gibi kavramlarla özdeşleşmiştir. Pek çok düşünür ve araştırmacı bu kavramları, dini inanç ve pratiklerle ilişkilendirmiştir.²⁷³

1.2.3. İnancı Olmamanın Alçak Gönüllülüğe Etkisi Alt Temasına Ait Bulgular

Katılımcılara herhangi bir inanca sahip olmamanın, alçak gönüllü olmaya nasıl etki edeceği sorulmuştur. Soruda inanç sahibi olmamakla kastedilen dini hassasiyete sahip olmamak, dindar olmamak değil; herhangi bir kutsalı kabul etmemektir. Katılımcıların cevapları genelde aynı yönde olmuş, inançsız olmanın herhangi bir etkisi yoktur diyen 4 katılımcı (K6ED, K10K, K17ED, K18E) hariç tüm katılımcılar

²⁷³ Ayten, a.g.t., s.69

olumsuz etkilediğini belirtmiştir. Bu olumsuzluk 13 katılımcı tarafından ‘zorlaştırıcı’ olarak nitelendirilirken, 2 katılımcı ‘aldatıcı’ (K4E), ve ‘engelleyici’ (K19K) demiştir. İnanç yokluğu durumunda alçak gönüllülüğün fitrat, karakter, insani hasletler gibi çeşitli motivasyonlarla sağlanabileceği, ancak inancın yönlendirici etkisinden mahrum olduğu için zor olacağı görüşü ağırlık kazanmıştır.

Tablo 6: Alçak Gönüllülük Üst Temasında, İnancı Olmamanın Alçak Gönüllülüğe Etkisi Alt Temasına Ait Kodlar ve Frekanslar

Kodlar	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Zorlaştırıcı olması	13	K1ED, K2KD, K5E, K7K, K8E, K9ED, K11E, K12K, K13K, K14E, K15K, K16KD, K2OK
Nötr olması	4	K6ED, K10K, K17ED, K18E
Engelleyici olması	1	K19K
Aldatıcı olması	1	K4E

En çok bahsedilen zorlaştırıcı olma etkisiyle, genellikle inanca sahip olmaya göre daha fazla düşünsel performans gerektirmesi kastedilmiştir: “*Tabii dindar olanın alçak gönüllü olma ihtimali daha fazladır. Çünkü orada böyle zihni bir faaliyete gerek duymadan, bir emir üzerinden tevazu sahibi olacaksınız.*”(K1ED) Katılımcı verili olarak inançtan gelen, sonrasında zihinsel faaliyetle beslenen bir alçak gönüllülüğü ise daha ideal görmektedir: “*Hele hele bunu bir de zihinsel bir dönüşümle süsleyebilmişse... ‘Evet, ben diğer insanlarla çok farkım yok. Kendimi onunla aynı seviyede tutmalıyım, hatta kısmen daha ona karşı tevazulu olmalıyım’ demesi daha şeydir, önceliklidir.*”(K1ED)

Birçok katılımcıya göre, tüm insanlar aynı özden olduğu için, herkes alçak gönüllü olabilir ise de inanç olmaması, süreci zorlaştırmaktadır: “*Her insanda ilahi*

bir yön vardır. Yani bu din olmazsa insan mütevazı olmaz, şefkatli olmaz diye bir şey söylemek doğru değil. Öncelikle tabi ki din, büyük bir avantajdır. Yani öbüründe özel gayretleri olacak kişinin içinde bulunduğu ortamı o şekillendirecek. Yani çok zor, çok daha zor bir süreç.”(K9ED). “İnsanî bir fitrat ya sonuçta, illa inançlı olmak zorunda değil insan, alçak gönüllü olması için. Çünkü Batı’da da yani, inanmayan insan grubunda, o tarz insan çok fazladır. Mesela diyelim ki insanlara yardım ediyor, Afrika’ya mafrikaya, hayvanlara yardım ediyor en azından diyelim. O yardım eden insanlar birçok maddi işten vazgeçiyorlar. Feragatte bulunuyorlar. E demek ki onlarda bu erdem var aslında. Tabi, dini, inançlı olan kısımda daha artı durumdadır. Ekstra bir motive var orada. Öbürünün böyle bir zorunluluğu yok. Kendisinden olacak bir şeydir yani.”(K5E) Bu katılımcılara göre inancın insana sağladığı değer merkezli ortam, inançsız kişi için sıfırdan, kendi emeğiyle oluşturması gerektiği bir ortamdır. Dolayısıyla fazladan bir çaba gerektirecektir. Ancak burada, inanmanın ve onu içselleştirmenin de bir emek gerektirdiği gözden kaçırılmamalıdır. Nitekim kişinin kendisini içinde bulduğu hazır bir ortam, bu ister inanç ister başka herhangi bir şey olsun, farkındalık sağlanmadığı, içselleştirilmediği takdirde aynı sonucu vermeyecektir.

Bir diğer katılımcı (K12K), inancı olmayanın alçak gönüllü olmasını mümkün ancak şaşırtıcı bulmaktadır: *“Evet, şaşırtıcı. Tam tersi bir durum var bence şu an dünyada. (...) Güç ve maddi imkânlar genişledikçe hani onların, onlardaki bozulmayı görüyoruz. (...) Ama Avrupa’ya bakıyorsunuz çok daha mütevazı yaşıyorlar. Yani sanki bir müslümanda olması gereken erdemleri bir Almanda bir İsveçlide görebiliyorsunuz. Yani işte burada o din şeyini açıklayamıyoruz sanki.”(K12K)* Katılımcı bu sorgulamasını yine kendisi şu şekilde yanıtlamaktadır: *“İnancı olan daha avantajlı. Ama bu da herhalde dinimizi araştırıp öğrenmediğimizden, bilgi noksanlığımızdan.”* İnancın bir avantaj olduğunu söylemekle beraber bununla bilgi ile temellendirilmiş, şuur düzeyinde bir inancı kastettiğini vurgulamaktadır. Aksi takdirde avantajın bir işlevi kalmayacaktır.

Şaşırtıcılık konusunda benzer görüşte olan bir katılımcı (K8E) da düşüncesini şu şekilde dile getirmiştir: *“Haliyle yani bu bir inançla direk açıklamak bence çok*

doğru olmaz ama ben inançsızın da aynı hazzı duyacağına, inançlının da aynı hazzı duyacağına, yani tevazu, alçak gönüllü olduğu sürece aynı hazzı duyacağına inanıyorum. (...) Bir inançlı bir insanın tevazu olmaması böyle çok yadırganması gereken bir şey. İnançsız birinin de tevazu sahibi olması çok böyle alkışlanası gelen bir şey. Yani eğer kibirse, kibir inançsızla ait olsun. Tevazu sahibi olmak da müslümana ait olsun.”(K8E) Katılımcının inançlı ya da inançsız herkesin özü gereği, alçak gönüllü olabileceği başka katılımcılar tarafından da dillendirilmiştir. Ancak iyi bir özelliğten haz duyulması vurgulaması dikkat çekicidir. Ayrıca ruh sağlığı yerinde olan her insan doğası gereği iyilikten haz duyar. ‘Fıtrat dini’ olarak tabir edilen İslam dinine²⁷⁴ mensup kişilerin, inançsız oluş ve alçak gönüllülüğün birlikte düşünülmesini garip görmesi, bu açıdan oldukça tabiidir. İncanın etkisinin olmadığını savunan K6ED ise bunu kabul etmemektedir: “İnanç ve değerlerin ayrıştığı bu dönemde, inanç dışında değerleri olduğu için, yaşadığı toplumu akıl, mantık süzgeciyle farklı yorumlasa bile, normalde bu bir ihtiyaç olduğu için, insanların yaşamak için yaşamının devamı için buna bir ihtiyacı vardır. Onun için inancı olmayanlar da gayet alçak gönüllü olabilir ve bu absürt bir şey değildir. Doğaldır.” Bu katılımcı, genel olarak inanç ve değerleri özdeşleştirme eğilimde bir katılımcıdır. Ona göre inançlı olmak, değerleri zorunlu olarak taşımalıdır, aksi takdirde incanın niteliğinde bir sorun vardır. Ancak, burada verdiği cevapla birlikte düşünüldüğünde bu durum, inançsız olanın da değersiz olacağı anlamına gelmez. Böyle bir kişi inanç dışı değerlere dayanarak yahut salt insan olmasından ötürü de alçak gönüllü olabilir. Katılımcı günümüzde inanç ve değerlerin ayrışmasını olumsuz görse de kişi bazında bunun değer sahibi olmaya mutlak bir engel olduğunu düşünmemektedir.

Otorite kabulünün etkisinden burada da bahsedildiği görülmektedir: “Zaten kendi acizliğiyle ilgili bir kabulün var. Diğer tarafta bu yok. Yani inançlı olmak alçak gönüllü olmayı tatbik etmeyi kolaylaştırıyor olabilir.”(K2KD) İki katılımcı da (K11E ve K16KD), otoriteye karşı sorumluluk olmadığında, alçak gönüllülükte süreklilik sağlanamayacağını ifade etmiştir: “Alçak gönüllülük sahibi olabilir ama bu her an onun içinde, vicdanıyla onu, nasıl diyelim, bir mahkeme misali her anın

²⁷⁴ Buhari, Cenâiz, 92, **Hadislerle İslam**, C.1 Haz. Komisyon, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.,2014, s.283

değerlendirmesine imkânı vermez.”(K11E) “Merkez inanç olduğunda hangi şart ve durumda olursa olsun insan alçak gönüllüdür. Ama diğer tarafta baktığımızda belki kişinin nefesine, menfaatine dokunan noktalarda insan bu noktadan uzaklaşabilir. Çünkü onu mecbur kılan herhangi bir etken söz konusu değildir.”(K16KD) Her üç katılımcının yaklaşımı otoriteye boyun eğmenin uyarıcı etkisinin, alçak gönüllülüğü her zaman ve her koşula yayması ve süreklilik sağlaması noktasında kesişmektedir. Aksi takdirde kişi zaman zaman da olsa aksi yönde tutum sergileyebilir.

Sosyal uyuma da alçak gönüllülüğü kolaylaştırıcı, motivasyon sağlayıcı bir etken olarak dikkat çekildiği görülmektedir: *“Yani kurallar bütünü, bütünlüğüne bağlı kalma belli bir gruba üyeysen daha kolay oluşur. Bu örgütlerde de böyledir. Örgüt dışındaki insanların kurallara bağlı olması zaten bilimsel açıdan da yani olmaz değil lakin daha az bir seviyedir.”(K14E) Ancak burada inanç sahibi olmaktan çok, ortak bir inanç grubuna aidiyet kastedilmiştir.*

K18E inanç sahibi olup olmamanın bir değişiklik göstermediğini düşünerek, ana faktörler olarak fitrat, karakter ve yetiştirilme tarzını öne çıkarmıştır: *“Yani o kişinin fitratıyla alakalı. Yani çok böyle müslüman geçinip de hiç alçak gönüllü olmayanlar da var maalesef. Burnu o kadar havada ki... Kişi diniyle miniyle bakmıyor alçak gönüllülük. Yani yetiştigi belki anasından, babasından ya da gördüğünden ya da farklı, içinden gelen ruhla yani böyle alçak gönüllüdür.” İnançlı olup olmamanın fark etmediğini belirtmesine rağmen, katılımcının ifadelerine dikkatli bakıldığında, Müslüman olup da alçak gönüllü olmamayı birbiriyle çelişir düşündüğü görülmektedir. Kullandığı “maalesef” kelimesi de böyle bir durumu esasında esefle karşıladığını, yadırgadığını ortaya koymaktadır. Ancak inançlı olanın alçak gönüllü olmayışının yadırganmasının, inançsız kişinin alçak gönüllü olmasının yadırganmasını gerektirmeyeceği de açıktır.*

İnançsız olmanın mümkün olmadığını düşündüğü için bu sorunun onun düşünce dünyasında karşılığı olmadığını belirten K3E, *“İnancı olmayan biri ben olduğunu düşünmüyorum dünyada. Herkesin inandığı bir şeyler var. Hiçbir şeye inanmamak da hani inanmak anlamına geldiği için...”* diyerek, bu sorunun onun düşünce dünyasında karşılığı olmadığını dile getirmiştir.

Alçak gönüllü olmayı, gerçek bir imanın doğal parçası olarak kabul eden K19K'ye göre inançlı olmayanın alçak gönüllü olma ihtimali yoktur: *“Bence olmaz o zaman. Çünkü yüce bir güce teslim olmayan insan kendi sınırlarının farkında değildir. Sınırlarının farkında olmayan da her şeyi yapabileceğini düşünür. Bu da zaten alçak gönüllülük ile taban tabana zıt bir şey bence.”* Katılımcının görüşü Kur'an-ı Kerim'de kendi nefslerinin arzusuna tapanlar²⁷⁵ olarak anılanları çağrıştırmaktadır. Bu psikolojideki kişilerin rutin yaşamlarında olmasa da sıkıntıya düştüklerinde ya da bir çıkar elde etmek için değerleri görmezden gelebilecekleri şaşırtıcı değildir. Yine Kur'an-ı Kerim'de müslüman olmayan ama alçak gönüllü olan Hristiyanlardan da bahsedilmektedir: *“...onların içinde keşişler ve rahipler vardır. Onlar büyüklük de taslamazlar.”*²⁷⁶ Bundan yola çıkarak İslam dinine göre müslüman olmasa da bir inanca mensup olan kişinin alçak gönüllü olabileceği söylenebilir. Kendi nefslerine/arzularına tapanlar için ise bu mümkün değildir. Çünkü hemcinsine karşı alçak gönüllü davranırsa dahi, son tahlilde bu değer, duygu ve düşünce dünyasının temelinde olmaktan uzaktır.

Birçok katılımcının, genel anlamda bir inançtan ziyade İslam dini açısından cevap verdiği görülmektedir. Bu durum, İslam dinine göre tek hakiki dinin İslam olduğu kabulünden kaynaklanan bir arka plana dayandığı için, bu minvalden verilen cevapların Müslüman zihin ürünü olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

1.2.4. Alçak Gönüllü Olmayı Etkileyen Olumlu / Olumsuz Faktörler Alt Temasına Ait Bulgular

Somut ya da soyut, tüm değerleri kazanmak, bazı zorlukları beraberinde getirir. Bu bölümde katılımcılara zihin dünyamızda onun nasıl bir bağlama oturduğunu netleştirme konusunda oldukça yardımcı olacağı düşünülerek, alçak gönüllü olmanın zor olup olmadığı, onu kazanmak için bir şeylerden feragat etmek gerekip gerekmediği soruları yöneltmiştir.

²⁷⁵ Furkan Suresi/43, Câsiye/23

²⁷⁶ Maide Suresi/82

Zorluğun nedeni olarak 6 katılımcı (K1ED, K4E, K9ED, K11E, K14E, K16KD) ‘nefse ağır gelmesi’ görüşünü belirtmiştir. 2 katılımcı (K2KD, K10K) ‘günümüz şartlarının etkisini’, 3 katılımcı fedakârlık gerekliliğini (K3E, K5E, K16KD) zorlaştırıcı sebep olarak görmüştür. Diğer üç katılımcının ifadeleri ise şu şekildedir: Değersiz görülme ihtimali (K1ED), ahlakî değer sistemine sahip olma gerekliliği (K6ED), içselleştirme zorluğu (K15K).

Tablo 7a: Alçak Gönüllülük Üst Temasında Alçak Gönüllü Olmayı Etkileyen Olumsuz Faktörler Alt Temasına Ait Kodlar ve Frekanslar

Kodlar	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Nefse ağır gelmesi	6	K1ED, K4E, K9ED, K11E, K14E, K16KD
Günümüz şartlarının olumsuz etkisi	2	K2KD, K10K
Fedakârlık gerektirmesi	3	K3E, K5E, K16KD
Değersiz görülme ihtimali	1	K1ED
Ahlakî değer sistemine sahip olma gerekliliği	1	K6ED
İçselleştirme zorluğu	1	K15K

Alçak gönüllü olmanın zorluğunu; insan nefsinin fark edilme, beğenilme arzusuyla çelişmesine bağlayan K1ED, alçak gönüllü olmanın bu arzuları bertaraf edebilmiş olmak anlamına geldiğini belirtmiştir: “Nefs içindeki duygular, beğenilme, takdir edilme, ayrı tutulma, istisna görülme duygularını bastırmak kolay değildir. Alçak gönüllü olan insanlar, tevazulu insanlar bunları yenebilen insanlardır.” Bir katılımcı (K11E), “Sosyal takdir bir insanın hayatta duyduğu en büyük ihtiyaçtır. Ama alçak gönüllü olmak, bu sosyal takdiri bir nebze olsun geri plana atması gerektiği, bu ihtiyacı baskılaması gerektiğini ister” diyerek benzer yönde görüş belirtmiştir. Ancak çevre tarafından onaylanmanın, en büyük ihtiyaç olduğunu söylemesi dikkat çekmektedir. Eğitilmesi gereken yönünün, en baskın yönü olduğu kabulü, alçak gönüllü olmanın ciddi bir zorluk olduğu sonucuna götürmektedir.

Zorluk nedeni olarak nefis ve imtihan olgularını öne çıkaran K4E, dini eğitimi bu süreçte kolaylaştırıcı unsur olarak düşünmektedir: *“Eğer bir dini tedrisat almadıysa, kendi iç muhasebesini yapmıyorsa bence çok zor. Aileden de aldığı bir edep ve terbiye yoksa daha da zor. Çünkü kişinin yaşadığı bir şeyde özgüven artı kendisini ben yaparım, ben ederim cümleleri hoşuna giden, nefsi de tatmin eden şeyler (...) İmtihanın en zoru bence burada bitiyor. (...) Diyor ya Peygamber Efendimiz, asıl mücadele şimdi başlıyor, nefis ile mücadele...”* Dini literatürde, nefsin pek çok tanımı yapılsa da en öne çıkan tanıma göre insanın öfke, hırs, kibir gibi olumsuz duygularını ifade eden yönüdür.²⁷⁷ Burada da katılımcı alçak gönüllülüğe ulaşmak için nefsin kibrinin, bencillik duygusunun bertaraf edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bunun için aile terbiyesi, kişinin kendini sorgulaması ve dini eğitimi yardımcı unsurlar olarak görmektedir. Bunlarla birlikte Peygamber Efendimizin nefisle mücadelenin en zor mücadele olduğunu aktarması, K4E’nin alçak gönüllülüğün zorluğunu ve kazanılması için verilen mücadeleyi ağırlıklı olarak dini referanslarla açıkladığı şeklinde değerlendirilebilir.

Alçak gönüllü olmanın zor olduğunu düşünen bir diğer katılımcı K9ED’dir: *“Neden zor? Nefis... Yani insan niçin yaratıldığına öncelikle eğer unutursa, o zaman bütün araçlar onun için meşru hale gelir. (...) O insan için artık, yani o dediğimiz değerlerin, alçak gönüllü, yani mütevazı olmak, onun için sadece sözde kalan bir şey olacaktır.”* Katılımcı, alçak gönüllü olabilme yolları olarak “yaratıldığını unutmamak ve sürekli nefis tezkiyesini” vurgulamıştır.

Bir katılımcı (K14E), alçak gönüllülüğün zorluğunu nefse ağır gelişi ve imtihan olgusuyla açıklamıştır. Ona göre imtihan olduğu için zor olması doğal ve gereklidir. *“Allah’ın istediği her bir şey nefse ağır gelir. Ağır geldiği için de ne yaparız, zorlanırız. (...) Bir kere alçak gönüllü olmak için senin olandan vaz geçmen lazım. (...) Bu maddi anlamda da olabilir. Söz hakkı anlamında da olabilir, bir ortamda yani kalp kıracağını bildiğin halde o hakkından vazgeçiyorsan, gerçek alçak gönüllüsündür. Bu kolay değildir.”* Bu katılımcının ibadet ve ahlakî değerlerle ilgili sorumlulukları ayrı değil,

²⁷⁷ Süleyman Uludağ, “Nefis”, **DİA**, C.32, İstanbul, 2006, s.527

birbirini tamamlayıcı nitelikte değerlendirdiği dikkat çekmektedir. Ona göre alçak gönüllülük de, dini ibadetler gibi kişiye sorumluluk yüklemekte ve her sorumluluğun doğasında olduğu gibi bir zorluk doğurmaktadır.

İki katılımcı (K2KD, K10K) alçak gönüllü olmanın zorluğunu güncel bir değerlendirmeye ele almış ve günümüz şartlarının zorlaştırıcı etkisine değinmişlerdir: *“Fıtraten getirdiğimiz bir şey olduğu için evet yani bir zeminimiz var. Fakat yaşadığımız çağın, fıtratımızla hani uyuşmayan birçok noktası var. (...) Çünkü kendini ne kadar iyi sunarsan, (...) o şekilde muamele göreceksin. Dolayısıyla orada o dengeyi korumak zor. Yani alçak gönüllü olayım derken yanlışlıkla ezik olursan, o zaman da şey yapıyorsun, yani baskı altında kalıyorsun. (...) Çünkü çevreden gelen şey, çevreden gelen dönüt, insanın kendisini anlamlandırmasında da bence bir şekilde yardımcı oluyor...”* (K2KD) Görüldüğü gibi bu katılımcı, alçak gönüllülük tanımı yaparken ifade ettiği, günümüz koşullarının kişiden beklentilerinin güçleştirici etkisine burada da değinmektedir. Alçak gönüllülüğün kurgusal değil, doğal bir hal olduğunu vurgulayan katılımcı, bu değere günümüzde sahip olmanın zorluğunu da aynı paralelde değerlendirmekte, kişinin doğal haliyle değil; adeta parlatılmış, abartılmış denebilecek bir sunumla sosyal hayatta bulunmasının beklendiğinden yakınmaktadır. Zihin dünyasının davranışlara yansımaları gibi, davranışların ve çevreden bunlara gelen dönütlerin de zihin dünyasını şekillendirici özelliği nedeniyle, bu durumun kişinin anlam dünyasında karmaşaya neden olabileceğini belirtmektedir. Bunların yanı sıra fitrî bir özellik olması, zaten potansiyel olarak insanda var olmasının, alçak gönüllü olma konusunda kolaylaştırıcı bir faktör olduğunu da ifade etmektedir.

Benzer bir görüş, başka bir katılımcı (K10K) tarafından da belirtilmiştir: *“Herkes alçak gönüllü olamaz. (...) Artık modern çağda, hatta post modern çağda şöyle bir şey var; kendi yaptığımız özellikleri parlatıp sunmayı ya da olduğumuzdan çok çok iyi görünmeyi isteme yolundayız. O yüzden hani alçak gönüllülük zor bir şey mi, evet zor.”* Burada katılımcının herkesin alçak gönüllü olmayı başaramaması varsayımı, günümüz şartlarının etkisi haricinde, karakter özelliğinin etkisi ile de

örtüşürülebilir. Zira insanın tabiatı, yaradılışı anlamına gelen mizaç; dış şartlardan etkilenip etkilenmeme noktasında kuşkusuz başta gelen faktörlerden biridir.²⁷⁸

Bir diğer katılımcının (K5E) da yine mizaca dikkat çektiği görülmektedir: *“Herkes aynı karaktere sahip değildir. (...) Kimisi yaptığını, bildiğini bilinmesini ister. (...) Kimisi de yani hiç umursamaz, sadece onu Allah rızası için yapar. (...) O yüzden onu yapmak daha zordur aslında. Hani, bilinmemesini sağlamak hele bu devirde daha zor bir şey bence”* diyerek aslında zorluğun farklı boyutlarına değinmiştir. Bunlardan birincisi mizaç gereği alçak gönüllülükten uzak olmaktır. Bu yapıda bir insan için olumlu bir eylemde bulunduğu zaman onu gizlemek daha zor olmaktadır. Sonuç olarak böyle bir kişi gösteremeyeceği bir eylemi ortaya koymaktan dahi vazgeçebilir. Bu görüş K11E’nin yukarıda belirttiği sosyal takdirden feragat etmekle de aynı doğrultudadır. Aynı zamanda K2KD ve K10K ile ‘bu devirde daha zor olduğu’ fikrine de katılmaktadır. İslami literatüre göre bir şeyi başka hiçbir niyet gözetmeksizin sırf Allah rızası için yapmak ‘ihlas’ kavramına tekabül eder. Burada isim olarak zikredilmemiş olsa da alçak gönüllülüğün gösterişsizlik, samimiyet, doğallık gibi daha önce katılımcılar tarafından dile getirilen özelliklerinin, aynı zamanda ihlas kavramıyla da bazı noktalarda kesiştiği görülmektedir.

Alçak gönüllülüğün tanımını yaparken tevazu kelimesini esas alan K3E, bu soruyu da benzer bir noktadan hareket ederek cevaplamıştır: *“Oldukça zor. Fedakârlık söz konusu zaten. Taviz vermek demek olduğu için zaten feda etmeniz gereken bir şey olması gerekiyor. Yoksa bu ismi verebilir miyiz ki, direkt anlamına ters düşmüş oluyor.”* Katılımcının taviz vermekle fedakârlığı aynı anlamda kullandığı görülmektedir. Bir önceki bölümde aktarılan görüşlerinden yola çıkılarak, bununla bir kişinin normalde yapmak istemeyeceği bir davranışı, ahlakî bir sebeple ya da bir çıkar elde etmek için yapması kastedildiği söylenebilir. Katılımcı duruma göre değişebilecek bir tutum olarak gördüğü için alçak gönüllüğün bu nedenle sürekli var olamayacağını belirtmektedir: *“Çok değişken olduğu için o anın yakalanması belki gerekir. 7/24 alçak gönüllü biri olabilir mi? Hani bence olamaz herhalde, değişir.”*

²⁷⁸ Doğan, a.g.e., s.911

Yukarıda belirtilen beğenilme arzusunun bastırmanın nefse ağır gelmesi nedeninin yanında, muhataplar nezdinde yanlış anlaşılma, değersizleştirilme yönüne de dikkat çekilmiştir: *“E zordur tabi. Özellikle yani karşımızda alçak gönüllü olduğumuzu, yani bizim tevazu gösterdiğimizizin farkında olmayan insanlara karşı alçak gönüllü olmak zordur. (...) Çünkü o bizim tevazuumuzu, cehalet ya da başka şekilde yorumlayabilir, korkaklık olarak yorumlayabilir...”*(K1ED) Alçak gönüllü bir insanın muhatapının takdirini beklememekle birlikte, bu özelliğinin olumsuz değerlendirilmesinden rahatsız olması, kuvvetle muhtemeldir. Ne var ki alçak gönüllülük özelliği dış görünüş itibarıyla katılımcının belirttiği şekilde yanlış anlamaya sebebiyet verecek kısmi benzerlikler içermektedir. Bu da alçak gönüllü olmayı değilse de alçak gönüllü kalmayı zorlaştıran bir etkiye sahip olabilmektedir.

Alçak gönüllü olmanın zorluğunu *“Bazen kendinden bile vazgeçmek gerekebilir.”* sözleriyle anlatan K6ED, bu özelliğe sahip olmak için öncelikle bir üst değerler skalasına sahip olmanın gerekliliğini vurgulamıştır: *“Zor bir şeydir. Bunun için insanların değerleri olması lazım. Değerleri yok sayanların alçak gönüllülükleri de olmaz. Olsa da ne yaptığının farkında olmayacağı için anlamsız ve kıymetsiz olur. Altın bulan birinin altını bilmeyip de çöpe atmasına benzer.”* Bu değerlendirmeye göre, kişinin alçak gönüllü olmakla kalmayıp, neden dolayı ve ne amaçla alçak gönüllü olduğunun bilincinde olması, bir zarurettir. Bununla; müdahale edilmemiş bir karakter özelliği olmayı aşan, bilinçli ve iradi bir kazanım olan, daha üst değerlerin kaynaklık ettiği bir alçak gönüllülük kast edildiği söylenebilir. Bu üst değerler ise katılımcının verdiği diğer cevaplarla birlikte düşünüldüğünde ‘insani / İslami değerler’ olarak özetlenebilir. Çünkü bu katılımcı, dini değerlerle insani değerlerin birbirinden ayrı olmadığını her fırsatta vurgulamaktadır.

Konunun hassaslığına değinen bir katılımcı (K15K) ise alçak gönüllülüğün içselleştirilmiş olmasının, gerçek anlamda alçak gönüllü olup olmadığının kişinin kendisi tarafından bile anlaşılmasının zorluğunu vurgulamıştır: *“...Yani belki çok alçak gönüllülük diye düşündüğümüz şeyler aslında bizim kibrimizden kaynaklı olabiliyor. Mesela bir grup içerisinde her işi kendisi yapan bir kişiyi örnek alabiliriz. Yani görünüşte işte yardımseverlik babında veyahut da işte beceriklilik anlamında*

bunu yapsa da arka planda kimsenin yaptığını beğenmemek, en iyisinin kendisinin olduğu zannı ve düşüncesiyle de bunu yapabiliyor...” Katılımcıya göre başka kılıklara bürünebildiği için kişinin kendisinin bile alçak gönüllülükle mi yoksa zıttı bir güdüyle mi davrandığını fark etmesi zordur. Verilen örnekler, halk arasında ‘şeytanın sağdan yaklaşması’ olarak tabir edilen duruma benzetilebilir. Kişi, kendi kibrini kendince sebepler bularak rasyonalize edebilir ve alçak gönüllü olduğuna kendini dahi inandırabilir. K15K bu yorumunda, alçak gönüllülüğü davranıştan ziyade terkipte geçen ‘gönül’ ile daha çok ilişkilendirerek, duygu ve eylem bütünlüğü şeklinde yorumlamaktadır.

Görüldüğü gibi, zor olduğu görüşünü belirten 13 katılımcıdan 8’i (K1ED, K4E, K9ED, K11E, K14E, K5E, K6ED, K16KD), bu kanılarını nefse ağır geliş, imtihan olgusu, bir değer sistemini benimsemiş olmak, Allah rızası için yaptığı iyiliği gizlemek gibi doğrudan dini kaygılara dayandırmıştır.

Alçak gönüllü olmanın zor olmadığını düşünen katılımcılara gelindiğinde üç grup oluşturdukları görülmektedir. İnsanın karakterinin bir özelliğe meyilli olmasının zorluğu ortadan kaldırdığını düşünen 4 katılımcı (K7K, K13K, K18E, K19K) olmuştur. 2 katılımcı (K17ED, K20K) ‘fitrat’ derken, K16KD ‘motive edici unsurlara’ dikkat çekmiştir. Karakter ve fitrat kabaca insanın sahip olduğu kişilik özellikleri olarak tanımlanabilecekleri gibi, fitrat daha çok potansiyel özellikleri de kapsadığı için, iki kavram farklı gruplarda kodlanmıştır. Nitekim katılımcılar da cevap verirken farklı bağlamlarda kullanmışlardır.

Tablo 7b: Alçak Gönüllülük Üst Temasında Alçak Gönüllü Olmayı Etkileyen Olumlu Faktörler Alt Temasına Ait Kodlar ve Frekanslar

Kodlar	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Karakterde var olmasından kaynaklı kolaylık	4	K7K, K13K, K18E, K19K
Fıtratta zaten var olması	2	K17ED, K20K

Motive edici unsurlar olması (Allah rızası gibi)	1	K16KD
--	---	-------

Soruyu, alçak gönüllülük değerini kazanmaktan ziyade, onu yaşamanın zorluğu anlamında cevaplandıran K7K, düşüncelerini *“Zor değil. Bu bir karakter meselesi. Eğer bir şeyleri çok ön planda yaşamayı ve insanların gözüne sokmayı seviyorsak, evet bu bir şeylerden vazgeçmeyi getirebilir. Ama zaten yaşam biçimi buna göreyse, bir fedakârlık yapmana gerek yok. Zaten o şekilde yaşıyorsundur”* sözleriyle ifade etmiştir. Bu katılımcının, alçak gönüllü olmayı zorunlu görmediği hatırlandığında cevabı daha anlamlı hale gelecektir. Zira bu açıdan bakıldığında alçak gönüllü olmayan kişi, öyle olmak için çaba sarf etmeyeceği gibi, zaten sahip olan biri için de mizacına uygun olduğu için zorlanması söz konusu olmayacaktır.

Bir yaklaşıma göre, sonuç olarak başarılması mümkün olduğu için, kişinin sahip olduğu konuma göre kısmen zorlaştırıcı olabilse de, zor olduğu söylenemez: *“Tabi kişinin içerisinde bulunduğu konumla, rütbeyle, kariyeriyle veya hayatıyla da alakalı bir durum ama istendiğinde, mizaç olarak istendiğinde çok zor bir durum olmasa gerek alçak gönüllü olmak. (...) Sadece kendini dev aynasında görmek gibi bir tabir var ya, onu yapmayacaksın.”*(K13K) Ancak, bu katılımcının düşüncesinin aksine, bir kazanımın elde edilmesinin mümkün olması, her zaman onun zor olmadığı anlamına gelmeyecektir. Katılımcının kullandığı tabirle kendini dev aynasında görmemek, insanın kendine dışarıdan bir gözle, objektif bakabilmesi demektir ki bu da ciddi bir emek ve olgunluk gerektirmektedir. Kişilerin içinde bulundukları şartlar, sahip oldukları sosyo-ekonomik statü gibi faktörler, pek çok konuda insanın bakış açısı ve edimlerini etkileyebilir. Alçak gönüllülük gibi bir değer söz konusu olduğunda ise bu etkinin derinleşeceği düşünülebilir.

“Bence tamamen bakış açısıyla alakalı bir şey. Böyle bakmaya alışan bir insan için bu otomatikleşir diye düşünüyorum. Tabii sırası geldiğinde söyleyeceğiniz bir sözü yutabilirsiniz. Yapacağınız bir işten vazgeçebilirsiniz. Ön plana çıkaracağınız bir şeyden onu yok farz edebilirsiniz. (...) İnsan nefesine ağır gelen yönleri de var mutlaka. Fakat bunun yerini sevgi ve saygı alacaktır. Yani karşılık olarak gördüğünüzde o da

insanı motive eder diye düşünüyorum. Gene Allah'ın hoşnut olup olmayacağını düşünmek, bence bir insan için en büyük kazanım yani” diyen K16KD, alçak gönüllü olmanın bazı bedelleri yanında, bunları telafi eden, insanlardan olumlu dönüt almak gibi motive edici unsurlara yer verdiği görülmektedir. Ona göre bunlar arasında en önemlisi Allah’ın rızasını kazanmaktır. Bu katılımcının belirttiği şekilde, kişi olumlu tutumuna karşılık alamadığı veya bundan bir şekilde zarar gördüğü durumlarda bu tutumundan geçici bir süre için de olsa ödün verebilir. Takdir görmemenin, sürekli haksız tepkiyle karşılaşmanın her zaman tolere edilmesi mümkün olmayabilir. Ancak kişilerin dönütünden ziyade ‘ilâhi dönüt’ olan Allah rızası davranışın asıl motivasyon kaynağı ise zorlukları bertaraf etmek çok daha kolay hale gelebilir.

K17ED’ye göre *“Alçak gönüllü doğulur”*. Katılımcı alçak gönüllülüğün insanda zaten (özü gereği) var oluşu üzerinden değerlendirme yapmaktadır: *“Yani bebekler üzerinde yapılan değişik bilimsel araştırmalar var. İnsanın doğumundan itibaren özverili veyahut da muhatabının varlığını kabul edebilecek davranış yeteneğine sahip olduğunu biliyoruz zaten.”* Bu görüşün aksine, doğuştan verili bir şekilde tüm insanlarda var olmasının, bir özelliğin hayat bulması anlamına gelmediğini söylemek mümkündür. Zira alçak gönüllülük gibi onun zıddı olan kibir de insan türünde kodlanmış bir özelliktir. Ancak, *“Alçak gönüllü doğulması”*, sonradan aile, eğitim gibi dış faktörlerin etkisinden bağımsız olarak, salt yaradılıştan gelen bir özellik olması açısından; insan doğasının olumsuz özellikleri barındırmakla beraber, özü itibarıyla iyi olduğu, dolayısıyla iyiye daha meyyal olduğu ön kabulü üzerinden anlamlı olabilir.

Kendisini alçak gönüllü olarak nitelendiren ve bunda zorlanmadığını belirten K18E, konuyu günlük hayattan bir örnekle somutlaştırmaktadır: *“Ben kendi adıma söyleyeyim, bence zor değil alçak gönüllü olmak. Ama fedakârlık gerekebilir. (...) Şimdi eşler arasında da birinden birinin alçak gönüllü olması lazım. (...) Hayat müşterek diyoruz yani. Yemek olmamış, e yemeği yapacak, eş yapacak ama sen önce gitmişsin, sen yapsan? (...) Ama işte bunu artık toplum farklı da yadırgayabiliyor yani.”* K18E zor olmadığını belirtmekle birlikte fedakârlık ve alttan almakla doğrudan bağlantı kurmaktadır. Bunlar aslında pek çok kişi için zorluk teşkil eden yönlerdir.

Nitekim bu araştırmada da alçak gönüllü olmanın zor olmasını, fedakârlık gerektirmesi ile ilişkilendiren görüşler olmuştur. Ayrıca K18E'nin mülakatın diğer bölümlerinde 'Hayır diyemediği, fazlaca iş yükü altına girmek durumunda kaldığı' gibi değerlendirmelerde de bulunduğu dikkate alındığında, pek çok insan kadar zorlanmasa da belli bir mücadele içine girdiği tahmin edilebilir.

Yukarıda alçak gönüllülüğü samimiyet ve doğallığın bir sonucu, hatta bir parçası olarak belirten K8E ve K19K, burada da benzer özelliklerin altını çizmektedir: *"Yani samimi olduğunuz zaman tevazuu da yakalıyorsunuz. Yani alçak gönüllülüğü de yakalıyorsunuz"* (K8E). Ancak burada samimi, doğal olmanın kolay olup olmadığı sorusu akla gelmektedir. K19K'nın cevabı bu soruyu kısmen aydınlatmaktadır: *"Böyle hoş görünmek için bazılarına hani... Bu toplumda prim yapan şeyler (...) Kendini öyle göstermeye çalışıyorsa o zaman zor bir şey"* Buna göre alçak gönüllülük değil, doğal davranmamak asıl zor olandır: *"Zor değildir. Şimdi alçak gönüllülük insanın kendini bütünleştirdiği, içselleştirdiği bir duygu ise, özünde onunla bütünleşiyorsa, hali oysa zor değildir. Yani doğal olmakla ilgili bir şey"* (K19K) Katılımcı alçak gönüllü olmanın zor olmasından öte hayatı kolaylaştıran bir etkiye sahip olduğunu iddia etmektedir: *"Hatta hayatını kolaylaştıran, kendisini sıkıntıya, gerginliğe sokmadan daha rahat, daha teslimiyetçi yaşamasını getirecek bir özellik bence."* Bu görüşleri K20K tarafından desteklenmektedir: *"Hayır, bana göre hiç zor bir şey değil. Aslında bence alçak gönüllü olmak kolay olan... İnsanın kendini ayırıştırması ve daha farklı yerde görmesi bana göre zor olan kısmı."* K20K'nın görüşü insan fitratı açısından oldukça önemli bir noktayı işaret etmektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de iyi davranışların insan için kolay olduğunu haber veren bir ayet mevcuttur: *"Onun için kim (elinde bulunandan) verir, Allah'a karşı gelmekten sakınır ve en güzel sözü (kelime-i tevhidi) tasdik ederse, biz onu en kolay olana kolayca iletiriz"* (Leyl/5-7). Ayetlerin tefsirinde kolay olandan maksadın fitrî olan olduğu ifade edilmektedir.²⁷⁹

Ayrıca bu bölümde alçak gönüllü olmanın zor olmadığını düşünen katılımcıların, kendilerini alçak gönüllü olarak değerlendirdikleri dikkat çekmektedir.

²⁷⁹ Ebu'l-A'lâ Mevdudî, **Tefhimu'l-Kur'an**, Çev. **Muhammed Han Kayanî v.d.** C.7, İstanbul, İnsan Yay., t.y., s.144

Gerçekten alçak gönüllü olan kişilerin kendisi için doğrudan bu tabiri kullanıp kullanmaması, alçak gönüllülükle ilgili bilimsel çalışmalarda, ölçümü zorlaştıracı bir unsur olması açısından, üzerinde durulan hususlardandır. Zira alçak gönüllülük bizatihi sessiz bir erdemdir.²⁸⁰

1.2.5. Alçak Gönüllülüğün Önem ve Gerekliliğine Yönelik Düşünceler Alt Temasına Ait Bulgular

İnsan için iyi, doğru, anlamlı bulduğu şeylerin hepsi aynı derecede önemi haiz değildir. Bir kısmının yokluğu başka bir şeyle telafi edilebilir, bir kısmı ise vazgeçilmezdir. Alçak gönüllülüğün hangi değerlere göre önem arz ettiği, bir mecburiyet, vaz geçilmez bir özellik olarak görülüp görülmediği, dini yönelimin burada nasıl bir rol oynadığının ortaya çıkarılması için, katılımcılara “Alçak gönüllü olmak mecburiyetinde miyiz” sorusu yöneltilmiştir. Araştırmamızda alçak gönüllülüğün katılımcılar nezdinde zorunluluk bağlamında nasıl bir yere konumlandırıldığı Tablo 8a’da görülebilir:

Tablo 8a: Alçak Gönüllülük Üst Temasında Alçak Gönüllülüğün Önem ve Gerekliliğine Yönelik Düşünceler Alt Temasına Ait Kodlar ve Frekanslar / Zorunlu Görülme Nedenleri

Kodlar	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Dini değerlerden dolayı	4	K2KD, K5E, K9ED, K16KD
Sosyal ilişkilerden dolayı	3	K15K, K18E, K20K
Fıtrattan dolayı	2	K5E, K14E
İnsani değerlerden dolayı	2	K6ED, K11E

²⁸⁰ Christopher Peterson, Martin E. P. Seligman, **Character Strengths And Virtues: A Handbook And Classification 1**, Oxford University Press, 2004, s.436

Tablo 8a’da belirtildiği gibi 10 katılımcı farklı nedenlere dayandırmakla birlikte (K2KD, K5E, K6ED, K9ED, K11E, K14E, K15K, 16KD, K18E, K20K) alçak gönüllü olmayı zorunluluk olarak gördüğünü söylemiştir.

Tablo 8b: Alçak Gönüllülük Üst Temasında Alçak Gönüllülüğün Önem ve Gerekliliğine Yönelik Düşünceler Alt Temasına Ait Kodlar ve Frekanslar / Zorunlu Görülmeme Nedenleri

Kodlar	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Kişinin karakterinde olmayabileceği	3	K7K, K10K, K19K
Hukuki bir kural olmaması	2	K12K, K13K
Özgür iradeye bağlı olması	1	K3E

(K3E, K7K, K10K, K12K, K13K, K19K) olmak üzere 6 katılımcı bunun bir mecburiyet olmadığını belirtmiştir. (K1ED ve K17ED)’ye göre ise muhataba göre değişiklik arz eden bir özellik gösterir.

Araştırmanın “*Alçak gönüllü olmak mecburiyetinde miyiz*” şeklinde yöneltilen ve herhangi bir dini anlam ya da yönlendirme söz konusu olmayan bu sorusuna, K2KD, K5E, K9ED, K14E doğrudan dini değerler bağlamında cevap vermeyi tercih etmiştir: “*Eğer biz işte inandığımız dini değerler bağlamında o ahlakî ilkeler çerçevesinde bakacaksak mevzuya, evet mecburuz.*” diyen K2KD, din dışı etkenlerin de kişilerde alçak gönüllü olma zorunluluğu yaratabileceğini söylemektedir: “*Bu başka bir insana göre farklı ahlakî ilkeler olabilir. Yani herkes inançlı olmak mecburiyetinde değil sonuçta. Veya herkes aynı inanç sistemine bağlı olmak zorunda değil. Yani işte toplumsal mutabakata bağlı ahlakî ilkeler dolayısıyla da bir insan alçak gönüllü olmayı seçebilir.*”

Alçak gönüllülüğü müslüman olmanın bir zorunluluğu olarak gören bir diğer katılımcı K9ED’dir: “*Alçak gönüllü olmak İslami ahlakî niteliklerin önemli kısımlarından birisidir. Dolayısıyla hiçbir müslümanın böyle bir mecburiyet olmamalıdır diye bir şey ifade etmesi mümkün değil.*” Katılımcının “*insanı insan*

yapan alçak gönüllü olmasıdır” ifadesi de insani değerlerle müslüman ahlakının özelliklerini özdeşleştirdiğini göstermektedir. İnsani değerler ve insan olmak açısından zorunluluk arz etmesi, bir diğer katılımcı (K6ED) için benzer niteliktedir: *“İnsansak mecburuz. İnsanlığını kaybedenler için de zaten görseli kalmış olur, insan olmaktan çıkmış demektir. İnsanın asıl mayasıdır alçak gönüllülük diye düşünüyorum.”* Katılımcının bu ifadelerinde dini bir ibare geçmemekle birlikte, başka bir cevabında sarf ettiği “İslam eşittir insan diye düşünüyorum” cümlesiyle birlikte düşündüğümüzde bu açıdan K9ED ile aynı çizgide oldukları söylenebilir. İmam-Hatip Lisesi meslek dersleri öğretmeni olan bu iki katılımcının, dini eğitim almış ve dini eğitim veriyor olmalarının, dinin hayatlarıyla özdeşleştirilmesinde etkili olması muhtemeldir.

Bir zorunluluk olduğunu söyleyen katılımcılardan K5E, yukarıdaki iki katılımcının aksine, önce kısmi ölçüde ‘insani değerler ve dini değerler’ şeklinde bir ayrıma giderken, daha sonra bu ayrışmayı ‘fitrat’ ortak noktasında yeniden buluşturmuştur: *“Mecburiyet değil de insanî, insanî değerler gereği alçak gönüllü olmak gerekir. Yani zorunlu; dini açıdan olabilir. Ama insanî açıdan, belki insan fitratına uygun bir şey alçak gönüllülük, o yüzden olmamız gerekebilir. Bu yüzden zorunlu diyebiliriz aslında, bir ölçüde...”* Fitrat kavramı, yaradılıştan gelen özellik demektir.²⁸¹ Katılımcılar zaman zaman buna dini ya da ahlakî bir sorumluluk duygusundan bağımsız, kişinin mizacı gereği alçak gönüllülükle ilişkisi bağlamında değinirken, yaradılıştan olması, Yaraticının koyduğu bir özellik olması, aynı zamanda Yaraticının kulundan beklentisi olduğu için, kaçınılmaz olarak dini bir bağlama kaymaktadır. K5E’nin cevabı bunun bir örneği olarak görülebilir.

Alçak gönüllülüğün kaynağını fitrat olarak gören K14E ise, onu aynı zamanda doğrudan Allah’ın bizden beklentisi, hatta kesin bir emri olarak yorumlamaktadır: *“Şimdi insan fitratı, bizi yaratan alçak gönüllü olmamız gerektiğini bize kodlamış, böyle istiyor. Alçak gönüllü olmadığımız zaman zaten bedenen fitraten huzursuz oluruz. Psikolojik olarak da huzursuz oluruz. Kesinlikle gerekliliktir.”*

²⁸¹ Hayati Hökelekli, “Fitrat”, **DiA**, C.13, İstanbul, 1993, s.47-48

Alçak gönüllülüğün “*Kesinlikle bir zorunluluk*” olduğunu söyleyen K11E, bunu başkalarını incitmemeye dayandırmıştır: “*Yani bence mecburuz. Çünkü insan her durumda sadece kendini düşünmemeli. Başka insanların hallerini, tavırlarını kurduğumuz cümlelerle dahi başka insanların duygularına zarar verebileceği fikri her an aklımızda olmalı. (...) Yani bir husustaki bir konudaki gerçekten var olan bir başarıyı uluorta söyleyip veya bunun övülmesini istemek belki başka insanlarda duygusal yönden bir zarar verebilir.*” Bu katılımcının vurguladığı, kendinde var olmayan özellikleri varmış gibi göstermek ya da gerçeğinden daha parlak göstermek gibi davranışlar bir yana, başkasını üzmemek için sahici bir başarıyı dahi dillendirmemektir. Burada alçak gönüllülük ile nezaket ve inceliğin kesiştiği görülebilir.

Bazı katılımcılar soruda geçen ‘mecburiyet’ ifadesine temkinli yaklaşmışlardır. Bu durum araştırmacı tarafından özellikle direkt kullanıldığında mecburiyet kelimesinin kişide kısıtlayıcı bir hissiyat uyandırdığı ve ilk anda tepkisel bir tutuma yol açtığı izlenimi uyandırmıştır: “*... Mecburiyet, ‘cebiri’, zoraki olan bir durumdur ve alçak gönüllülük zoraki olamaz. Ama sosyal hayat şartlarını düşündüğümüzde... Gerçekten kibirli insanlar toplumda çok da fazla mutlu ve huzurlu olmuyor. (...) Toplumda saygı görmek, toplumda yer edinmek, sosyal anlamda olumlu olabilmek adına aslında kısmen zorunluyuz...*”(K15K) Görüldüğü gibi katılımcı sonuç olarak kendisi de mecburiyet ifadesini kullansa da ilk anda böyle olamayacağı yönünde görüş belirtmiş, sorudaki mecburiyeti cebir ve dayatmayla ilişkilendirmiştir. K15K’ya göre sosyal hayatta olumlu bir yer edinebilmek için alçak gönüllü olmak bir zorunluluktur. Aslında burada alçak gönüllülük ve uyum ilişkisi öne çıkarılmaktadır. Toplumsal bir varlık olan insan için en büyük mahrumiyet olan yalnızlaşmaktan korunmak için de alçak gönüllü olmak elzemdir.

Bir katılımcının (K16KD), bu mecburiyetin hukuki değil ahlakî olduğunu vurgulayan temel bir ayrım yaptığı görülmektedir: “*Yani tabii ki bunu yazılı kurallara dökemezsiniz ama bana sorarsanız elbette ki mecburiyetindeyiz. Ben tabii ki inanan bir insan kapsamında bunu değerlendireceğim. Yani Hakkın rızasının halkın rızasında olduğunu kabul ederek, bu şekilde düşünmemiz gerektiğini hissediyorum, biliyorum.*

Çünkü hiç kimsenin bir diğerinden hiçbir üstünlüğü yok.” Bu cevaba göre inançlı bir insan olarak Allah’ın rızasını kazanmak insanlara pozitif yaklaşımdan geçmektedir. Katılımcının altını çizdiği herkesin insan olarak eşit olduğu düsturu İslam’ın insana ve topluma bakışında temel ilkelerden biridir.

Mecburiyet olmadığını savunan katılımcılardan K3E şöyle demiştir: *“Bu kendi seçeceğimiz şeyler olarak düşünüyorum. Ya özgür iradede dolayı bence zorunda değil ama menfaat, çıkar ilişkisinden dolayı da bir şey yapabiliyoruz, yani o da bir tarz olabiliyor. Değişebiliyor bu, çok değişken bir şeydir aslında.”* Katılımcının kullandığı ifadelerden alçak gönüllülüğü davranış boyutuyla değerlendirdiği görülmektedir. Zira menfaat, çıkar sağlamak gibi bir niyetle değişebilecek olan şey içselleştirilmiş bir özellik değil, daha çok tutumlardır. Katılımcı özgür iradesi olmasının yanında, karşılaştığı durumların insan üzerinde yönlendirici bir etkisi olduğunu söylemektedir. Diğer katılımcılardan farklı olarak bu yönlendirici etki, dini, ahlakî ya da insani olarak nitelendirilen, değer odaklı bir etkiyle sınırlı olmayıp, kişiyi gerektiğinde menfaati doğrultusunda da alçak gönüllü davranmaya götürebilir. Bu durumda ise zaten bir zorunluluk söz konusu değildir.

“Mecburiyetinde değiliz. Bu bir karakter bence. Kişinin hayat biçimi”(K13K) ve *“Bu bence kişinin kendi tercihidir. (...) Mecburiyet olarak görmüyorum ben bunu ama o insanlarda olması gereken bir özellik diye düşünüyorum alçak gönüllülüğü”(K7K)* diyen iki katılımcı, kişinin özgür tercihine işaret etmektedir. Bununla birlikte K13K’nın ‘mecburiyet’e itiraz ederken benzer bir anlamı olan ‘gereklik’ kelimesini kullanması, mecburiyet kavramını dayatma olarak algıladığını düşündürmektedir. Benzer bir durum K10K için de söylenebilir: *“Alçak gönüllü olmak mecburiyetinde değiliz bence. (...) Ama iyi insan olmanın tanımlarından bana kalırsa alçak gönüllülük. Eğer iyi bir insan olmak istiyorsak işte o zaman alçak gönüllü olabiliriz.”* Alçak gönüllülüğün dolaylı olarak her iki katılımcı tarafından insanlarda olması gereken bir özellik olarak değerlendirildiği söylenebilir.

Mecburiyet kelimesine karşı çıkan ve insanın kendini inşa süreciyle ilişkilendiren katılımcılardan biri (K19K) şu ifadelerde bulunmuştur: *“Yani bu, insanın kendini bir şeye mecbur hissetmesi ile ilgili bir şey değil, içsel bir şey. İnsanın*

hissettikleriyle, yaşadıklarıyla kendini oluştururken kendine mal ettiği duygularla ilgili bir şey”. Mecbur olmayışını hukuki bir kural olmamasına bağlayarak, gereklilik değil olumluluk yönüne dikkat çeken bir katılımcı (K1K2) ise, *“Alçak gönüllü olmak olumlu bir özellik bana göre. Mecburiyetinde tabii değiliz. Bu hani yazılı bir kural değil ama olursa hayatı çok güzelleştirecek bir şey.”* sözleriyle alçak gönüllülüğün hayata katkısını vurgulamaktadır.

Muhatabın durumuna göre kişinin alacağı tutumun değişeceğini savunan K17ED, aksi durumda kişinin alçak gönüllü olmasının anlamını yitireceği tabloların ortaya çıkabileceğini belirtmiştir: *“Muhatapta farklı bir duygu atmosferi söz konusuysa mesele kibir gibi, orada alçak gönüllülük eziklik anlamına gelebilir. (...) Yani kişi madem sadece tek başına bu âlem içerisinde yer almıyorsa, bu âlemin gerektirdiği davranış kalıplarını diğer kişilerin ve kişiliklerin de uyum göstermesi esas. (...) Esasa uyumlu olmayan insana belli tavırlar göstermek gerekir diye düşünüyorum.”* Özellikle ‘âlemin gerektirdiği davranış kalıpları’ ifadesinden, katılımcının alçak gönüllülüğü özünde bir gereklilik olarak gördüğü, bahsettiği değişkenliğin arızî olduğu söylenebilir.

2. Alçak Gönüllülük ve Dindarlık Teması

2.1. Dindarlık Algısına Dair Görüşler

Dindarlık, çalışmanın birinci bölümünde de değinildiği gibi, herhangi bir inanç sisteminin, bir kişinin bakış açısında ve pratik olarak hayatında uygulamaya konmasında ortaya çıkan, bu nedenle tek boyutlu olmayıp, çeşitli boyutları olan bir olgudur. Başka bir ifadeyle, kişinin inandığı dine yönelik pratik bir yorumu olduğu da söylenebilir. Bu bölümde katılımcılardan öncelikle kendi açılarından dindarlığı tanımlamaları istenmiş, ardından dindarlığın alçak gönüllülüğü nasıl etkilediği, kendisini dindar olarak tanımlayan yahut da dış görünüş olarak dindar olduğu düşünülen bireylerin alçak gönüllülük tutumları ve bu yönde kendilerine yönelik beklentiler sorgulanmıştır.

2.1.1. Dindarlığın Tanımlanması Alt Temasına Ait Bulgular

“Size göre dindarlık nedir” sorusuna yönelik katılımcıların verdiği cevaplar, birbirinden uzak olmasa da kullanılan kavramlar açısından çeşitlilik gösteren bir tablo ortaya çıkarmıştır. Ağırlıklı olarak, davranış ve etki boyutlarıyla ilişkilendirildiği, inanılan değerlerin uygulanması yönünde tanımlamaların öne çıktığı görülmektedir. Bunlar arasında 7 katılımcı (K1ED, K3E, K5E, K7K, K11E, K18E, K19K) “dini kuralları yerine getirmek”, daha kapsamlı bir ifade kullanan 5 katılımcı (K2KD, K9ED, K10K, K14E, K15K) “yaşamı inanca göre düzenlemek”, 3 katılımcı (K9ED, K10K, K14E) “dini bilmek”, 3 katılımcı (K12K, K13K, K16KD) “güzel ahlaklı olmak”, 2 katılımcı (K2KD, K19K) “inanmak”, 1’er katılımcı “samimiyet” (K1ED), “hamd içinde yaşamak” (K6ED), Allah’a karşı sorumluluk bilinci (K8E), “Allah sevgisi” (K7K), “insanlara faydalı olmak” (K20K) cevabını vermiştir.

Tablo 9: Alçak Gönüllülük ve Dindarlık Üst Temasında Dindarlığın Tanımlanması Alt Temasına Ait Kodlar ve Frekanslar

Kodlar	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Dini kuralları yerine getirmek	7	K1ED, K3E, K5E, K7K, K11E, K18E, K19K
Yaşamı inanca göre düzenlemek İnandığı değerlerle barışık yaşamak	5	K2KD, K9ED, K10K, K14E, K15K
Dini bilmek Yaratılış amacını sorgulamak Yaratıcıyı bilmek	3	K9ED, K10K, K14E
Güzel ahlaklı olma	3	K12K, K13K, K16KD
İnanmak	2	K2KD, K19K
Samimi olmak	1	K1ED
Hamd içinde yaşamak	1	K6ED

Allah’a karşı sorumluluk bilinci	1	K8E
Allah sevgisine sahip olma Din sevgisine sahip olma Allah korkusu olmak	1	K7K
İnsanlara faydalı olmak	1	K20K

Dindarlığı inanç-eylem bütünlüğü olarak tanımlayan K1ED “*Bana göre dindarlık, samimiyet yani dinin ritüellerini ve öğretilerini samimi bir şekilde hayatına yansıtmaktır*” demektedir. Katılımcının sadece namaz, oruç gibi ritüelleri değil; adalet, yardımlaşma gibi ahlakî öğretileri vurgulaması önemlidir. Başka bir katılımcı (K13K), benzer bir bütünlükten bahsetmekle birlikte, bileşenlerin bir kısmını ‘dinin emri’, bir kısmını ise bunun dışında görmektedir: “*Dindarlık bana göre her şeyden önce ahlak güzelliği ve kalp temizliğidir. En başta budur. Tabii ki sonrasında dinimizin emrettiği şeyleri yerine getirmek gerekiyor*” ‘Dinin emirleri’ ifadesinden daha çok bir ritüel olarak, pratik anlamda yerine getirilmesi beklenen ibadetlerin, bir başka deyişle, örneğin toplumumuzda yaygın olarak ‘İslam’ın Şartları’ şeklinde formülize edilen ibadetlerin anlaşıldığı görülmektedir. ‘Ahlak güzelliği’ ve ‘kalp temizliği’ katılımcı tarafından farklı bir kategori gibi ifade edilmiştir. Aslında burada alçak gönüllülük ya da diğer ahlakî değer ve sorumlulukların din tarafından emredilmediği değil, aksine öncelikli olduğu anlayışı görülmektedir. İfadede böyle bir ayrımın var olmasının, toplum olarak fıkıh merkezli bir din anlayışına sahip olmamızdan kaynaklandığı var sayılabilir.

Mülakatta pek çok kez İslami-insani özdeşliğinin altını çizen K6ED’nin “*Elinde tesbih ile günde bin kere Allah demek değildir.*” diyerek pratikleri merkeze alan yaklaşıma itiraz ettiği görülmektedir. Katılımcı dindarlığın duygu ve etki boyutlarını öne çıkarmaktadır. “*Ama yaşadığı hayatın her bir noktasında her şeyin anlamlı ve değerli olduğunu fark edip, bu değeri verenden dolayı da teşekkür ve hamd içerisinde hayatı devam ettirmektir.*” Hamd kavramı Türkçe’ye daha çok şükür,

teşekkür²⁸² olarak çevrilse de çok daha zengin bir muhtevaya sahiptir. Hem kalben imanı, hem de bu inanca uygun davranışlarda bulunmayı ifade eder.²⁸³ Buna dayanarak katılımcının inanç-eylem bütünlüğünü kastettiği düşünülebilir.

Bir katılımcı (K5E) da ‘gerekli şartlar’ derken namaz ibadetini örnek vermiş, ‘insani değerler’ i ayrıca zikretmiştir: *“Allah’ın buyruklarını yerine, düzgünce yerine getirebilmek dindarlık diyebiliriz. Gerekli şartları sağlayarak ama... Kendi okuyacak, kendi edecek, kendi kurduğu bilgilerle bu yolda ilerleyecek. Buna dindarlık diyebiliriz. Namaz kılmak diyelim, gerekli şartları getirmek, ama aynı zamanda insanî değerleri de yerine getirmiş. Tek başına yetmez, çünkü namaz kılmak tek başına yetmiyor”* Burada ‘insani değerler’ olarak betimlenen olgular, bir diğer görüşte (K1E) ‘dinin öğretileri’ şeklinde ifade bulmuştur. Böyle bir ayırım yapmamalarının, K1ED ve K6ED’nin dini eğitim almış olmasının bir sonucu olması mümkün görülmektedir. K5E ayrıca dindarlığın hazır, verili bilgiyle değil, kişinin kendi sorgulama ve uğraşlarıyla tamamlanacağını belirtmekte, bunu gerekli şart olarak görmektedir. Katılımcının, içinde doğduğu toplumda hazır bulduğu asgari düzeydeki dini bilgilerle yetinmek yanında, bu ifadesiyle, bir dini gruba bağlanarak, düşünüp sorgulama gibi eylemleri de o grubun önde gelenlerine havale etmeyi kastettiği düşünülebilir.

Bilgi boyutunun eksikliğinden şikâyetçi olan bir diğer katılımcı olan K4E’ye göre bu durum dindarlık anlayışının odağının değişmesi, dinin asıl kaynakları yerine kişisel yorumların merkeze konması gibi bir tehlikeye sebebiyet vermektedir. Değinilen nokta toplumsal yapımızın yumuşak karınlarından biri olan, sosyal mühendislik faaliyetlerine açık olduğumuz bir husustur: *“Biz sadece hazır bir değer aldığımız için onun kıymetini bilmiyoruz. Doğal olarak da bunu almadığımız için etraftaki bir takım şeylere uymamız çok kolay kalıyor. A şahsı dindar deyince biz onun peşinde koşuyoruz. Ama koşulması gereken Kur'an ve sünneti bilmiyoruz biz. Bunlar da bize o değerler verilmediği için kişilerin öğrendiklerini din kabul ediyoruz.”*

²⁸² <https://sozluk.gov.tr/> “Hamt”, Erişim Tarihi: 23.11.2020

²⁸³ Bekir Topaloğlu, “Hamd”, **DiA**, C.15, İstanbul, 1997, s.444

İki katılımcı (K14E ve K9ED) sırasıyla bilgi ve hayatın tümüne yansıdığı için daha kapsamlı bir alanı işaret eden etki boyutlarında bir çerçeve çizmişlerdir: *“Yaratıcıyı bilmek, neden yaratıldığını bilmek. Ondan sonra bu dünyada, bu dünyaya neden geldiğini bilmek. (...) İnançları doğrultusunda, Allah’ın koyduğu kurallara, Kur’an-ı Kerim’e, peygambere tâbi olmak, bu minvalde yaşamak, yaşayabilmek için mücadele etmek bir dindarlıktır. Yaşadığı, inandığıyla, öğrendiğiyle amel etmek ise gerçek dindarlıktır”*(K14E) Katılımcı, ilk etapta bu konuda bilgilenererek varoluşu anlamlandırmakla beraber, bu bilgi ve farkındalığın fiiliyata dökülmedikçe gerçek bir dindarlık olamayacağını vurgulamıştır. Bir görüşe göre (K9ED), dindarlığın bilgi ve etki boyutlarına tekabül eden iki gereği vardır: Varlık nedeni ve amacını sorgulayıp anlamlandırmak ve bu anlama göre hayat sürmek: *“Niçin yaratıldığıyla ilgili soru soran, cevap arayan, daha sonra ulaştığı değerlerle... (...) en iyi şekilde, barışık bir hayat yaşamaya çalışan insandır dindar.”* Bu iki katılımcıdaki bilgi ve etki boyutu, bir diğer katılımcıda (K2KD) inanç ve etki boyutuna dönüşmüştür: *“İnandığın değerler sisteminde, hayatında bir referans noktası olması, öncelikli bir referans olması. Bunu sağladığımız zaman ben dindarlığın gerçekleştiğini düşünüyorum. Hani bu dini pratikler olarak da düşünülebilir. Günlük hayatı ya da toplumsal hayatı dini referanslara göre düzenlemek de olabilir.”*

Dindarlığın *“Allah’a karşı sorumluluk bilinci”* olduğunu düşünen K8E de tüm hayata yayılan ve onu şekillendiren bir duygu ve tutumdan bahsetmektedir: *“Dindar bir insanın en büyük özelliği bence, çalışmaktan tutun, paylaşımdan tutun, hatta kendi bireysel olarak davranışlarından tutun, her şeyiyle gerçekten, biraz önce bahsettiğim işte kendisini sürekli bilen, onun içinden geçenleri dahi bilen, şah damarından daha yakın olan bir Allah’a karşı bir sorumluluk bilinci...”* Sorumluluk hissi zaten doğası gereği içinde eylemi barındırmaktadır. Bir his halinde kalan sorumluluğun vicdan azabından öteye geçemeyeceği açıktır. Allah’la kurulan özel bir ilişki, ona yönelik bir his olması açısından duygu boyutu, hayatın tümünü etkileyen temel referans olması yönüyle de etki boyutu üzerinden bir dindarlık yorumu yapıldığı görülmektedir.

Dindarlık tanımını kategorize eden K3E, kendisinin bunlardan hangisinde yer aldığını da belirtmiştir: *“Üç de bölebiliriz bunları. (...) Bu, hareket temelli işte,*

namaz kılmak vesaire, bunları çok iyi yapanlar. Bir, düşünce anlamında, sadece düşünerek işte ayetlerle ya da etrafa bakarak, gözlem yaparak olanlar. Bir de asıl hani olması gereken ikisini bir arada yapabilenler diye, üç diyeyim ben ona. Ben burada ikinci kısımdayım, sadece düşünen. Düşünüp gözlemleyen, hani güzel şeyleri fark etmeye çalışan... Ama onların da hani eksik olduğunu, muhtemelen bir zamanı var. (...) İnşallah geç kalmam. (Gülüyor)” Katılımcı, bu kategorilendirmeyi yaparken, bir derecelendirmede bulunarak; tefekkür, bilgi ve ibadeti birini ihmal etmeksizin yerine getirmeyi gerçek dindarlık olarak öne çıkarmaktadır. Ancak bir yönü eksik de olsa diğer grupları da dindar olarak nitelemektedir. Kendisi üzerinden dillendirdiği “muhtemelen bir zamanı var” sözü ise gerçek dindarlığın bir irade ve emek ile elde edilebilen bir nevi olgunlaşma süreci olduğunu göstermektedir. Buna dayanarak, “dindar doğulmaz, dindar olunur” demek mümkün görünmektedir.

İçselleştirilmiş inancın öncelendiği, ibadet ve güzel ahlakın ise bunun doğal sonucu olarak görüldüğü bir yaklaşım şu şekildedir: “*Dindarlık her şeyden önce inanmaktır, inanmak. Yani ben namazın, orucun vs. vs. bunların ötesinde gerçek anlamda teslim olmanın, dindarlığın ilk boyutu olduğunu düşünüyorum*”(K19K) Buna göre tefekkür, bilgi, duygu vb. bir alt yapı ile güçlendirilip içselleştirilmemiş, sadece kendini içinde hazır bulduğu bir olgu olarak dindarlık, ritüeller ne kadar yerine getirilse de hakikatini bulmuş olmayacaktır. Bu görüşü derinleştirdiği söylenebilecek K16KD’ye göre ise ahlak, dindarlığın zorunlu çıktısı, hatta özdeşidir: “*Bana göre dindarlık ahlak demektir. (...) insanın iç imanla başlayan o mekanizması, kurulan mekanizması işlediği zaman ortaya bir eser ve ürün çıkartacaktır, ibadetle beslenen, iman duygusu. O da güzel ahlak olarak yansıyacaktır. Yani bunun dış dış dünyaya bir tezahürü olması gerekir diye düşünüyorum. Eğer yoksa zaten hani matematik işlemi gibi geriye sağlama yapmak lazım biraz. İlk öncüllerde problem vardır o zaman diye düşünüyorum.*”(K16KD) Özellikle iç imanla başlayan ve ibadet üreten sürecin, yeniden imanı beslemesi dikkate değerdir. Buradan yola çıkarak aslında *iman / bilgi → ibadet / davranış / güzel ahlak* gibi lineer bir sıralama değil, tekrar imana dönerek onu tahkim eden, yenilenen ve güçlenen bu imanın ise daha kaliteli ürünler vermesi şeklinde; *iman / bilgi → ibadet / davranış / güzel ahlak → iman...* olarak devam eden bir döngüsellikten bahsetmek daha açıklayıcı olabilir.

Şekil 4: Dindarlıktaki Döngüsellik

Dindarlık tanımlarında inanç ya da ibadet gibi ağırlıklı olarak görülen ve doğrudan dinle ilişkili olgulara yer vermeyen K20K, insanlara faydalı olmayı eksene almaktadır: *“Bana göre aslında dindarlık bir insanın karşıdaki insanlara bilinçli bir şekilde kötülük yapmadan, zarar vermeden, insanlara daha ne kadar çok faydalı olabilirim ya da bütün canlılara, bütün insanlığa, dünyaya, onu özellikle düşünen insandır. Ve kendine faydası olanın etrafına da çok faydası olur. Yani tıpkı bir ışığı yayması gibi... Özellikle iyilikle ilişkilendirilmesi gerektiğini düşünüyorum.”*(K120K)

K17ED, niceliksel ve göreceli içeriğinden dolayı ‘dindarlık’ kavramının kendisine karşı çıkmaktadır: *“Dindarlık bugüne ait bir kavram. Yani mesela beş yüz sene evvel, ulema arasında dindarlık ölçütü bakımından bir fark gözetiyor muydu müslüman ahali? (...) Yani seküler mevzii üzerinden aslında bir dindarlık konumlaması yapıyoruz. (...) Kime göre, neye göre?”*

İnanç, ibadet gibi doğrudan dini içerikli kavramlar kullanmadan tanımlama yapan K12K ve K20K ile kavramsallaştırmaya tepkili olduğu için içeriğe dair yorum yapmayan K17ED hariç, katılımcıların büyük çoğunluğuna bakıldığında dindarlığın, inancın hayata ve karaktere yansımaları olarak değerlendirildiği, inanç ya da bilgi boyutlarının, hayatı düzenleme, dini öğretileri pratiğe dökme için çıkış noktası; aynı zamanda dindarlığın motive edici unsurları olarak görüldüğü tespit edilmiştir.

2.1.2. Katılımcıların Dindarlık Tutumları Alt Temasına

Ait Bulgular

Kendilerini dini açıdan nasıl tanımladıkları sorusuna 11 katılımcı (K1ED, K4E, K8E, K9ED, K10K, K11E, K13K, K14E, K15K, K16KD, K19K) ‘dindar olmaya

çalıştığı’ yönünde cevap vermiştir. 4 katılımcı (K3E, K5E, K15K, K16KD) eksik olduğunu düşünmektedir. Bunlar arasında K15K, K16KD eksiklerini gidermeye çalıştıklarını belirttikleri için hem ‘eksik’ hem ‘dindar olmaya çalışan’ şeklinde kodlanmışlardır. Dindar olduğunu söyleyen katılımcı sayısı üçtür: (K2KD, K7K, K18E). K17ED inişli çıkışlı, K12K azalan bir seyir takip ettiğini belirtmiştir. K6ED kişinin kendisini dindar olarak değerlendirmesinin alçak gönüllü olmakla bağdaşmayacağını ve böyle bir değerlendirmenin sağlıklı olabilmesi için kişinin kendisinin değil çevresinin fikrinin önem arz ettiğini söyleyerek, soruyu cevaplamaktan kaçınmıştır.

Tablo 10: Alçak Gönüllülük ve Dindarlık Üst Temasında Katılımcıların Dini Tutumları Alt Temasına Ait Kodlar ve Frekanslar

Kodlar	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Dindar olmaya çalışan	11	K1ED, K4E, K8E, K9ED, K10K, K11E, K13K, K14E, K15K, K16KD, K19K
Eksik olan	5	K3E, K5E, K15K, K16KD
Dindar olan	3	K2KD, K7K, K18E
İnişli çıkışlı olan	1	K17ED
Azalan seyirde olan	1	K12K

Kendini dindar olarak tanımlayan katılımcılardan K7K ve K18E’nin mülakat akışı içinde alçak gönüllü olduklarını da ifade etmekten çekinmedikleri gözlemlenmiştir: “Ben dinine bağlı ve inançlı bir insan olarak tanımlıyorum kendimi. Allah korkusu ve Allah sevgisini taşıyan bir insanım.”(K7K) “Dinin esaslarını yapmaya çalışıyorum. ... İşte bunları yapanlar dindar oluyorsa ben de kendimi dindar görüyorum o zaman” (K18E)

İki katılımcı (K16KD ve K9ED) ne kadar uğraşılsa uğraşılsın ideal bir dindarlık ortaya konamayacağını savunmaktadır. Dolayısıyla eksikliğin bir zorunluluk olması kaçınılmazdır: *“Elbette ki eksik. Yani hiçbir zaman herhalde ideal noktada hissedemeyiz kendimizi. Sadece elimizden geleni yapmaya çalışıyoruz. Tabii ki bu kurumda öğretmeniz. (...) Biraz ona göre davranmaya çalışıyoruz”*(K16KD) Katılımcının bir öğretmen olarak örnek olma misyonu da dindarlığını güçlendiren unsurlardan biri olarak zikredilmiştir. İmam-Hatip lisesinde dini eğitim vermekte olan bir meslek dersleri öğretmeni olmasının bu durumu pekiştireceği düşünülebilir. Hatta katılımcının dindar olduğunu doğrudan söylemekten imtina etmesi, bir alçak gönüllülük örneği de sayılabilir.

Yine imam-hatip lisesi meslek dersleri öğretmeni olan K9ED de aynı şekilde dindarlığın bitmeyen bir süreç oluşuna değinmiş, ancak bunu düşünsel serüven diyebileceğimiz bilgi boyutu açısından yorumlamıştır: *“Yani yolda olarak ben kendimi tanımlarım. Yani yolda olan, niçin yaratıldığını sorgulayan, iyi nedir, kötü nedir sorusunu soran, bunun cevabını hem ilahi kitaplardan, hem düşünce tarihinde bu konuyla ilgili söz beyan etmiş insanlardan anlamaya çalışan, ama her zaman ne kadar anlarsak anlayalım, anladığımız şeylerin eksik olduğunu fark eden, aciz varlık olduğunun bilincinde olan, kul ve aciz bir varlık olma sıfatını hiç unutmaması gerektiğini kendine hatırlatmaya çalışan bir fani olarak kendimi tanımlarım.”* Katılımcının kullandığı ‘yolda olmak’ tabiri, felsefe tanımlarından biridir.²⁸⁴ Özellikle bilgi boyutu üzerinden değerlendirildiğinde tefekkürün bir sonu olamayacağı anlamında söylendiği düşünülebilir. Zira bizim medeniyetimize göre ilim ve tefekkürün konusu olan varlık kuşatılabilir ya da tüketilebilir değildir. Katılımcının felsefe alanında bir yüksek lisans tezi yazmış olması, verilen cevaplarda kişisel ilgi alanlarının etkili olduğuna dair bir örnek olarak görülebilir.

“Ben kendimi dindar olarak tanımlarım. Yani dini referansları öncelemeye çalışan birisi olarak tanımlarım” diyen K2KD, merkeze dini referansları koymaya çalışmayı dindarlık olarak görmektedir. Aslında benzer bir tanımlama yapmakla birlikte, K9ED ve K16KD’ye göre eksikliği, tamamlanamazlığı vurgulamak yerine,

²⁸⁴ Karl Jaspers, **Felsefe Nedir?**, 3.bsk., İstanbul, Say Yay. 1997, s.47

yerine getirilebilen kısmın altını çizmeyi tercih ettiği için, kendisini ‘dindar’ olarak tanımlamaktan çekinmemiştir. Araştırmacıya göre de dindarlık; düşünce ve eylemin merkezine dini öğretilerin konumlandırılması, bunun hayatın hiçbir alanında, herhangi bir sebeple değişmemesi demektir. İnsan olmaktan kaynaklı olarak zaman zaman eksiklik gösterilmesi bunu değiştirmeyecektir. Bu anlayış K16KD’nin Allah’tan niyete göre değerlendirilme dileğiyle de örtüşmektedir. Nitekim niyet; amaç ve yönelim olarak düşünülebilir. Bu anlamda dindarlık tıpkı bir ok işaretinin çizgisinin yer yer kesintiye uğrasa da aynı yönü göstermesi gibi düşünülebilir.

Dindarlığının yetersizliğinden rahatsızlık duyan K4E’nin soruyu cevaplarken gözlerinin dolduğu ve sesi titrediği görülmüştür: *“Rabbime yönelmeyi çok arzuluyorum fakat... İşte diyorum ya insanların fitratları da nefsi ile olan mücadelesi sonucunda çok git geller yaşayan, sürekli gelgitleri olan bir insanım ama bildiğim bir şey var; sadece O’na karşı çok mahçup olduğumu düşünüyorum. Ben kendimi çok müslüman olduğumu değil de inşallah bu yolda müslüman olmak için mücadele ettiğime inanıyorum. Allah’ım da inşallah kabul buyurur.”* Dindar olmayı ‘müslüman olmak’ şeklinde tabir eden katılımcı, istediği seviyede olamayışını duygusal dalgalanmalarına bağlamaktadır.

2.2. Alçak Gönüllülük ve Dindarlık İlişkisi ile İlgili Görüşler

Bu bölümde kişinin dindar olmasının aynı zamanda alçak gönüllü olmasını gerektirip gerektirmediği, toplumun dindar olarak görülen kişiden bu yöndeki beklentisinin ne olduğu, katılımcıların dindar kişilerin alçak gönüllü olup olmadıkları ile gözlemlerine dair sorular yöneltilmiştir.

2.2.1. Dindarlığın Alçak Gönüllülüğe Etkisi Alt Temasına

Ait Bulgular

Dindarlığın alçak gönüllü olmayı ne şekilde etkilediği ile ilgili soruya, tüm katılımcılar dindar bir kişinin alçak gönüllü olmasının bekleneceği yönünde yanıt vermiş, farklı yönde görüş belirten olmamıştır. Bununla birlikte mahiyet farkı olmasa

da beklenti, gereklilik ya da zorunluluk olarak görmek gibi bir derece farkı olduğu görülmektedir.

İlk bölümde alçak gönüllüğü ‘konumunu, haddini bilmek’ olarak tanımlayan K15K’nın, dindarlığı da anlam olarak ortak bir paydada gördüğü anlaşılmaktadır: *“Evet bir kişi dindarsa, alçak gönüllü de olmak zorundadır. Çünkü bütün sorularla ilişkili düşündüğümüzde, dindarlık zaten kişinin kendi yerini, kendi haddini, kendi durumunu bilmesidir de aynı zamanda.”*

İki katılımcı, alçak gönüllülüğü farz ibadetlerle kıyaslayarak cevap vermiş, *“Dinin şartlarından sonra gelir”*(K5E), *“Farz ibadetlerden hemen sonra gelir”*(K7K) diyerek önceki bölümde de değinildiği gibi ‘dinin şartları, farzları’ gibi ifadeleri daha çok dini ritüellerle ilişkilendirdikleri görülmüştür. Ancak *“Yani dini inançlar, yani mesela Allah’ın buyruklarında belirtilen bilgilerin içinde insanların alçak gönüllü olması var. Merhametli olması var. Dolayısıyla onlar olduğuna göre demek ki içindeki ana çekirdeğin içinde o kıstaslardan biri var. (...) İlk şartlardan bir tanesine alınabilir o yani, dinin şartlarından sonra bu alçak gönüllü olmak”*(K5E) ifadelerine bakıldığında ise Allah’ın buyruklarına dâhil edildiği görülmektedir. Aslında katılımcı tarafından kastedilen hukuki olmasa da *ahlakî bir farz* olduğudur.

“Oruç tutması ve namaz kılması onu çok ilgilendirmiyor. Ama tevazu sahibi olması, yani ona tepeden bakmaması onu ilgilendiriyor. O yüzden de genel olarak insanlar mütedeyyin ya da dindar insanlara bakarken kendileriyle ilgili olan kısımları ön plana çıkarıyorlar. Yani doğru sözlü mü, aldatıyor mu? Tevazu sahibi mi? Kibirleniyor mu kibirlenmiyor mu?” diyen K1ED’ye göre, alçak gönüllülük, sosyal ilişkilerde insanların ibadetlerden daha öncelikli beklentisidir. Söz konusu katılımcı, dindar profilde sosyal ilişkilerdeki tutumların öncelendiğini belirtse de toplumumuzun ‘dindar’ sıfatını kullanmak için katılımcının ‘Allah’la kul arasında’ diye ifade ettiği namaz ve benzeri ritüellerin yerine getirilmesini öncelikle beklediği bilinmektedir. Böyle bir insanın sosyal ilişkilerinde olumsuz bir tutumuna rastlandığında, eleştiriler o tutumun sınırlarını aşp, kişinin dindarlığı üzerinden yapılmakta, çoğu zaman da toplumun tüm dindar kesimi için genellenmektedir. Bunun iki sebebi olması mümkündür: Birincisi, dindar kişiye hiçbir konuda hatanın yakıştırılmaması, ikincisi

ise çoğu zaman dindarlığın kişinin ibadetlerini yerine getirmesi gibi ritüeller ya da kadınların tesettürlü olması örneğindeki gibi dış görünüş itibariyle tek yönlü tanımlanmasıdır. Güzel ahlak sahibi olmak, iyi huylu olmak gibi özelliklerin dindarlık tanımının içine dâhil edilmesi daha bütüncül bir yaklaşım olacağı için, eleştiri ve çatışma zeminini zayıflatması beklenebilir. Bu durumda dindar tabir edilen kişiler nicelik olarak azalacak olsa da bireysel hatalardan dolayı benzer duygu ve değerlere sahip tüm kesimin eleştiriye maruz kalma durumunun azalması da söz konusu olabilir. Ancak bunun uzun vadede gerçekleşebilecek toplumsal bir algı değişimini gerektirdiği açıktır.

İki katılımcı (K7K ve K10K) dindar kişinin alçak gönüllü olması gerektiğini düşünmekle birlikte, dindarlardan beklentiye abartılı bulmaktadırlar. Onlara göre ‘dindarlık eşittir mükemmellik, günahsızlık’ algısı ile bu konuda dindarlara haksızlık yapılmaktadır: *“İnsanlar dindar kişilerin tamamen günahlardan arınmış olduğunu düşünüyorlar. (...) Kesinlikle haklı bir beklenti değil. İnsan Allah'ını çok sevebilir ama hepimiz beşeriz, şaşarız”*. (K7K) *“Biz dindar insanlardan biraz fazla şey de bekliyor olabiliriz. Hani eğer sen kendini dindar olarak tanımlıyorsan o zaman diğer insani kusurlardan da çıkıp, işte çok dürüst olacaksın, çok merhametli olacaksın, işte çok ahlaklı olacaksın, çok alçak gönüllü olacaksın... (...) Çünkü dindarlık bizim için ciddi anlamda hani bir şeyi doğru yapabilmek.”* (K10K) Bu konuda aynı doğrultuda yaklaşıma sahip olan K17ED, dindarların, adeta toplumun günah keçisine dönüştürüldüklerini savunmaktadır: *“Toplumun olumlu bir seyre gitmesi veya olumsuz bir seyre gitmesine yol açan aslında modern dünyanın kendisi. Her kesimi etkiliyor bu iki durum. (...) Buna rağmen birçok alanda dindar kesim çok daha fazla yargılanıyor. (...) Tüm olumsuzlukların neredeyse tamamını maalesef dindar kesim üzerine yükleme alışkanlığına dönüşüyor bu durum.”*

Dindar kişilerden beklentinin yüksek olduğunu düşünmekle birlikte, K8E’nin bu durumu olumladığı görülmektedir: *“Dindarlığın olmazsa olmazıdır tevazu... İşte çok müslümandır adam diyor kibirden patlayacak, diyor. Demek ki bir müslümana kibir de yakıştırılmıyor.”* Katılımcının vurguladığı önemli bir nokta, her kesimin; özellikle hayatının merkezine dini koymayı tercih etmeyen, böyle bir hayat tarzını olumlamayan kişilerin, dindarlardan yüksek beklenti içinde olmasıdır. Bu anlayış

kendi içinde tezat teşkil eden bir durum olmakla beraber, bu çalışmada katılımcıların ortaya koyduğu görüşler de bizi çoğunlukla dinin ahlak ve değerle adeta özdeş, homojen görüldüğü sonucuna götürmektedir. Öte yandan yaşam tarzı nasıl olursa olsun insan fitratının kutsalla ilişkiyi fitraten olumladığı anlamı da çıkarılabilir. Beklenti olmasının hem olumlu hem olumsuz tarafına birlikte değinen K19K'nin görüşleri bunu destekler niteliktedir: *“Dindar görünmenin böyle bir zor tarafı da var. Şimdi dindar olmayan biri ne tür hata yaparsa yapsın o hoş görülüyor. Dindar olduğu zaman, aa bundan beklemezdim. Alçak gönüllülük de aynı boyutta. Ondan daha iyi şeyler bekleniyor. Aslında bu güzel bir şey. Demek ki dinin toplumsal olarak da insanları böyle dizayn etmek gibi ya da iyi yola sevk etmek gibi bir özelliği var.”*

Alçak gönüllü olunmadan kulluk görevlerinin yerine getirilemeyeceğini K12K, hayatın içinden somut bir örnekle bunu açıklamıştır: *“Hayattaki yolculuğumuzda nefis ve şeytanla mücadele ise, yani bu alçak gönüllü bir insanın yapabileceği bir yolculuk bu. Kibirle ne kulluk yapabilirsin, ne iyi bir evlat olabilirsin. Düşünsenize annenizin, babanızın size ihtiyacı var ama diyorsunuz ben bakamam, ben hastanede yanında kalamam. Mesela, yani altını alamam, temizleyemem. İşte bunun gibi. Yani, çelişiyor.”* Katılımcının bu görüşü, dini ve insani olanı iç içe ele alması açısından dikkate değerdir.

K15K'nın dindar kişi için alçak gönüllü olmayı zorunlu görme nedeni, araştırmacının alçak gönüllülüğü değerlerin özü olarak düşünüp, çalışma konusu seçmesi açısından aynı doğrultudadır: *“Alçak gönüllülük yani tek başına alçak gönüllülüğü aslında ele aldığımızda belki işte bir marifet olarak sıralamamız gerekirse mesela beşinci sıraya koyabiliriz. Ama alçak gönüllülük birçok şeye tamamen her şeye yansıyan bir şey... Alçak gönüllü bir insan ibadetlerinde iddialı değildir, alçak gönüllü bir insan, insan ilişkilerinde iddialı değildir, yaptığı işlerde iddialı değildir. Ama en iyisini yapmaya çalışıyordur. Bencil değildir, egosu yüksek değildir”*

Oldukça kesin ifadeler kullanan K9ED, alçak gönüllü olmayanın gerçekten dindar olmadığı görüşündedir: *“Kesinlikle, yani dindar eşittir zaten yani mütevazıdır. Bir insan mütevazı değilse ya sahtekârdır ya da inandığı din batıldır (...) veya nefesine yenilmiştir...”* Bu görüş, dindarlığı; yaratılmış ve sınırlı bir varlık olma bilinci olarak

tanımladığı için kendi içinde tutarlı olmakla birlikte, dindar kişinin de zaman zaman nefesine yenilmesinin kaçınılmaz olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca mizacı ya da sahip olduğu yüksek statü gibi nedenlerle alçak gönüllü olması nispeten zor olan bir kişi, hayatında dini referansları merkeze almasına rağmen, henüz başaramasa da bunun için mücadele etmekte olabileceği ihtimal dâhilindedir. K11E'nin vurgusunun da bu yönde olduğu görülmektedir: *“Ya dindarım diyorsa, gayret ediyorum diyorsa, başaramasa bile gayretini görmeleri lazım.”*

Bir katılımcı (K17ED) alçak gönüllülüğün gerekliliğini varoluşsal boyutu üzerinden değerlendirmektedir: *“Allah'ın isimlerinin tecelli alanıysa bu kâinat, yani Kelam âlimlerinin genel yaklaşımı bu, o zaman Allah'ın isminin değmediği yeryüzünde bir varlık alanı bulabilir miyiz, bulamayız, eğer bu noktadan hareket ediyorsak. Bulamazsak hürmet etmek durumundayız. İşte alçak gönüllülüğü gerektiren şey, nokta burası.”* Bu katılımcının var oluş çerçevesinde kendisinin sınırlarını bilmek, canlı-cansız diğer tüm varlıkların sınırlarına riayet etmek anlamında ‘hürmet’ kavramını kullanması dikkat çekmektedir. Kültür hayatımızı şekillendiren unsurlardan biri olan ‘Yaradılanı Yaradan’dan ötürü sevmek’ öğretisini hatırlatır şekilde katılımcının vurgusu ‘Yaradılanı Yaradan’dan ötürü saymak’ olarak da yorumlanabilir.

Dindarlık ve alçak gönüllülük arasında doğrudan bir bağlantı olmadığını, dolayısıyla dindar kişinin de alçak gönüllü olmak zorunda olmasından bahsedilemeyeceğini savunan K18E'nin, toplumun beklentisi açısından bu konudaki görüşünden kısmen geri adım attığı görülmektedir: *“Yani bana sorarsanız, ha bir müslüman alçak gönüllü olmalı tabii ki derim. Yani güzel olur ama beklenti içine girip girmeme konusunda da işte orada da bir tereddütlerim var. (...) Bir vatandaş olarak sen niye alçak gönüllü değilsin de ben alçak gönüllü olayım? Bu sefer de karşı tarafa der, yani bak senin dinin bu kadar, bu kadar emrediyor ama sen hiç alçak gönüllü değilsin. Doğru, eleştirebilir, haklıdır da”* Bu geri adımın, katılımcının ilk görüşüyle kısmen çeliştiği, beklentiye haklı görerek, aslında dindarlık ve alçak gönüllülük arasında bir bağlantı kurduğu söylenebilir. Zira bir şeyin ‘emir’ olarak kabul edilmesi, onun güçlü bir beklenti olduğunu kabul etmek anlamına gelecektir. Buradaki itirazın

aslında *yalnızca* dindarlardan beklenmesine, bu konudaki adaletsizliğe yönelik olduğu düşünülebilir.

Bu bölümde alınan yanıtlar, daha önce 1.2.5. bölümde, alçak gönüllü olmanın önem ve gerekliliği ile ilgili, herhangi bir dini yönelimden bağımsız yöneltilecek sorularla kıyaslandığında, zorunluluk olmadığını belirten K7K, K10K, K19K, K12K, K13K, K3E ile değişken bir yapısı olduğunu söyleyen K1ED, K17ED'nin, dini referans söz konusu olduğunda zorunlu olarak değerlendirdikleri saptanmıştır. Toplumun dini hassasiyet sahibi olduğunu düşündüğü kişilerden bu yönde bir beklentisi olduğu tüm katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Bununla birlikte dört katılımcıya (K2KD, K7K, K10K, K17ED) göre bu haksız bir beklentiyken, diğerlerine göre müspet ve doğal bir beklentidir.

2.2.2. Modern-Seküler Hayat Tarzının Alçak Gönüllülüğe Etkisi Alt Temasına Ait Bulgular

Dindarlığın alçak gönüllülüğe etkisinin ardından, bu bölümde dinin merkeze alınmadığı modern-seküler hayat tarzının etkisi ele alınmaktadır. Sözlükte çağdaşlık olarak tanımlanan modernizm,²⁸⁵ daha çok bilim, teknik, ilerleme, medeniyet gibi kavramlarla aynı anlam dünyası içinde yer almaktadır. Bu anlam dünyası ise son tahlilde 'Batılılaşma'yı işaret eden Avrupa merkezli bir perspektiften neşet etmektedir.²⁸⁶ Uzun yıllar, bilimselliğe aykırı olma kaygısıyla, psikoloji biliminin araştırma konuları arasına değerleri almamayı tercih etmesine yol açan da aynı perspektiftir.²⁸⁷ Erdemler, modern insan açısından da aynı şekilde, birey olarak egosunu ve varlığını belirginleştirdiği sürece ön plana çıkarılmaktadır.²⁸⁸

²⁸⁵ <https://sozluk.gov.tr/> "Modernizm", Erişim Tarihi 12.12. 2020

²⁸⁶ Kalın, İbrahim, Barbar Modern Medeni, İnsan Yay, 1. Bsk., İstanbul 2018, s.77

²⁸⁷ Ali Köse, "Psikoloji ve Din: Bir Dargın Bir Barışık Kardeşler", **İslami Araştırmalar Dergisi**, C.19 Sayı:3 2006, s.1-2

²⁸⁸ Gülüşan Göcen, "İbn Haldun'un Toplum ve İnsan Yaklaşımının Günümüze Düşen İzdeşimleri: Tüketim Toplumu ve Narsist İnsan", **Toplum Bilimleri Dergisi**, Temmuz – Aralık, 7 (14), İstanbul, 2013, s.193

Çağımız bilgi ve iletişim çağı olarak nitelendirilmektedir. Teknolojik gelişmelerin dünya çapında, tüm insan teklerini doğrudan etkisi altına aldığı boyutu; bu iletişim araçlarıdır. Örneğin medikal alanda ortaya çıkan bir teknolojik gelişme, herkesi potansiyel olarak ilgilendiriyor olmakla beraber, sadece sağlık hizmeti veren ve alması gerekenleri, askeri alandaki bir gelişme savaş halindeki tarafları doğrudan etkilemektedir. Ancak iletişim teknolojileri söz konusu olduğunda durum tüm bireyleri tek tek ilgilendiren, etkileyen, dahası yönlendiren bir hal almaktadır. Aslında bu durum başka bir ifadeyle modern hayat tarzının sıradan insanla ‘iletişime geçmesi’dir. Ancak bu; iletişim denildiğinde anlayacağımız şekilde karşılıklı, bilinçli, iradi bir temas olmasından ziyade, söz konusu yaşam biçimine bireyi maruz bırakması olarak yaşanmaktadır.

Bu bölümde katılımcılara dünyanın tamamına yakınında bir yaşam tarzı haline gelen modernizmin ve onun bir sonucu olarak dinin etkisinin azalmasının alçak gönüllülük üzerinde nasıl bir etki yarattığı sorusu yöneltmiştir. Katılımcılara konunun bir örnekle açıklanması amacıyla, ayrıca modern hayat tarzı denildiğinde günlük hayattaki en büyük ve tabiri caizse ‘kaçınılmaz’ yansıması olduğu düşünülerek internet kullanımı, daha özelinde ise sosyal medyanın alçak gönüllülüğe etkisi sorulmuştur. Zira sosyal medyanın yol açtığı en büyük imkân kendi usulünce de olsa bir ‘varlık kazanmak’, söz sahibi olmak, fark edilmek yani ‘görünmek’tir denebilir. Sıradan insanlar bu mecra da bir şekilde şöhret elde edebilir.²⁸⁹ Bunlar ise alçak gönüllülük tanımları ile zıt yönlü anlam içermektedir. Nitekim araştırmacı açısından beklendiği bir şekilde, sosyal medyadan henüz bahsedilmeksizin sadece modern hayat üzerinden soru yöneltilen katılımcılardan birçoğunun cevaplarında sosyal medya üzerinden örnek getirmeyi tercih ettikleri görülmüştür. Cevapların birbirini tamamlar şekilde; iç içe olması nedeniyle bu iki sorudan elde edilen bulgular aynı bölümde ele alınmıştır.

Katılımcıların tamamı modern-seküler yaşam tarzının alçak gönüllülüğü olumsuz etkilediği görüşünü savunmuştur. Bu olumsuzluğun 13 kişi (*K1ED*, *K3E*,

²⁸⁹ Jean M. Twenge, “Ben Nesli: Bugünün Gençleri Neden Bu Kadar Özgüvenli ve İddialı Fakat Bir O Kadar da Depresif ve Kaygılı”, 4. Bsk., İstanbul, Kaknüs Yay., 2013, s.126

K7K, K6ED, K9ED, K15K, K19K, K12K, K13K, K14E, K16KD, K17ED, K2OK) tarafından alçak gönüllü olmayı azaltan, zorlaştırıcı ve benzeri şekilde ifade edilen etkiler olarak değerlendirildiği görülmektedir. 5 katılımcı (K1ED, K3E, K10K, K12K, K14E) bu olumsuz etkiyi ‘yıkıcı, ürkütücü’ gibi daha güçlü nitelikte bulmaktadır. 3 katılımcı (K5E, K6ED, K18E) bencilliği artırdığına, 3 katılımcı (K2KD, K11E, K13K) ise sahip olma tutkusunu pekiştirdiğine dikkat çekmiştir.

Tablo 11: Alçak Gönüllülük ve Dindarlık Üst Temasında Modern-Seküler Hayat Tarzının Alçak Gönüllülüğe Etkisi Alt Temasına Ait Kodlar ve Frekanslar

Kodlar	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Zorlaştırıcı olması Köreltici olması Uzaklaştırıcı olması Törpüleyici olması Baskılayıcı olması Çeldirici olması Değersizleştirici olması	13	K1ED, K3E, K7K, K6ED, K9ED, K15K, K19K, K12K, K13K, K14E, K16KD, K17ED, K2OK
(Alçak gönüllülüğü) Yıkıcı, olması Yok edici olması Silici olması Engelleyici olması	4	K1ED, K10K, K12K, K14E
İnsanları bencilleştirmesi Ben merkezliliği artırması İnsani ilişkileri yok edici olması	3	K5E, K6ED, K18E
Başkalarıyla yarış ihtiyacı hissettirmesi Gösteriş merkezli olmaya yol açması	3	K2KD, K11E, K13K

Doyumsuz olmaya yol açması Sahip olma hırsına yol açması Tüketim odaklı olmaya yol açması		
Ürkütücü olması (boyutları ve olumsuzluğu açısından)	1	K3E

K1ED modernliğin getirdiği hırs, yarış, gösteriş gibi çeşitli tahrip edici yanlarına dikkat çekerken, sosyal medyanın bu konulardaki etkin rolüne de değinmektedir. Ayrıca katılımcının bu etkiden kaçınmanın çok zor olduğunu düşündüğü de görülmektedir: *“Yıkıcı bir etkisi var yani modern hayat, özellikle şu an cari sosyal yaşam olarak devam eden, sosyal medya ve kapitalist dünyanın şeyinde tevazuya yer yok. Mütevazı iseniz altta kalanın canı çıksındır yani o. Çünkü orada hep şeye vurgu vardır; kendini ön plana çıkarma, kendini tanıtma. Yani işte selfie çek at, video çek at. (...) Yani görünür olmak, sosyal medyada ya da medyada görünür olma arzusu ve isteği şeyin, alçak gönüllük ya da tevazunun muhalifinde bir yerde duruyor.”* Çağımızda maddi güç ve sahip olmak tutkusu kişiyi kendisine esir eden kendini beğenmişlikten başka bir şey değildir.²⁹⁰ Refah, eğlence, tembellik; organların ve dokuların kalitesini azaltmaktadır insanlar devamlı bir gayret fizyolojik ve moral disiplin ve mahrumiyetler gerektiren bir yaşama tarzına muhtaçtırlar. Bu çeşit yaşama şartları onları kaygı ve yorgunluğa karşı dayanıklı kılar birçok hastalıktan korur.²⁹¹

Eleştirilerini bireysellik noktasında yoğunlaştıran K6ED, bunun toplumları zayıflatmak için bilinçli olarak empoze edilen bir anlayış olduğunu savunmaktadır. Katılımcı kapitalist ve emperyalist dediği kurumları bundan sorumlu tutmaktadır: *“Bireyselliğin olduğu yerde önemli oranda alçak gönüllülük bitebilir. Yani ‘ben’ fikrinin öne çıkması psikolojikmen bireyleri de olumsuz motive edebilir. (...) Bu nedenle bunu yapanlar da zaten toplumlar içerisindeki birlik ve beraberliği yok etmek, birey olarak toplumları ayrıştırıp, toplumlar üzerindeki emel ve hedeflerini rahatça*

²⁹⁰ Adler, a.g.e. s. 251

²⁹¹ Carrel, a.g.e., s.91

gerçekleştirmek için yapıyorlar. (...) Sonra bunun adına bir de süslü cümlelerle, modernist bir zihinle: “Özgüveni fazla adam” diyerek de aslen günümüzün şeytanlarını oluşturma çabasıdır” Katılımcının, olumsuzladığı bireysellik anlayışının, toplumda ‘özgüven yüksekliği’ olarak değerlendirilmesinden rahatsız olduğu görülmektedir. Alçak gönüllülüğün çoğu durumda ‘özgüven eksikliği’ şeklinde anlaşılması da bununla bağlantılı olarak düşünülebilir. Ayrıca ‘şeytanlaşmış’ ifadesiyle bencilliğin kastedildiği anlaşılmaktadır. Çünkü bu katılımcıya göre, böyle bir kişi, ailesi dâhil kendi dışındaki insanlardan, onların oluşturduğu küçük topluluklardan dahi yalnızlaşmıştır. Sonuç olarak da karşılıklı sorumlulukların olduğu toplumsallık yerine, ben merkezli, tüketim merkezli yaşayan bir birey haline gelmiştir.

Aynı katılımcının (K6ED) sosyal medyaya bakışı da bu toplumsallığın zedelenmesiyle ilişkilidir: “İnsanın kendini gösterme çabası, söz ile ifade etmese de bu psikolojik olarak zaten bir arıza olduğunu ve alçak gönüllülüğün zıddı olan bir durum olduğunu herkes bilir. (...) İnsanların sosyal medyada her türlü cümleleri kuruyor olabilmemesinin arkasında da görünmeyen ve nerede olduğu bilinmeyen birinin, içinde biriktirmiş o kötülüğü ve özgüven patlamasıyla aslında bir daha bakamayacak ve konuşamayacak, bir araya gelemeyecek bir topluma hizmet ettiği, bunun da insanlığa değil insanlık düşmanlarına hizmet ettiğini bilmesi lazım.” Bu katılımcı sosyal medyayı, karşılıklı, sahici bir ilişkide takınılması tercih edilemeyecek olumsuz tutumların, yukarıda ‘şeytanlaşmış’ olduğunu söylediği; tabiri caizse ‘aşırı dozda özgüven’ sahibi birey tarafından, gerçek olmayan kimliklerle ortaya konmasının zemini olarak görmektedir. Sahte kimliklerin arkasına saklanmanın özgüvenle ne kadar bağdaşacağı ise bir başka sorudur. K8E bu sahteliği bir başka açıdan yorumlamaktadır: “Memlekete gittim ama baktım Sayın Cumhurbaşkanı gelmiş gibi karşılıyorlar. Her şeyi başarmış, her yerde ilişkisi olan biri gibi algılıyorlar. (...) Gideriz, arkadaşlarla bir yerde fotoğraf çekip paylaşıyorlar. Yani orada burada olmamız demek yani bu kadar işi başarmış anlamına gelmiyor. (...) Sanal dünyanın öyle bir sanal güç empoze etmek şeyi vardır yani.” Var olmanın, görünerek geniş kitlelere ulaşmanın bir imkânı olarak sosyal medyanın, özellikle kırsal kesim gibi daha dar çevrelere ulaştığında, daha büyük yankı uyandırdığı anlaşılmaktadır. Zira basın yayın organlarının, özellikle televizyonun henüz yaygın olmadığı dönemlerde,

buralarda yer alan haberlerin sorgulanmaksızın doğru kabul edildiği, o dönemlere şahitlik edenler tarafından aktarılmaktadır. Bu durum, toplumun modern yaşam tarzından görece daha uzak olan kesimlerinin, doğallıklarını koruyabilmelerinden ve görünenin aslında öyle olmayabileceğine daha az ihtimal vermelerinden kaynaklandığı düşünülebilir. Bunun yanı sıra çağın ruhunun bir gereği olarak; teknolojiye, bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde saygı duyuyor olmaları başka bir ihtimal olarak görülebilir.

Konuya tarihsel ve felsefî çerçeveden yaklaşan bir katılımcı (K9ED), modernizmin etkisinin bazı günlük alışkanlıkları değiştirmekle sınırlı olmadığını; zihinsel, hatta inanca uzanan boyutta bir değişim etkisi olduğunu savunmaktadır. Bunun en temel nedeni ise modernizmin insanı merkeze alan bir dünya görüşü olmasıdır: *“Hümanizmin arka planı insanın tanrılaştırılmasıdır, merkeze insanın geçmesidir. (...) Modern düşüncede ben varlığı tanımlıyorum. Varlık benim tanımladığım kadar anlamlı. (...) Dolayısıyla modern insanın yani arka planında böyle bir düşünce olan insanın, sözleriyle bunu söylese bile pratikte gerçekten mütevazı, merhametli, şefkatli, bütün varlıkları kuşatabilecek bir hissiyata ve düşünceye sahip olacağına inanmıyorum.”* Bu ifadelerle K9ED, modern psikolojinin ahlakî değerlere yaklaşımını da eleştirmekte, alçak gönüllülüğün bu çerçevede bir zeminin kalmadığını belirtmektedir: *“Bizim değer dünyamıza göre pozitif olan pek çok şey modern psikolojide hastalıktır. Mesela iffet sahibi olmak, utanmak işte modern dünyada duygusal olarak bazı psikolojik hastalık olarak ifade ediliyor. Alçak gönüllü olmak modern dünya terminolojisi içerisinde çok karşılığı olan bir şey değil. Güçlü olmalısın. Yani gücü eline geçirmişsen her araç senin için meşrudur.”* Katılımcının bunu tanımlamak için yaptığı *“Ben cennetim, dışındakiler cehennem”* alıntısının, K6ED’nin bireyselleşmeyi eleştirirken kullandığı ifadelerle örtüştüğü görülmektedir. K9ED’nin sosyal medyaya eleştirisi ise daha çok gösteriş merkezlidir: *“Hani ne derler? İyilik yap at denize mahluk bilmezse Hâlik bilir. (...) Ama modern insan için kesinlikle herkes bilecek. Alkışlayacak, yazacak vay be falan diye... Zaten modern dünya görüntü dünyasıdır, görüldüğü kadar varsın. (...) Yoksa adam bile değilsin”*

Modern-seküler yaşam tarzının bencilleştirici ve törpüleyici olduğunu düşünen diğer bir katılımcı da K12K’dır: *“İzlediklerimizden, reklamlardan, gördüklerimizden*

şey empoze ediyor, bireysel olmak, bağımsız olma, özgürlüğüm benim her şeyimdir. İşte bunlar fedakâr olmayı, alçak, alçak gönüllü olmayı engelliyor bir yerde. Kendisi için yaşıyor sadece modern insan.” Katılımcının tefekküre yaptığı vurgu oldukça dikkat çekicidir. Buna göre modern hayatın başarısı kişinin düşünmesini engellemesinde yatmaktadır. Bunu da hız aracılığıyla başarmaktadır. Çünkü ‘durup düşünmek’ ifadesinde olduğu gibi düşünmek için ‘durmak/sükûn halinde olmak’, gerekir: “Hatta tefekküre bile şey koyuyor mesela, düşünme diyor, hemen yap diyor. (...) Her markanın bir mottosu, bir sloganı var işte diyor, Nike’ta diyordu “just do it!”; “hemen yap!”. İşte ama aslında biz bilgelerimize, âlimlerimize baktığımızda, tasavvufa baktığımızda öyle bir şey yok. Huzurlu, dingin bir hayat ve tefekkür çok önemli, çok kıymetli...(…) Modern hayat bunu demiyor: Sen önemlisin, sen harca, sen sürekli tüket, ihtiyacın var, al...” Katılımcının bu cümlelerinden yola çıkarak, düşünmeye başladığı andan itibaren insanın modern hayatın getirdiği birçok şeyi anlamlı ve gerekli bulmayacağı, hatta hoş karşılamayacağı sonucu çıkarılabilir. Bu da alışkanlık haline gelmiş çoğu şeyin, aslında insan doğasına yani fitrata aykırı olduğunu düşündürmektedir.

Tüketime bu açıdan yaklaşımını sürdüren K12K, bunun; kendi medeniyetimizden uzaklaşmamıza ve Batı medeniyetiyle ikisi arasında sıkışıp, ‘arada kimlikler’ haline gelmemize neden olduğunu savunmaktadır: “Yani hepimiz bence bu şeyin içinde boğuluyoruz aslında. Çok giyisimiz var. Çok eşyamız var. Biz de iki medeniyet arasına sıkışmış insanlarız. Doğulu muyuz? Batılı muyuz? Yani, hem müslümanlığımızı yaşamaya çalışıyoruz ama batılı tarzda yaşıyoruz. Yani yaşam standartlarımız bizim diğer müslüman ülkelerden Batı’ya daha yakın. Hani ev araç gereçleri olsun, araç kullanımı bakımından. Öyle... Biraz zor, ikisi çelişiyor hakikaten.” Alçak gönüllülüğün doğrudan ilişkilendirildiği özelliklerden birinin sadelik olduğu düşünüldüğünde, günümüz tüketim alışkanlıklarının bu değeri olumsuz etkileyen en önemli unsurlardan olduğu görülmektedir.

Modern hayat tarzına insan fitratını, doğallığı bozduğu, bir kaosa sebep olduğu yönünde eleştiride bulunan K3E, tabloyu ‘ürkütücü’ bulmaktadır: “Yani modernizm biraz şeydir aslında, işte popülerlik filan, bunlar hep dezavantajlıdır. Heralde bunları

köreltecek anlamda etkisi olacağını düşünüyorum ben. O doğallığınızı bozduğu için... (...)Nereye doğru gittiğimiz belli değil aslında. Böyle inanılmaz bir çalışma şeyi var ama, hani böyle başıboşluk gibi geliyor. Birbirinin üstüne basıp böyle yükselmeye çalışanlar filan, ezenler, diğer kimseleri görmezlikten gelenler... (...) Bu duyguları bence tamamen köreltecek anlamda. Yani ürkütücü biraz bu açıdan.” Bu katılımcının “nereye gittiğimiz belli değil” dediği bu karmaşa, K12K’nin vurguladığı tefekkür noksanlığıyla birlikte değerlendirildiğinde daha anlaşılır hale gelmektedir. Çünkü ‘karıncalar gibi, inanılmaz bir çalışma’ ve bir ‘başıboşluğun’ birlikte olması, neden ve amaç konusunda ciddi bir kafa karışıklığı olduğu, ancak yine bu çalışma temposunun verdiği yorgunluk ve ‘düşünmeye zaman bırakmaması’ nedeniyle söz konusu karmaşanın varlığıyla ilgili yeterince farkındalık olmadığı söylenebilir. Bir başka deyişle bu durum, koşmaktan nereye koştuğunu düşünememektir. Ayrıca ‘durmayı’ makul görmeyen bir hayat tarzının doğal sonucu olarak, yolda düşmüş olana yardım etmek imkânsız ya da gereksiz olacaktır. Çünkü bu bir yarışsa, diğer insanlar ‘doğal birer rakip’ olarak düşünülecektir.

K3E bu yarışın alçak gönüllülük ve benzeri duyguları körelttiğini düşünmekteyken, K10K alçak gönüllü olmayı yarışta geri düşmeye neden olarak görmektedir: *“Tamamen ne yazık ki toplum yapısı, özellikle iş hayatında alçak gönüllülüğü ortadan kaldırır vaziyette. Ne kadar alçak gönüllüysen o kadar geri plana düşüyoruz. Ne kadar alçak gönüllüysen bir şeyleri başarabilme, ilerleme şansımız o kadar azalıyor. Ne yazık ki bu şu anki toplumumuz için, özellikle iş hayatı için alçak gönüllülük insanlarda aranan bir özellik değil.”* Nitekim dürüstlük, alçak gönüllülük ve iş performansı arasındaki ilişkiyi araştıran bir çalışmada ulaşılan şu sonuçlar katılımcıyı doğrular niteliktedir: *“Tevazu sahibi olmayan; kibirli, övülmeye aç, başarılarının bilinmesini isteyen, hatalarını kabullenmeyen ve kısmen yüksek ego sahibi çalışanların iş performansları sonuçları ise mütevazı kişilere oranla çok daha yüksek çıkmıştır. Kibirli olmak her ne kadar ahlakî öğretilere uygun olmasa da araştırma sonuçlarına göre mütevazı ya da diğer bir deyişle tevazu sahibi olmamak da iş performansını arttıran bir diğer unsurdur.”*²⁹² K7K açısından da bu yarış alçak

²⁹² İncioğlu, a.g.t., s.70

gönüllüğe bir engel niteliğindedir. Ayrıca katılımcının sosyal medyayla bağlantılı bir cevap vermesi dikkat çekicidir: *“Şu şekilde herkes kendisinin ne kadar başarılı, ne kadar harika, ne kadar güzel işler yaptığını paylaşma ve bunu diğer, sosyal medyada diğer insanların gözüne sokmaya uğraşmakta. Tabi ki böyle bir dünyada, böyle bir toplumda alçak gönüllü olmak da bu şekilde kalabilmek de çok zor.”*

Modern paradigmanın egoyu sürekli yükseltme ve kendini reklam etme yönünde salık verdiğini düşünen K15K, bunun hem alçak gönüllü olmayı hem de alçak gönüllü olanların takdir edilmesini zorlaştırdığını ifade etmektedir: *“Kendine güven, sen yaparsın, sen, her şey seninle başlar, her şey seninle biter. Sen, sen, sen’ deyince karşı taraf sana, bu sefer sen de ‘ben, ben, ben, ben’ diyorsun ve bu kadar benin içerisinde de alçak gönüllü olmak tabii ki de çok zorlaşıyor. (...) Yani böyle bir ortamda kendi yaptıklarıyla övünmeyen, kendi yaptıklarını ön plana çıkarmayan kişilerin bir şey yapmadığı düşünülüyor modern sistemde.”* Bu katılımcının sosyal medyadaki görünürlükle ilgili yaklaşımı da yine ‘ben’i merkeze almakla ilişkilidir: *“‘Ben’ demektir göstermek. Ben demeden kendinizi göstermezsiniz, gösteremezsiniz. ‘Bana bakın’ diyoruz aslında biz sosyal medyada onları paylaşırken. ‘Bana bakın’ diyen kişi de ‘ben’ diyor. Bu da alçak gönüllülüğün zıttı bir kavram. Mecburen olumsuz etkilemiş oluyor.”* Ayrıca, ona göre bunun dışında kalmayı tercih eden kişilere yönelik bir tür baskı söz konusudur: *“Yani yapmayan kişilere yine gizli bir baskı var. Yani o alçak gönüllü işte o mütevazı, kendi kendine yetiyor, o kendi yağında kavruluyor gibi olumlu açıklanmıyor. (...) Dolayısıyla hani sosyal medyanın, sosyal çevrenin toplumun gizli yönlendirmesinin içinde bulunan bir kişinin kendisine ne kadar alçak gönüllüyüm dese de alçak gönüllü olması zor.”*

K15K’nın alçak gönüllü kişilerin negatif değerlendirilmesi görüşünün, bir başka katılımcının (K16KD), alçak gönüllülük tanımının yozlaştırıldığı yönündeki düşüncesiyle desteklendiği görülmektedir: *“Alçak gönüllü olan insanların maalesef hani biraz da böyle özür dileyerek söylüyorum, daha böyle enayi gibi adlandırıldığı... (...) Benim bir öğrencim bir derste öyle söylemişti. ‘Hocam biraz öyle gibi değil mi?’ diye bahsetmişti. (...) Seküler hayatla birlikte gelen bir durum bu.”* Aynı doğrultuda görüş belirten bir diğer katılımcı K19K’dır: *“Bence olumsuz etkiliyor. Dediğimiz gibi*

onlar alçak gönüllülüğü yani alçak gönüllülük olarak değerlendirmiyorlar ki beceriksizlik, acizlik, eziklik olarak değerlendiriyorlar.”

İçinde bulunduğumuz çağın ‘kibirli ve kirli’ olduğunu savunan K17ED, dindarların da bundan etkilendiğini düşünmektedir. Çağımızın bilgi çağı olarak nitelendirildiği göz önünde bulundurulduğunda, katılımcının bu olumsuz etkilenmeyi bilgilenme süreci açısından ele alması tutarlı görünmektedir: *“Bilmeyi işte okullarda, din dersi, imam-hatiplerde, ilahiyatlarda veyahut da kurumsal anlamda belli noktalarda gerçekleştireceğimizi düşünüyoruz. Ve bunları gerçekleştirdiğimiz zaman, bu tahsil sürecini tamamladığımız zaman artık ‘biliyoruz’. Yani, beni en kuvvetli gösteren şey bilmedir aslında. (...) Yani otokontrol zayıflığı söz konusuysa belli ölçekte bir kibre dönüşür bu. Dolayısıyla müslümanın kibirle imtihanı günümüzde maalesef alçak gönüllü davranabilmeyi veya özverili davranabilmeyi gölgeleyebiliyor. (...) Kurumsallaşmış dini yapılar, cemaat, tarikat veya benzeri unsurlar, bu problemten hareketle ‘en iyi ben bilirim’ diyor, ‘en doğruyu ben bilirim’ diyor.”* Katılımcı, dindarlığın kurumsal aidiyet üzerinden inşa edildiği bir şuur düzeyinin, sosyolojik olduğu kadar psikolojik sonuçlarından birinin ‘dindarlıktan doğan kibir’ olduğuna işaret etmektedir: *“Yardımlaşma duygusuna bakalım. (...) Modern sosyolojinin veya seküler hayatın bir vakıası olarak kurumsal bazlı dernek ve vakıflarda eyvallah bunlar harekete geçiriliyor. (...) Ama doğal insan, fitrî, fitrattan bahsettik ya, fitratın gereği olarak, hemen problemi çözebilecek odaklı, birden fazla sayıda zihnin buluşması söz konusu oluyor mu? Ben şimdiye kadar göremedim.”* Modern hayatın getirdiği bireyselleşme; özel yaşama ait aile, akrabalık, komşuluk gibi ilişkileri zayıflatırken, katılımcıya göre, dindar kesimlerde bir paradoks denebilecek şekilde tersinden bir işlev de görmüş; bireysel ya da daha küçük gruplar halinde yerine getirilebilecek ‘doğal, insanî sorumluluklar’, resmi kurumlar yahut sivil toplum kuruluşları gibi ‘profesyonel kurumlara’ devredilmiştir. Bunun nedeni bir araya gelmeyi sağlayacak temel unsurlardan biri olan hürmet ve alçak gönüllülüğün yitirilmesi olarak görülmektedir. Dolayısıyla işaret edilen durumu, özellikle katılımcının yardım etmek örneği ile birlikte düşünüldüğünde ‘bir başkasına hizmet etmekten kaçınmak’ olarak da değerlendirmek mümkündür. Böyle bir tavrın nedeni ise, genelde kendine hizmeti yakıştırmamak gibi bir büyüklenme duygusudur.

Modern hayatın ilişkileri zayıflatması hususunda K17ED'yi destekleyen bir katılımcı da K18E'dir: *“Modern yaşamda artık ilişkiler de artık bitiyor gibi bir şey yani. (...) Herkes bireysel olarak şu aletlerde (cep telefonunu gösteriyor) toplanmışlar, vaktin nasıl geçtiğini anlamıyor, muhabbet de etmiyor. Sanal ortamda nasıl bir sitelerde geziyorsa o kendisini yönlendiriyor. Bu gidişat iyi midir? Değildir tabi ki”* Katılımcının olumsuz etkiye somut örnek olarak sanal ortamlar dediği sosyal medyadan örnek getirmesi manidardır. Nitekim ilişkileri törpüleyen unsurun da yine aynı faktör olduğunu düşünmektedir.

2.2.3. Katılımcıların Yetiştikleri Dönem ile Günümüzde Alçak Gönüllülüğün Karşılaştırılması Alt Temasına Ait Bulgular

Bu bölümde katılımcılara yetiştikleri çevre ve süreçte alçak gönüllülüğe nasıl yaklaşıldığı ve günümüzde nasıl bir yerde olduğu soruları yöneltilerek, geçmişe ve günümüze yönelik kıyaslama içeren bir tablo ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu tablonun, müteakip bölümde yöneltilecek olan; hâlihazırdaki modern-seküler hayat tarzının devam etmesinin, gelecekte alçak gönüllülük tutumlarını nasıl etkileyeceğine ilişkin sorgulamalarla birlikte ele alınarak; dün, bugün ve yarını içeren süreçte, alçak gönüllülüğe bakışta bir değişiklik olup olmadığının, ayrıca dini hassasiyetlerin bunlar üzerinde bir etkisi olup olmadığının gözlemlenmesi amaçlanmıştır. Gerek bilimsel, gerek toplumsal her açıdan son derece hızlı gelişmelerin yaşandığı çağımızda, yetişkinlerden oluşan katılımcı grubunun bu konudaki kişisel şahitliğinin kayda değer olduğu düşünülmektedir.

Tüm katılımcılar kendilerine çocukluklarında bir şekilde alçak gönüllü olmaya dair tavsiye ya da uyarılarda bulunulduğunu ifade etmiştir. 10 katılımcı (K1ED, K4E, K6ED, K8E, K9ED, K12K, K13K, K15K, K17ED, K18E) bunları dinden beslenen kültür ya da geleneğe dayandırmış, 9 katılımcı (K1ED, K2KD, K3E, K4E, K5E, K11E, K12K, K14E, K16KD) doğrudan din veya inanç ve benzeri kavramları kullanmış, 7 katılımcı ise (K7K, K8E, K10K, K14E, K18E, K19K, K2OK) insani değerler olarak ifade etmiştir. Geleneksel kaynakların da ona dayandırıldığı göz önünde

bulundurulduğunda, dini inancın; katılımcıların yetiştikleri ortamlarda açık bir şekilde alçak gönüllü olma üzerinde temel faktör olduğu görülmektedir.

Üç katılımcı (K6ED, K9ED ve K12K) yetiştikleri ortamda alçak gönüllülüğün yaşanarak gösterildiğini ifade etmiştir: *“Zaten bizim doğduğumuz yerde herkes öyle davrandığı için biz de öyle davranmak zorundaydık. İlk öğrenme taklitle dolduğu için biz gördüklerimizi taklit ediyorduk. Evet, bugün öğrendik; adına alçak gönüllülük ve tevazuymuş.”* (K6ED) Katılımcının, ‘adının daha sonradan konuştuğunu’ ifade etmesi, bu değeri ne kadar doğal bir süreçte öğrendiğini oldukça net gösteren bir betimlemedir. *“Babalarımız genelde kışları İstanbul ya da Giresun'a giderlerdi çalışmaya. (...) Dokuz ay on ay annelerimizle kalırdık. Bu kadınlar ümmi. Okuması yok, yazması yok, fazla kültürü yok. (...) Bize din falan anlatmadılar. (...) Yalan söylememeyi, küs olmamayı, dargın olmamayı, kötü söz söylememeyi, paylaşmayı, bir iş olduğunda diğer insanlara yardım etmeyi... Bize anlatmadılar, ama biz bunu onlardan öğrendik.”* (K9ED) Dinin geleneksel yaşantıya yansıyan hali söz konusu edildiğinde, mutlaka K9ED’nin verdiği örneklerdeki gibi, alçak gönüllülüğü de içeren ahlaki değerler gelir. Bu da bir önceki nesilde bunların hem dinle hem de hayatla özdeşleşmiş olduğunu göstermektedir.

Bir katılımcı ebeveyninin bu konudaki uyarılarını şöyle hatırlamaktadır: *“Bir soru sorulduğunda ya da bir mesele olduğunda hemen atlama... Yani biliyor muşum deyip hemen atlama. İşte arkadaşlarına karşı kendini üstün görme. (...) Yani eşitsiniz aslında, kendini ondan farklı görme.”* (K1ED) Aynı zamanda, bunun dayanağı olarak din ve kültürü birlikte zikretmektedir: *“Bence bunun dini ve tabi ki o dinden kaynaklanan bir kültürel tarafı var. Ya işte kibirli insanlar sevilmezler. Kim sevmez, Allah sevmez, kim sevmez, diğer insanlar sevmez”*

Alçak gönüllülüğün farklı yönlerini göstermesi açısından, K15K’nın verdiği somut örnekler önemlidir: *“Mesela bir şeyin çok daha fazlası, çok daha büyüğü alınabilecekken, -bunun tek sebebi kesinlikle maddi değil- işte daha ortalama bir şeyin alınması... Ben demeyeceksin, benim demeyeceksin, muhakkak paylaşımcı davranılıyordu. (...) Bir kalem alındığı zaman benim kalemlerim her zaman bir tane fazla alırdı aile büyüklerim. Bunu da hani başkasına ver diye ve kesinlikle benimkisi*

onlarkaninden daha güzel olmazdı. Bu aslında kişinin ben duygusunun törpülenmesiyle ilgili bir durum. Bu da yine dolaylı olarak alçak gönüllüğü besliyor.” (K15K) Katılımcının, verdiği örneklerin alçak gönüllülüğün daha az olana kanaat etmek ve kendini ön planda ya da üstün görmeksizin, bir hadis-i şerifte de yer alan ve evrensel ahlakî öğretilerin en önemli görülenlerinden, ‘kendin için istediğini başkası için de istemek’ öğretisiyle ortak yönlerini ortaya koyduğu görülmektedir.

Günümüzü kendi yetiştiği dönemle kıyaslayan K9ED, örnek olmanın azalmasıyla doğan boşluğu vurgulamaktadır: *“Modern dünyada kirlendiğimiz için, çok fazla etkilendiğimiz için belki bilemiyorum, aynı etkiyi gösteremiyoruz. (...) Ümmi anne babalar yetiştirdi, yedi tane altı tane çocuk yetiştirmişler. Bakıyorsun her birisi güzel ahlak sahibi. (...) Biz kendi çocuklarımıza aynı şeyi yapamıyoruz. Demek ki burada bu güzellikler anlatmaktan ziyade tevarüs edilmesi gerekir. Yani geleneksel olarak orada yaşanması lazım...”* Katılımcının modern hayat alışkanlıklarına bağladığı olumsuz özellikleri ‘kirlenmek’ olarak nitelendirdiği görülmektedir. K18E’nin kendi çocukluğuna göre, bugünün yetişkini olarak aynı etkiyi gösteremediği konusunda K9ED ile benzer duygularını dile getirirken oldukça hüznlendiği, ağlamaklı olduğu gözlemlenmiştir: *“Her şeyi büyüklerimizden öğrendik Zeynep Hanım... Şimdi biz de çocuklarımıza bu şekilde yapmaya çalışıyoruz ama maalesef işte dedim ya çevrenin ve o sanal ortamın o kadar etkisi var ki ilerletemiyoruz... Şimdi eskiyle yeniyi kıyasladığımızda eski ortamlar daha mı güzeldi? İlişkiler bakımından daha güzeldi. (...) Muhabbet vardı.”*

Bazı katılımcılar (K14E, K2KD), özellikle empati ve yardımlaşma eksikliği üzerinde durulmaktadır: *“Ya şimdi maalesef gençlerimiz önce ben, önce ben, önce ben, her şeyden önce ben, armut piş ağzıma düş... Örneğin annemiz bizimle bir parça bir ekmeğini götürür, gönderirdi. Bir yemeğini gönderir komşuya... Paylaşmayı, orada komşuluk değerlerini, yani karındakini düşünmeyi, o alçak gönüllü, o tevazu oradan aşılırdı. Maalesef işte bu günümüz çağında, apartman modellerinde bu olmadığı gibi, gençlerde de işte devamlı çalış, işte başarılı ol, çalış diploma al, çalış bunu yap... Bu minvalde yüklendiğimiz için gençlerde bu hissiyat oluşmadı maalesef.” (K14E)* Burada, katılımcının sahip oldukları eksiklikler nedeniyle öncelikli olarak gençleri

değil, modern hayat tarzının sonucu olarak insan ilişkilerinin zayıflamasını ve gençlere yeterli sorumluluk yüklenmeyip tek beklentinin derslerinde başarı olmakla sınırlı kalmasında görmektedir. Bu nedenle ailesi tarafından hazır sunulmuş bir hayat, gencin bencilleşmesine yol açmaktadır.

“Çocuklar birbirine karşı çok acımasız. (...) Bizim yaşadığımız döneme göre mesela çok rahat arkadaşının üzülebileceği bir şey söyleyip, hayır bu benim fikrim kusura bakmasın, diyebiliyor. Yani bu bazen hiç tahmin edemeyeceğiniz fiziksel özelliklerle aşağılamaya kadar gidebiliyor.” (K2KD) Bu katılımcının, bir proje anadolu imam-hatip lisesinde öğretmenlik yapması, dini eğitim almakta olan ve büyük ihtimalle dindar ailelere mensup gençler arasında da bu tür yaklaşımların var olduğunu göstermektedir. Ayrıca ifade edilen özellik alçak gönüllülükle çelişir olmasının yanında, birçok kişi tarafından özgüven olarak görülüp, olumlu karşılanabildiği de bilinen bir gerçektir. Kendisi de bir imam-hatip lisesi öğretmeni olan K16KD’nin öğrenci velilerinden verdiği örnek bunu doğrular niteliktedir: *“Çağımızda bu çok fazla birbirine karıştırılıyor. Biz öğrencilerimiz nazarında da bunu görebiliyoruz. Ailelerin çocuklarını yetiştirme şeklinde de bunu görüyoruz. Diyorlar ki hocam biz zamanında işte kendi hakkımızı savunamadık. Hep sustuk. İşte sesimizi kestik ama, ezildik karşılığı olarak. Çocuklarımız bunu yapmasın. Özgüvenli olsunlar diye düşünüyorlar. Burada baktığınız zaman bu tip düşünen ailelerin çocuklarına baktığınız zaman özgüven ile saygısızlığı birbirine karıştırmış. Daha çok şımarıklığı ve adapsızlığı özgüvenle böyle karıştırmış öğrenci tiplerini görebiliyoruz.”* Yine erkek öğrencilerin devam ettiği bir imam hatip lisesinde görev yapan K6ED konuyla ilgili öğrencilerinin bir özeleştirisini aktarmaktadır: *“Bugün hitabet dersinde, çocuklar kendilerinin neyin içinde olduğunun çocuklar bile farkında; vaazı yapan çocuk, arkadaşlarına yaptığı tavsiye buydu: Arkadaşlar çok benciliz. Sadece mutluluk ve beraberliğimiz bir maçta gol attığımızdaki mutluluk. Veya gol yediğimiz zamanki üzüntü. Onun dışında hiçbir beraberliğimiz kalmadı artık, diyordu.”* Katılımcının, öğrencisinin sözlerini bir öz farkındalık ve öz eleştiri olduğu tespitine katıldığımız takdirde, duyarsız ve bencil olduklarından yakınılan gençlerin, en azından bir kısmının bundan mutluluk değil, aslında rahatsızlık duyduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Kısa süreli bir gözlemle dahi, gençlerin ilgiyle başladıkları spor, oyun vb. etkinliklerden bile oldukça çabuk sıkılıyor

olmaları, hedef belirlemekte zorlanmaları, hayata karşı genel bir isteksizlik ve enerji düşüklüğünün görülebildiği gerçeği, bu tespiti destekler niteliktedir.

Bir Anadolu lisesinde Fizik öğretmeni olan K5E, günümüzde gelinen noktayı doğrudan din eğitimi ile ilgilendirmeyi tercih etmiştir: *“Verdiğimiz dini eğitimin aslında eksik olduğunu düşünebiliriz. (...) Namaz kılmaktan ne bileyim oruç tutmaktan çok daha önemli değerler var, bilinmeyen. (...) Merhameti bilmiyorlar, alçak gönüllü olmayı bilmiyorlar, yardım etmeyi bilmiyorlar. Hep ben merkezli, çalışacağım, kazanacağım, ben yiyeceğim. Birini benim çalışıp kazanarak geçmem gerekiyor. Çünkü ben yapmazsam beni ezerler mantığı var şu an nesilde. Dolayısıyla bu onları ondan uzak, alçak gönüllülükten uzaklaştırmış oldu, oluyor şu anda. Afrika’da su kuyusu açtık mesela. (...) Böyle şeyleri daha fazla yapmalarını sağlamak gerekiyor ki onların da yardım etmenin mutluluğunu anlayabilsinler.”* Katılımcının ifadelerine göre gençlerde alçak gönüllülük ve benzeri değerlerin azalmasının sebepleri, günümüzde başarı arzusunun bir yarışa dönmesinin yanı sıra, din eğitiminde ahlakî ilkelere yeterince yer verilmemesi ve pratik olarak erdemli davranışlar ortaya konmasından gençlerin uzak olmasıdır. Katılımcının günümüzde zaafların ahlakî alanda yoğunlaşmasından dolayı, dinin ahlakî öğretilerinin ön plana geçirilmesi gerektiğini düşündüğü gözlemlenmiştir. Ayrıca ‘yardım etmenin mutluluğu’ betimlemesinden, bir kere tadıldıktan sonra erdemin süreklilik kazanacağı öngörülmektedir. K14E’nin de yukarıda gençlerin paylaşma duygusunu tatmadıkları için empati duygusunun gelişmediğini ifade ettiği burada hatırlanabilir.

Alçak gönüllülüğün yokluğunu hem kendi kişiliğinde hem çevresinde hissetmekten mülakat boyunca, ciddi bir rahatsızlık duyduğu gözlemlenen K4E, alçak gönüllülüğün negatif algılandığı, yok olduğu, bencilliğin arttığı yönünde şikayetvâri tanımlamalar yapmaktadır: *“Seksenler ve onun öncesindeki değerlerde gerçekten bir toplulukta oturduğunuz zaman, kişiler oturuşuna kalkışına, alçak gönüllülüğünüze çok dikkat edilirdi. Ama şimdiki toplulukta bu yok. Ne var şimdiki toplulukta? Kendini ispatla. Çok alçak gönüllü olma. (...) Farkında olmadan da biz modernleştikçe kendimiz yalnızlaşıyoruz. Kesinlikle yani büyüklerim yani anneannem, babaannem hep cümlesi şuydu: Ne olursan ol alçak gönüllü ol, hiçbir zaman kaybetmezsin. Ama...*

(...) *Alçak gönüllülük demek, susan demek ya şu anda toplumda. Onun için de şunu demeye çalışıyorlar, 'susma sakın!'*” Katılımcının, büyükleri tarafından dillendirildiğini söylediği “alçak gönüllü olursan hiçbir zaman kaybetmezsin” ifadesi, kayıp ya da kazanımın konusunun ne olduğunu açıklığa kavuşturmayı gerekmektedir. Burada kastedilenin manevi, ahlakî bir kazanım olduğu kuvvetle muhtemeldir. İlgili bölümlerde bazı katılımcıların da altını çizdiği gibi, günümüzde, özellikle iş hayatında alçak gönüllü olmanın maddi kayıpları göze almayı gerektirdiği durumların olduğu bir gerçektir. Nitekim dürüstlük ve tevazu faktörlerinin iş performansına etkisi ile ilgili yapılan bir çalışmada, son yıllarda geçmiş çalışmaların verilerinin aksine, bu iki faktörün iş performansını olumsuz etkilediği bulgulanmıştır.²⁹³ Dolayısıyla işverenler açısından öncelenen özellikler arasına girmeyebilmektedir.

Aynı katılımcı (K4E), ayrıca her türlü otorite imajının sarsılarak ben duygusunun şişirildiğini, bunun insani ve sosyal ilişkiler gibi ilahi otoriteyi de hedef aldığını, hatta asıl amacın bu olduğunu savunmaktadır: *“Farkındaysanız toplulukta şu ima ediliyor; Eşlere, kocalarına karşı susmamaları, çocukların babalarına karşı susmamaları, velilerin özellikle öğretmenlerine karşı susmamaları, çocukların öğretmenlerine karşı susmamaları... Sebep? İnsanları dinden soğutmak, insanları büyüttüklerinden soğutmak... (...) Rabbimize karşı soğutmayı sağlıyoruz şu anda. (...) O da karışmasın, bu da karışmasın. En sonda Rabbim de karışmasın demeye başlıyoruz.”* Katılımcının bu görüşü; gerek alçak gönüllülük tanımları yapılırken bir otoriteye boyun eğmeyi belirten katılımcıların, gerekse modernizmin dinin işlevlerini azaltması ve hümanizmle beraber Tanrı’nın merkezden çekilerek yerine insanın konması yönünde değerlendirmelerde bulunan katılımcıların görüşleriyle aynı doğrultuda olduğu görülmektedir.

Katılımcılardan hiçbirinin, kendi yetişme süreçleri ve günümüzdeki alçak gönüllülük tutumları arasında fark görmediğini belirtmemesi dikkat çekicidir. Azalan bir eğri de seyrettiği görülen alçak gönüllülüğün bu durumunun temel nedeni olarak, modern-seküler hayat tarzının ben merkezli, tüketim odaklı, yarışmacı özelliklerinin görüldüğü bulgulanmıştır.

²⁹³ İncioğlu, a.g.t., s.70

2.2.4. Alçak Gönüllülüğün Gelecekteki Yansımasına Dair Öngörüler Alt Temasına Ait Bulgular

Katılımcılara son olarak çağımızdaki bilimsel, toplumsal, dini yaşayış vb. gidişattan, gelecekte alçak gönüllülüğün nasıl etkilenebileceğine dair öngörülerini sorulmuştur. Soruya 9 katılımcı (K5E, K7K, K10K, K11E, K13K, K15K, K16KD, K18E, K20K) olumsuz, 5 katılımcı (K1ED, K12K, K14E, K17ED, K19K) nötr, 6 katılımcı (K2KD, K3E, K4E, K6ED, K8E, K9ED) olumlu etkileneceğini ön gördüğünü belirtmiştir. Olumlu gördüğünü söyleyen katılımcılardan K2KD, K3E, K6ED, K9ED tahminlerini insanın fitratına döneceğine ve dini inançlarının ümitsizliği yasaklamasına, (K4E) doyum noktasına ulaşan bir özelliğin ters istikamete döneceği inancına dayandırırken, (K8E) fitrata dönüş ve doyum noktası sonrası dönüşü birlikte zikretmiştir.

Teknolojinin, özellikle sosyal medyanın getirdiği yalnızlaşma / yabancılaşma etkisinden dolayı, insanların giderek bencil ve hoyrat bir mizaca büründüğünü düşünen K5E, bunun alçak gönüllülüğü de bitme noktasına getireceği konusunda endişelidir: *“Yani teknoloji o kadar çok gelişti ki insanlar artık sosyal medya üzerinden konuşuyorlar. Adam yemek yiyor, onu paylaşıyor, bir şey alıyor onu paylaşıyor. Yani beni beğenin, ben varım... Hatta beğenmediğinizde psikolojik sorunlar yaşıyor birçoğu. Dolayısıyla artık insanlar birbirlerinin o merhamet duygusu, alçak gönüllülük duygusunu geçmiş durumdalar... Karşıdaki farklı bir fikirdeyse onu yerin dibine sokmaya çalışıyor. Sadece ezmeye çalışıyor. (...) Yani başka bir şey bulmamız lazım bir an önce.”* Katılımcının çözüm bulunması gerektiği görüşü, durumu vahim görmekle birlikte, kaçınılmaz bir durum, çözülmesi mümkün olmayan bir problem olarak görmediğinin ifadesidir.

Bir katılımcı (K15K), teknolojik gelişmelerdeki baş döndürücü hızın, insanlığı kibre doğru ittiğini, hatta adeta zorladığını savunmaktadır: *“Ben bu kadar çok ‘sen sen sen, ben ben ben’ dediğimiz, bu kadar çok yaşadığımız şeyleri sebeplere bağlamaya çalıştığımız ve bu sebeplerin hepsinin de somut ve insani sebepler yapmaya çalıştığımız ortamda ve bu kadar da çok gücümüzün arttığı bir ortamda, alçak*

gönüllülüğün maalesef azalacağını düşünüyorum. Yani teknoloji o kadar çok artıyor ki... (...) hani ben dememek çok zor. İlerleyen dönemlerde bunu sağlamanın daha da zorlaşacağını düşünüyorum.” Bu ifadelerin aslında modern-seküler varlık ve bilgi anlayışının önemli özellikleri olduğu söylenebilir. Özellikle Modern düşünce sonrası, kendini merkeze koyan insanın, varlığı yeniden yorumlama, bununla kalmayıp yeniden yaratma arzusunu işaret etmektedir. Bu amaç doğrultusunda kazanılan her başarının kendini daha güçlü, aslında dini ıstılaha göre daha müstağni; yani Yaratıcı dâhil her şeye karşı ihtiyaçsız hissetmesi ise, insanı alçak gönüllülükle varoluşsal bir zıtlığa taşımaktadır. Oysa insanın bilimsel anlamda kat ettiği bu aşamada dahi geldiği noktanın, varlıkta mevcut potansiyelin ve mükemmel sistemin bir kısmını fark etmek ve kısmi müdahaleler yapmak olduğu bilinmektedir.²⁹⁴ Katılımcı bu bilim anlayışının ve bilimsel gelişmelerin; insanın dünyadaki geçici, sınırlı ve araçsal bir varlık olduğu gerçeğini, dolayısıyla alçak gönüllü olmayı yakın gelecekte daha çok unutturabileceğini öngörmektedir. İslam’ın varlık ve bilgi anlayışına göre ise bu yaklaşım hedeflediği noktaya gelmekten aciz kalmaya mahkûmdur. Çünkü hiçbir bilme yöntemi varlığı kuşatamaz. Kalın; varlığın sırrına erme anlayışını “*Sınırlı ve kibirli yapısıyla Modern-Prometeci yaklaşımın en büyük yanılgısı*” olarak tanımlamaktadır.²⁹⁵

Bazı katılımcılar (K11E, K12K, K16KD) yukarıda zikredilen paradigmanın farklı özellikleri dolayısıyla karamsar bir öngörude bulunmakla birlikte, bunu tarihin her döneminde var olan iyi-kötü mücadelesinin bir devamı olarak görmekte, dolayısıyla ikisinin birlikte var olmaya devam edeceğini düşünmektedirler: “*Hoş görmüyorum ama okuduğum tarihsel kitaplarda şunu gördüm ki aslında her devir gerçekten inanç sahibi insanlar tarafından geleceğin daha karanlık, daha kötü olacağını da yorumlamış. Yani her devirde bu yorum yapılmış.*” (K11E) “*Yani pek iyi görmüyorum. Çünkü sürekli bu bireysellik, özgürlük, kadınların kadınlar için özelde söylersem feminizm olarak, ya müthiş bir şey var, bombardıman var. (...) İnşallah yine bu güzel erdemleri, hasletleri temsil eden insanlar bitmez yeryüzünde, kıyamete dek. Ama zaten öyle de olmuş. Yani bu hak ve batılın savaşı, hiç bitmeyecek.*” K16KD’nin

²⁹⁴ Kalın, a.g.e., s.119

²⁹⁵ a.e., s.15

kısmen daha olumsuz bir izlenime sahip olmakla birlikte umudunu ve sorumluluğunu korumaya çalıştığı, bunun içinde dini referansları dayanak edindiği görülmektedir: *“Yani çocukların çok bireyselleştiği ve çok fazla kendi içlerinde diğer insanlardan uzak yetiştiklerini düşünüyorum. İşte tabletler, telefonlar, oyunlar... (...) Hayattaki paylaşımları öğrenememesi... Bizi de aslında biraz ürkütüyor açıkçası. Ama dilerim tabii ki böyle olmaz. Her dönemde iyi ve kötü insanlar olacaktır. (...) Dilerim onların örnekliği çok daha etkili olur.”*(K16KD)

Karamsar görüşe sahip olan K7K ve K10K, şu an gelinen noktayı bir ok işareti gibi görmekte ve sürecin alçak gönüllülüğün aleyhinde devam edeceğini düşünmektedirler: *“Alçak gönüllülüğün geleceğini göremiyorum. Çünkü hepimiz yaptığımız her şeyi ortaya dökmeye yönelik bir dünyada yaşıyoruz. Maalesef ortaya dökmeysek de ortaya dökenler alıyor gidiyor”*(K7K) Ancak K10K, dinin her zaman var olacak bir kurum olacağı kabulünden yola çıkarak, alçak gönüllülüğün tek var olma ihtimalini buna bağlamakta, sadece dini bir öğreti, dini bir gereklilik olarak korunabileceğini düşünmektedir: *“Bunun daha da geri plana atılacağını, belki de unutabileceğimiz değerler arasında olabileceğini düşünüyorum. Dini açıdan hayır, çünkü din süregelen, devam eden ve değişmeyen bir şey. Belki sadece din, bize o yol gösterici olabilir.”* Ayrıca katılımcının insanın alçak gönüllü olmasıyla inançlı olması arasında ciddi bir bağ görmediği, asıl etkenin mizaç olduğunu söylediği hatırlandığında, katılımcının tutumu araştırmacı tarafından çelişkili bulunmuştur.

İnancının ümitsizlikten men ettiğini belirten K9ED, insanın taşıdığı öz itibariyle, yine o öze döneceği kanaatindedir: *“Belki dibe vuracak. (...) Ama... (...) Allah'ın güzelliklerini barındıran bir yapı vardır insanda. (...) Yeniden belki de yani Peygamberimiz dönemindekini andıran bir sürece dönüşeceğine inanıyorum. Yani en azından bir mü'min olarak böyle bakmak durumundayım.”* Katılımcının önceki bölümde alçak gönüllüğün günümüzde oldukça zayıflamış bir değer olduğuna dair ifadeleri hatırlandığında, geleceğe dair bu derece ümitli olması, insan fıtratına yönelik büyük bir güven duyduğunu düşündürmektedir. Bu iyimserliğinin, gözlemleri ya da hissiyatının sonucu değil, inancının zorunlu bir çıktısı olduğu görülmektedir. Aynı şekilde K2KD'ye göre, koşullar gereği bir zorlaşma ve uzaklaşma olsa da fıtrat gereği

zorunlu bir yönelim de her zaman olacaktır: *“Tüm bu karmaşa içerisinde hep böyle olumsuz bir tablodan bahsediyoruz ama insanın fitrata duyduğu bir açlık var. Bir özlem var. (...) Ben bunun da güçlendiğini düşünüyorum... (...) İnsanın fitratına güvenerek söylüyorum, bilimsel gelişmelere falan değil, ileriye yönelik olumlu bir gelişme olabileceğine inanıyorum.”* Özellikle son cümledeki ‘tamamen insanın fitratına güvenerek söylüyorum, bilimsel gelişmelere falan değil’ ibaresinde, insan fitratına yönelik bir övgü, bilime değilse bile onun yol açtığı, yukarıda zikredilen pek çok olumsuz sonuca karşı ise bir tepki olduğu sezilmektedir. Katılımcının cümlesi bu nedenle bir gün insan doğasının mevcut epistemenin meydan okumasına karşı yeniden ayağa kalkacağı ve hak ettiği yere kavuşacağı inancı olarak okunabilir. K8E ve K4E’nin de bu konuda oldukça emin oldukları gözlemlenmiştir: *“Tarihe baktığımız zaman, insanlar yani burunlarını sürttükten sonra geri dönerler. (...) Birkaç kuşak mı olur hemen mi görürüz bilmiyorum ama bu bir son bulacak. (...) Tevazu sonradan oluşturulmuş bir şey değildir. İnsanın fitratında var olan bir şeydir. Bu olacaktır ve her zaman da değerlidir.”*(K8E) Bu söyleme göre fitratta var olan bir özellik ne kadar yıpranırsa yıpransın yok olmaz. Bir süre göz ardı edilse de insanların ona karşı ihtiyacı geri planda varlığını korur ve eninde sonunda sahneye tekrar döner. *“Ben bu dibe vurmasında ahlaki çok güzel bulacak bir topluluk görüyorum. (...) Sonuçta sonsuza dağılan bir bu moleküler yapı sonunda bir yere vuracak. Geri dönüş yapacak. Dönüş de merkez olacak.”*(K4E) Her ikisi de matematikçi olan katılımcılar, alçak gönüllülük ve benzeri diğer değerler için bir merkez noktası takdir ederek, yay ne tarafa doğru bükülürse bükülsün, en uzak noktadan sonra tekrar merkeze doğru yaklaşmak zorunda olacaklarını öngörmektedirler. K4E’nin ‘merkez’ den kastı Allah Teâlâ’dır. Ayrıca bu durum dilimizde ‘Haddini aşan zıddına inkilâb eder’ deyişiyle tabir edilmektedir.

Bir yaklaşıma göre (K3E) insanın ihtiyaç duyduğu şey hatırlamaktır. Alçak gönüllülük yahut da diğer değerler orada hep vardır, fakat zaman zaman başka önceliklerin gerisinde kalmakta, katılımcıdan mülhem bir ifadeyle “tadı unutulmaktadır”: *“O duyguyu tattığında zaten onun verdiği güzel duyguyu, bir insan ondan yüz çevirmez, yüz çevirmez. Etrafta olan bir duygu ve hani bitmeyecek bir duygudur. Güzel bir ahlaktır ve ben insanların da bunlara eğilimli yaratıldıklarını*

düşündüğüm için bu sonsuza, yani kıyamete, ebediyete kadar devam edeceğini düşünüyorum.”(K3E)

İyimser yaklaşımları haklı çıkarabilecek bir örneğin de aslında bizzat pozitif psikolojinin hikâyesi olduğu söylenebilir. Değerler; bilimsel nitelikte olmadıkları gibi nedenlerle uzun bir süre araştırmalara konu edilmemişken, insanlar tarafından duyulan ihtiyaç sonucu yeniden bilim dünyasına girmiş, giderek yükselen bir ilgiyle de çalışılmaktadır. Bu da insan doğasına ait olan şeylerin bir yere kadar görmezden gelinebileceği, ama insana içkin şekilde devam eden varlıklarına duyulan ihtiyacın onları gün yüzüne çıkaracağı düşündürmektedir.

Öngörüsünün kendine ait bir hissiyat olduğunu söyleyen bir katılımcı (K19K), bunu, toplumda denge sağladığını düşündüğü bir oranlama ile açıklamaktadır: “Öz itibarıyla temelde bu alçak gönüllülüğü hisseden insan grubu var ya, o zaten bence çok az bir oran. O hiçbir şekilde değişmez.” Katılımcının, bu görüşe hem kendi hayat tecrübesindeki gözlemlerle, hem de tarih öğretmeni olmasının da verdiği bir eğilimle, tarihteki tecrübelerle bakarak ulaştığını tahmin etmek mümkündür. Buradan içselleştirilmiş bir alçak gönüllülüğün, dış faktörlerden etkilenmeksizin var olacağı, ancak bunun oranının pek de fazla olmayacağı anlamı da doğmaktadır.

Son olarak, sosyo-politik açıdan değerlendirmelerde bulunan K1ED, toplumların birbirinden etkilenmesinde alçak gönüllülüğün rolünü değerlendirmiştir. Katılımcıya göre alçak gönüllülük bir toplumda ağırlıklı olarak benimsenen bir değer haline geldiğinde, diğer toplumlar ve dolayısıyla tüm insanlık için kurtarıcı rol oynayabilecek potansiyele sahip bir değerdir. Katılımcının yorumu önemine binaen ve diğer katılımcılardan farklı bir alana değindiği için sadece kısa kesintiler yapılarak aktarılmıştır: “Toplumlar kibirlenmediği zaman, kendini başkasından üstün görmediği zaman dünya milletleri tarafından takdir edilirler. (...) Mesela neden Siyonist Yahudilerden nefret ederler dünya milletleri? Çünkü Siyonist Yahudiler mütevazı değildirler yani hatta tam tersine kibirlidirler, kendini dünyanın efendisi sayarlar. Amerikalılar Amerikan kültüründen neden diğer milletler haz etmezler? Çünkü o hegemonik bir şeydir. Kendini üstün görür. (...) Ama mesela bir Japonlar öyle değildir. (...) Afrikalılar mesela, mazlum tarafları vardır. Ama bir de tevazu tarafları

vardır. Koreliler maddi gücü ellerine aldıklarında da tevazularını devam ettiriyorlar ya da Japonlar. (...) Bizim toplumda da Türkler milliyetçi olduğunuz zaman, ırkçı olduğunuz zaman sizden kopuyor insanlar. Araplar kopuyor, diğer milletler kopuyor. Niye? Çünkü sizin kendinizi onlardan daha üstün gördüğünüzü düşünüyor ya da görüyor. Ama bütün iyi meziyetlerinize rağmen, (...) bunu bir üstünlük vesilesi olarak onlara sunmadığınızda onların size olan saygısı artıyor. Bence dünyayı kurtaracaksa mütevazı ama tevazuunun da sınırlarını bilen insanlar kurtaracaktır, inşallah.”

SONUÇ ve ÖNERİLER

İnsanın yeme-içme gibi temel bedensel ihtiyaçları yanında, en az bunlar kadar hayati olan, bir anlam dünyasına, değerler sistemine sahip olma, hemcinsleriyle ilişki kurma, anlamlandırma gibi sosyal ve metafizik ihtiyaçları vardır. İnsanın temel ayırıcı vasıfları da zaten bunlardır. Bu süreçte insanın muhatabı; insan, toplum, doğa, kutsal, Tanrı ve nihayet yine kendisidir. Söz konusu çoklu ilişkiler ağında belirleyici unsur, bu muhatapların mahiyeti kadar, nerede ve nasıl konumlandırılacaklarıdır. Alçak gönüllülük; işte bu varoluşsal konumlandırmanın, insan tekinde bir karakter gücü olarak tezahürüdür.

Avrupa tarihinde önemli bir kırılma noktası teşkil eden, Kilise'nin mutlak otoritesinin alaşağı edilmesinin, izleyen süreç içerisindeki önemli yansımalarından biri, bilimsel paradigmadaki dönüşümdür.²⁹⁶ Dini ve metafizik tüm konular, Kilise kurumu gibi saf dışı edilmiş, bilimin alanı ölçülebilir ve gözlemlenebilir olanla sınırlandırılmış, konusu doğrudan insan olan psikoloji de bağımsız bir bilimsel disiplin olma sürecinde bundan nasiplenmiştir.²⁹⁷ Ancak bu yaklaşım en çok, maddi-manevi boyutuyla en karmaşık doğaya sahip insanı anlama noktasında güdük kalmıştır.²⁹⁸ Yirminci yüzyılda hümanist ve transpersonel psikoloji ile başlayan itiraz, yeni yüzyıla girerken pozitif psikoloji ile ete-kemiğe bürünmüş, diğer pek çok değer gibi, doğası gereği zaten sessiz bir erdem olan alçak gönüllülük, psikolojinin konusu olarak gün yüzüne çıkmaya başlamıştır.²⁹⁹

Alçak gönüllülük merkezli çalışmalar, özellikle son yirmi yıllık süreçte yoğunluk kazanmıştır. Ülkemizde şu ana kadar az sayıda çalışma olmakla beraber, konuya ilgi her geçen gün artmaktadır. Doğası itibariyle farklı alanlar olsalar da konusu itibariyle birbirinden ayrılamayacak din ve psikolojiyi birleştiren din psikolojisi alanında yapılan bu çalışma, dini yönelim ve alçak gönüllülük ilişkisini sorgulamıştır. Alçak gönüllülük, araştırmacı tarafından hem insanı, hem kendiliği

²⁹⁶ Gökberk, a.g.e., s.224

²⁹⁷ Düzgüner, a.g.t., s.28

²⁹⁸ Merter, a.g.e., s.413-414

²⁹⁹ Peterson, Seligman, a.g.e. s.436

anlamlandırmak açısından hayati bir değer olarak görüldüğü için, çalışma konusu olarak belirlenmiştir. Avrupa medeniyeti merkezli, modern-seküler hayat tarzının günümüzde tüm dünyaya yayılmış sonuçları olan sahip olma hırsı, tüketim çılgınlığı, özellikle iş hayatında, insanların birbirlerini alt edilmesi gereken rakipler olarak görmesi, sonuçta da bencilliğin normal; hatta hayatta kalmak için son derece gerekli görüldüğü bir atmosferde, alçak gönüllülüğün hatırlanması büyük bir ihtiyaçtır. Bu çalışma da bu anlamda mütevazı bir hatırlatma olmayı amaçlamaktadır. Ayrıca Türkiye’deki tez çalışmalarının hemen tamamında nicel araştırma yöntemi tercih edildiği için, 20 lise öğretmeni ile derinlemesine mülakat yöntemiyle gerçekleştirilen bu çalışmanın, konuya dair bir açılım sağlaması amaçlanmıştır.

Katılımcıların alçak gönüllülüğü tanımlarken farklı boyutlarına dikkat çektiği görülmüştür. Bazı katılımcılar yukarıda belirtilen varoluşsal boyutu dikkate almış; hem içsel hem dışsal boyutu içeren bütüncül bir tanım geliştirmiştir. Bu katılımcılara göre bütüncü; yani içselleştirilmiş bir alçak gönüllülük, kendi olumlu yönlerinin farkında olmasıyla birlikte, kişinin kendilik algısında bunu büyütmemesidir. Bazı katılımcılar ise daha çok davranışsal, gözlemlenebilir yönünü vurgulamıştır. Sahip olunan olumlu ya da üstün niteliklerin bir başkasıyla ilişki kurarken büyülenme aracı yapılmaması yeterlidir. Dolayısıyla bu yaklaşıma göre kişinin kendilik algısında, içten içe kendisiyle gurur duyması alçak gönüllülüğüne zarar vermez.

Alçak gönüllülük dendiğinde, bu çalışmada da olduğu gibi genellikle ilk akla gelebilecek büyülenmemek, haddini bilmek gibi özellikler, daha çok insanın üst sınırlarını bilmesi açısından ifade edilmiştir. Buna ‘alt sınırlarını bilmek’ boyutu, yalnızca bir katılımcı tarafından ilave edilmiştir. Katılımcıların olumsuz bir özellik olarak görmemekle birlikte, alçak gönüllülüğün yüzde ellisine tekabül eden boyutunu yeterince vurgulamadığı görülmüştür. Oysa bu boyutun, kişinin potansiyelinin farkında olması anlamına gelen ve alçak gönüllülüğün özgüven eksikliğinden en çok ayrıldığı taraf olduğu söylenebilir. İlgili alan yazında da alçak gönüllülüğün en önemli bileşenlerinden biri öz farkındalıktır.

Yalnızca bir katılımcı alçak gönüllülüğü menfaat sağlamak amacıyla kullanılabilecek bir tutum olarak değerlendirmiştir. Böyle bir tutumun alçak gönüllü

olmak değil de geçici bir süre, belirli bir durumda ve kendine dönük bir menfaat sağlamak amacıyla alçak gönüllü görünmek olduğu açıktır. Araştırmada, alçak gönüllü olmanın, tanımı itibariyle olumsuz olduğu söylenebilecek tek görüş budur. Günümüzde alçak gönüllü olmanın kişinin hak ettiği statüye sahip olamaması gibi olumsuz özellikleri zikredilmiş olmakla birlikte, bunu merkeze alarak olumsuz bir özellik olarak değerlendiren katılımcı olmamıştır.

Alçak gönüllülüğün ya da ona en yakın özelliklerin ne olduğu ile ilgili; münakaşaya girmemek, haklı olduğunda dahi susmayı bilmek, alttan almak gibi özellikler, araştırmada beklenenden daha fazla dile getirilmiştir. Sade bir yaşam tarzını tercih etmek, aşırı tüketim alışkanlıkları ya da sahip olma hırslarından uzak olmak gibi tutumlar ise beklenenden daha az yer bulmuştur.

Alçak gönüllülük özelliğinin en temelde hangi unsurlara dayandığı ile ilgili soruya; katılımcıların yarısına yakını iman, Allah sevgisi, Allah'ı merkeze koyarak düşünme gibi doğrudan dini etkenleri içeren cevaplar vermiştir. Fıtratta var olması ve rol modellerden etkilenmek diyenler de buna dâhil edildiğinde, katılımcıların yarıdan fazlasının, dini unsurları birincil kaynak olarak değerlendirdiği grlmştir. Zira fıtrat; İşlam dinine göre insan tabiatına karşılık gelen, dini literatüre ait bir kavramdır. Rol modellerle kastedilen ise peygamberler, âlimler, mutasavvıflar gibi dini kişiliklerdir. Soruda dini etkenler belirtilmemesine rağmen cevaplarda ağırlıklı bir şekilde vurgulanması, katılımcıların algılarında alçak gönüllülük ile dini yönelim arasında güçlü bir bağ kurduklarına dair bir bulgu olarak yorumlanmıştır. Dini eğitim almış; din kültürü ve imam-hatip lisesi meslek dersleri ğretmeni olan beş katılımcı bunlar arasındayken sadece bir katılımcı geçici olmak bilinci ve insani değerlerle ilişkilendirmiştir.

Bunları takiben en çok aile terbiyesi / yetiştirilme tarzı ve eşitlik, merhamet gibi insani değerler, alçak gönüllülüğün temel dayanağı olarak belirtilmiştir. z değer, kendini gerçekleştirme, sosyalleşme, sorumluluk ve karakter cevapları da birer kez zikredilmiştir. Abraham Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinden yola çıkarak, alçak gönüllülüğü kendini gerçekleştirme yolculuğunun bir sonucu olarak yorumlayan katılımcı, psikoloji eğitimi almış bir rehberlik öğretmenidir. Sosyalleşme cevabını

veren katılımcı ise üstün zekâlı, yaratıcı özellikleri ile dikkat çeken, mani dönemlerinde bu özelliklerinin daha da güçlendiği, bipolar bozukluk tedavisi görmekte olan bir edebiyat öğretmenidir. Sosyalleşmeyi; kendini diğerlerinden ayrı görmeyip birlikte iş tutabilme, takım ruhuna sahip olma anlamında kullanmıştır ki bu ruh, ben'in öne çıkmayıp, müşterek bir potada eritilmesi demek olduğu için önemlidir. Alçak gönüllülük ile ilgili verdiği bu cevap, yaratıcı özelliklerinin farkında olan katılımcının, bunları kendilik algısında ve ilişkilerinde bir üstünlük duygusuna çevirmemek için verdiği mücadelenin izleri olarak yorumlanmıştır. Her iki katılımcı da araştırmacı tarafından uzun yıllardır tanınmakta olup, ilkinin yaklaşımında aldığı eğitimin, ikincisinin ise kişilik özelliklerinin belirleyici olduğu gözlemlenmiştir.

Katılımcılara ayrı bir soru olarak, herhangi bir dinle sınırlandırmaksızın bir kutsalın kabul edilmesi çerçevesinde inancın, alçak gönüllü olmaya ne tür bir etkisi olduğu sorusu yöneltilmiştir. İnancın kayda değer bir etkisi olmadığını, fıtrat ve mizacın etkisinin esas olduğunu belirten az sayıda katılımcı dışında tüm katılımcılar, olumlu etkilediği yönünde görüş belirtmiştir. Bu etkilerin kolaylaştırma, sorumluluk ve diğer insanlarla eşitlik bilinci kazandırma, peygamber örnekliliği açısından özendirici olma, motive etme gibi noktalarda yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Bunlar arasında en güçlü bağa işaret ettiği görülen katılımcılar, adeta bir özdeşleştirme yaparak; inancın alçak gönüllü olmayı doğal ve zorunlu bir sonuç olarak beraberinde taşıdığını, alçak gönüllülükteki bir zaafın, aslında inançta var olan bir zaafa işaret ettiğini düşünmektedir.

Herhangi bir inancı olmama halinin bir etkisi olmayacağını savunan dört katılımcı hariç tüm katılımcılar, ağırlıklı olarak alçak gönüllülüğün fıtrat, karakter, insani değerler gibi muhtelif motivasyon unsurlarıyla kazanılabileceğine, fakat bu durumda inancın yönlendirici etkisinden yoksun olmaktan kaynaklanan, zorlaştırıcı bir olumsuz etki olacağına dair görüş belirtmiştir. Bu katılımcılardan bir kısmı, daha önce inançlı olmanın da bir etkisi olmadığını savunan katılımcılarken, bir kısmı inançlı olmanın olumlu etkisine dair görüş belirten katılımcılardır. Burada ilk bakışta bir çelişki varmış gibi görünse de ifadelerine bir bütün olarak bakıldığında, aslında

inançsız kişilerin de alçak gönüllü olmalarının mümkün olduğunu kastettikleri anlaşılmaktadır.

Katılımcıların inançlı olmaya kıyasla inançsızlığın alçak gönüllü olma konusunda zorlaştırıcı etkisinden bahsederken, duygusal ve bilişsel iki noktayı öne çıkardığı görülmektedir: 1) İnançlı kişilerin zaten bir otoriteye boyun eğmeyi gönüllü olarak kabul ettikleri için, benliklerinin bir adım geride olduğu ve bu otorite karşısında duyulan acizlik ve sorumluluk hissi, 2) İnançlı kişinin teslimiyetle elde ettiğini, inancı olmayanın bir zihni çaba sarf ederek, belli bir bilgilenme süreci geçirerek elde edebilecek olması. Ancak inancın içselleştirilmesi için de ciddi bir emek gerektiği gözden kaçırılmamalıdır. İnançlı bir insan için bu emek yine bilgilenme süreci olabileceği gibi, benliğin terbiye edilmesi amacıyla, tasavvuf disiplindeki gibi belirli uygulamaları yerine getirmek de olabilir. Nitekim katılımcıların büyük bir kısmı, alçak gönüllü olmanın; nefse ağır gelme, imtihan sebebi olma, ahlakî değer sistemine sahip olma, içselleştirilmesinin güçlüğü gibi nedenlerle, kazanımı ve sürdürülmesi zor bir değer olduğunu dile getirmiştir. Aksi görüş belirterek kolay olduğunu savunan katılımcıların hemen tamamının, bunu insan fitratında, karakterinde zaten var olması ile açıkladığı görülmektedir. Ancak, alçak gönüllülüğün duygusal, bilişsel ve davranışsal boyutlarıyla, ete-kemiğe bürünen bir özellik olarak değil, salt bir potansiyel olarak bahsetmek, yetersiz bir yaklaşım olsa gerektir. Bununla birlikte, insanın fitrat olarak meyilli olması, elbette kolaylaştırıcı bir nitelik gösterecektir.

Alçak gönüllülüğün önem ve gerekliliğine dair soruya, katılımcıların yarısından fazlası mecburiyet düzeyinde bir gereklilik olduğu cevabını vermiştir. Bu gereklilik; çoğunlukla dini sorumlulukla ilişkilendirilirken, bazı katılımcılar tarafından sosyal hayatta bir mecburiyet oluşuyla, fitrattan kaynaklı bir özellik olmasıyla ve insani sorumluluklarla ilişkilendirilmiştir. Fıtratı merkeze alan katılımcılardan biri, bunu Allah'ın bizden beklentisi, o nedenle de aynı zamanda dini bir emir olarak görmektedir. Aynı şekilde, insani değerlerle ilişkilendiren katılımcılar, insan olmakla Müslüman bir şahsiyet olmayı özdeşleştiren katılımcılardır. Her ikisi de din eğitimi veren öğretmenler olan katılımcıların bu yaklaşımının, İslam'ın fitrat dini olduğu inancının etkisi olduğu düşünülebilir. Sonuç olarak, alçak gönüllülüğün bir

yükümlülük olarak görülmesinde dini algının öne çıktığı anlaşılmaktadır. Ayrıca alçak gönüllülüğün bir tercih ya da karakter meselesi olduğunu, mecburiyet söz konusu olamayacağını düşünen katılımcıların, bununla hukuki bir kural olmamasını kast ettikleri, ancak tereddütsüz bir şekilde ahlakî bir gereksinim olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Ayrıca bazı katılımcılar, soruda geçen ‘mecburiyet’ ifadesine tepkisel yaklaşmış, ancak önemini belirtirken yakın bir anlamı olan ‘gereklilik’ kelimesini kullanmışlardır.

Dindarlık; inanç aşamasından sonra kişinin dinle kurduğu en öznel ilişkidir. Katılımcılar dindarlığı tanımlarken, birbiriyle yakından ilişkili olmakla birlikte çeşitlilik arz eden ifadeler kullanmışlardır. Daha çok ‘dini kuralları yerine getirmek’ şeklinde tanımlanırken, bazı katılımcılar ‘yaşamı inanca göre düzenlemek’ olduğu görüşündedir. Katılımcıların verdiği örneklerden, ‘dini kuralları yerine getirme’ ile kastedilenin, ritüellerle sınırlandırılmayıp, hayatın genel akışında belirleyicilik olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu iki yaklaşım, tercih edilen ifadelerden ötürü farklı kodlansalar da içerik olarak örtüşmektedir.

Yalnızca bir katılımcı dindarlık kavramına türedi ve eğreti olduğu için karşı çıkmış ve içeriğine dair tanım yapmaktan kaçınmıştır. Az sayıda katılımcı ise dindarlığın inanç, ibadet gibi boyutlarından herhangi birine atıf yapmayarak ‘güzel ahlaklı olmak’ ve ‘insanlara faydalı olmak’ şeklinde cevap vermiştir. Bunlar dışındaki tüm katılımcıların, dindarlığın; inancın bilinçle desteklenerek hayata ve karaktere yansması olarak, bütünsel bir nitelikte değerlendirildiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte bazı katılımcıların ‘dinin emirleri’ gibi ifadeleriyle, öncelikli olarak dini ritüellerin kastedildiği, güzel ahlak, temiz kalpli olmak vb. niteliklerin, dinin emirlerinden ayrı bir kategori gibi algılandığı görülmektedir. Bu algıda aslında alçak gönüllülük ya da diğer ahlakî değerlerin, ritüellere göre ikincil önemde değil; eş değerde, hatta öncelikli olduğu fark edilmektedir. Ancak ifadeye böyle bir ayrımın yansımalarının, fıkıh merkezli bir din anlayışının toplumumuzda ağırlığa sahip olmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

Dindarlık açısından kendilerini nasıl değerlendikleri sorusuna gelindiğinde, çoğunluğu oluşturan katılımcılar ‘dindar olmaya çalıştığını’, bazı katılımcılarsa ‘eksik

olduğunu’, yahut ‘dindar olduğunu’ belirtmiştir. Bu çalışmada, çelişki yaratacağı ve sağlıklı sonuç vermeyeceği düşüncesiyle katılımcılardan kendi alçak gönüllülüklerini değerlendirmeleri istenmemiştir. Ancak dindar olduğunu belirten katılımcıların, bu şekilde bir soru yöneltilmemesine rağmen, mülakat akışı içerisinde alçak gönüllü olduklarını da ifade etmiş olmaları dikkat çekicidir. Ayrıca, bir katılımcı kendisini dindar olarak değerlendirmesinin alçak gönüllü olmakla çelişeceğini belirterek cevap vermemiştir. Dindar olmadığı ya da eksik olduğunu dile getirmenin alçak gönüllü olmakla çelişmesi söz konusu olmayacağı için, katılımcının aslında dindar olduğunu düşündüğü sonucu çıkarılabilir.

Dindarlığın alçak gönüllülük üzerindeki etkisine dair soruya, tüm katılımcılar dindar bir kişiden, zorunluluk ya da gereklilik ölçüsünde güçlü bir alçak gönüllülük beklentisinin olacağı yönünde yanıt verdiği görülmüştür. Bazı katılımcılar, alçak gönüllülüğü dinin en kesin sorumluluğu olan farz ibadetlerle kıyaslamış, onların hemen ardından geleceğini belirtmiştir. Katılımcıların genel ifadelerine bakıldığında bu ikinci sırada gelişin alçak gönüllülüğün hukuki bir boyutu olmamasından kaynakladığı anlaşılmaktadır. Din kültürü öğretmeni olan bir katılımcının ‘ibadetlerden daha öncelikli’ olarak değerlendirmesi de bunu desteklemektedir. Bir kısım katılımcı dindarlara bu konuda haksızlık edildiğini belirtirken, çoğunlukla dinin ahlak ve değerle özdeşleştirildiği bir tablo ortaya çıkmıştır. Söz konusu itirazın, insani bir özelliğin sadece bir kesimden beklenmesine yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca alçak gönüllü olma gerekliliğinin, dindar bir profil söz konusu olduğunda olmayanlara göre bir zorunluluk olarak görüldüğü bulgulanmıştır.

Katılımcılara, modern-seküler yaşam tarzının ve bunun günümüzdeki en belirleyici çıktısı olduğu varsayımıyla sosyal medyanın alçak gönüllülüğe etkisi sorulmuştur. Çünkü sosyal medyanın kişilerin varlık sahasına çıkma, görünür olma, beğenilme gibi alçak gönüllülükle zıt denebilecek istekleri doğrultusunda kullandıkları bilinmektedir. Sosyal medya etkisi henüz bir soru olarak yöneltilmeden, birçok katılımcının modern hayatın etkisine sosyal medya üzerinden örnek getirdiği görülmüştür. Bu nedenle her iki sorunun bulguları birlikte değerlendirilmiştir.

Katılımcıların tamamı modern-seküler yaşam tarzının alçak gönüllülük üzerinde azaltıcı, zorlaştırıcı, yıkıcı, ürkütücü, bencilliği ve sahip olma tutkusunu artıran olumsuz özelliklerine dikkat çekmiştir. Verilen örneklerle bakıldığında bu genel kanının temel nedeninin; kapitalist anlayıştan doğan, insanlar arasındaki rekabet, doyumsuzluk, başarılı olmak gibi arzularla diğerlerini rakip, hatta düşman gibi görmek, böylece hem birbirine hem kendine yabancılaşmak olduğu anlaşılmaktadır. Olumsuz etkinin ürkütücü olduğunu söyleyen bir katılımcı, “*Nereye doğru gittiğimiz belli değil*” diyerek, insanların birbirinin üstüne basarak yükselmeye, diğerlerini ezmeye çalıştığına, başkalarını görmezden geldiğine dikkat çekmiştir. Alçak gönüllülüğün bu yarışta geride kalmaya sebep olduğu görüşünü savunan katılımcılar da mevcuttur. Bunlardan biri özellikle sosyal medyada kendini pazarlamanın yaygınlaşmasından dolayı alçak gönüllü olmanın çok zor olduğunu belirtmiştir.

Modernizmin insanı merkeze alan dünya görüşünün, doğası gereği alçak gönüllülüğe aykırı olduğu, bu nedenle alçak gönüllülük değerlerin sadece sözde kalmaya mahkûm olduğu dile getirilmiştir. Ayrıca iffet, utanma (hayâ) gibi bazı değerlerin, hastalık gibi görüldüğü savunulmuştur. Bazı katılımcılar ise sosyal medyada görünme, beğenilme gibi uğraşları hastalık yahut bir nevi kompleksli olmak olarak değerlendirmiştir.

Öğrencilerinin ifadelerine atıf yapan bazı katılımcılar, alçak gönüllülüğü enayilik, beceriksizlik, âcizlik gibi algıladıklarına değinmiş, bunu sekülerliğin bir çıktısı olarak değerlendirdikleri görülmüştür. Söz konusu öğrenci profilinin, genellikle dini duyarlılığı olan ailelerin tercih ettiği ve dini eğitim verilen imam-hatip lisesi öğrencileri olması, ayrıca dikkat çekicidir. Buna dayanarak, modern hayatın sadece davranış kalıplarına değil, değerlerin zihin dünyasında şekillenmesine de etki ettiği söylenebilir.

Bir katılımcı bireyselliğin önemli bir bileşen olduğu modern yaşam tarzında, bireylerde kendine tamamen güvenmesi, isterse her şeyi yapabilecek olması, özel olması gibi, gerçekçi olmayan, sunî ve şişirilmiş güç algısı oluşturulduğuna dikkat çekmiştir. Aynı şekilde, sosyal medyada görünür olanların kendisi yahut çevresi

tarafından olduğundan çok daha güçlü, başarılı, meziyet sahibi gibi vehmedildiği belirtilmiştir.

Katılımcıların düşüncelerinin kesiştiği noktaların; bireyselliğin, şişirilmiş benliklerin ilişkilere verdiği zarar, doğal ve sade olanın yerini parlatılmış ve sahte olanın (sahte sosyal medya hesapları gibi) alması, öne geçme hırsı, diğerlerini rakip görmek, dolayısıyla kendisine ve çevresine yabancılaşmak olduğu söylenebilir.

Yetiştikleri ortam ve günümüzde alçak gönüllülüğe nasıl bakıldığına dair soruya, katılımcıların tamamı giderek zayıfladığı yönünde cevap vermiştir. Yine tüm katılımcılar kendilerine çocukluklarında alçak gönüllülükle ilgili hatırlatmalar yapıldığını belirtmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu, bunu direkt olarak dini yönelime veya dinin etkisiyle oluşmuş kültür ve geleneğe, bir kısmı da insani bir değer oluşuna bağlamıştır. Dolayısıyla alçak gönüllü olma üzerinde en önemli etkenin dini yönelim olduğu sonucu çıkmaktadır. Bununla birlikte burada en dikkat çekici nokta, alçak gönüllülük gibi değerlerin formel bir dini eğitimle yahut adı konarak değil, hayatla iç içe geçmiş, doğal bir akışta öğrenildiğinin ifade edilmesidir. Günümüzde gelinen noktada ise kendisi fizik öğretmeni olan bir katılımcı, problemin de çözümün de din eğitime dayandığını dile getirmiş, ibadetlerden ziyade ahlakî özelliklere ağırlık verilmesi gerektiğini savunmuştur. Değer merkezli bir dini eğitimle ben merkezlilikten, çalışma-kazanma-yeme odaklı olmaktan kurtulabileceklerini ifade etmiştir.

Katılımcılardan hiçbirinin, kendi yetişme süreçleri ve günümüzdeki alçak gönüllülük tutumları arasında fark görmediğini belirtmemiş olması dikkat çekicidir. Azalan bir eğride seyrettiği görülen alçak gönüllülüğün bu durumunun temel nedeni olarak, modern-seküler hayat tarzının ben merkezli, tüketim odaklı, yarışmacı özelliklerinin görüldüğü bulgulanmıştır. Bir katılımcının geçmişe kıyasla günümüzde alçak gönüllülüğün azalma nedeni olarak otorite karşıtlığını göstermesi dikkat çekicidir. Ona göre modern-seküler algıyla birlikte anne, baba, öğretmene olduğu gibi, nihayetinde ve aslında Tanrı otoritesine yönelik karşıtlık doğmuş, bunun yerini de şişirilmiş benlikler almıştır. Bu yaklaşım, meselenin daha özel bir alanda yorumlanmış olması açısından önemlidir.

Günümüze dair yorumlarda gençlerin başarıya odaklanması, bencilleşmesi, empati yapamaması, dolayısıyla başkalarını aşağılamak, incitmek gibi davranışlardan çekinmedikleri yönünde eleştiriler öne çıkmaktadır. Ancak, bir önceki kuşak olan ve kendi anne babasından bunu görmeyen yetişkinlerin birçoğunun da çocuklarını yarış, rekabet, başarı konusunda teşvik ettikleri bir gerçektir. Katılımcılardan biri buna örnek teşkil edecek şekilde, bazı öğrenci velilerinin, çocuklarının kendileri gibi susup ezilmemesini, özgüven sahibi olmasını istediklerini aktararak, bu ailelerin çocuklarının özgüven ile saygısızlığı birbirine karıştırdığını, alçak gönüllü olmayı eziklik gibi algıladıklarını gözlemlediğini belirtmiştir.

Katılımcıların yarıya yakını, hâlihazırda süregiden modern-seküler yaşam tarzı, bilimsel, teknolojik gelişmeler gibi faktörlerden gelecekte alçak gönüllülüğün olumsuz etkileneceğini öngörürken, bazı katılımcılar, nihayetinde olumlu bir sonuca dönüşeceğini düşünmektedir. Olumsuz yönde görüş belirtenler, bireyselleşmenin yalnızlığı, bencilliği çoğaltacağı, özellikle iş hayatında başarı gösterebilmek için alçak gönüllü olmaktan vazgeçileceği gibi sebepler belirtirken, olumlu olanlar insan doğasının özünde iyi olduğu, insanın bu bencilleşme, yarışma tutumlarından yorulup, ders alarak fitrata döneceği söylemiştir. Bazı katılımcılar şu anki tabloya göre karamsar olsalar da inançlarının ümitsizlikten men etmesi nedeniyle umutlarını koruduklarını ifade etmişlerdir. En umutsuz yaklaşımı göstererek, alçak gönüllülüğün varlığının kalmayacağını düşünen az sayıda katılımcı olmuştur. Bunlardan biri her zaman var olacağı için sadece dinin bir teminat olabileceğini belirtmiştir. Aynı katılımcının alçak gönüllü olmakla dini yönelim arasında bir bağ olmadığını söylemiş olmasına rağmen bu görüşü belirtmesi bir çelişki olarak görülebilir. Öte yandan bu yaklaşımın din ve değerlerin iç içeliğine dair bir gösterge olduğu da düşünülebilir.

Katılımcılardan biri teknolojik gelişmelerdeki hızın, insanı giderek kibre ittiği için alçak gönüllü kalmanın zorlaşacağını düşünmektedir. Kullandığı ifadelerden bu kibrin aslında Tanrı'ya meydan okumaya varan bir yaklaşımı işaret ettiği anlaşılmaktadır. Buna dayanarak, teknolojinin arka planındaki kafa tutuşun, artık onu günlük hayatını kolaylaştırmak için kullanan sıradan insanın da fark edebileceği boyutlara ulaştığı söylenebilir. Nitekim hayatın her alanına sirayet eden ve birçok

alandaki vazgeçilmez hale gelen teknoloji kullanımına, araştırmanın genelinde olumsuz yaklaşıldığı görülmüştür. Ancak bunun bir bilim-teknoloji karşıtlığı değil, hem yukarıda bahsedildiği bağlamda kibir, sosyal medya kullanımında gösteriş, kendini ön plana çıkarmaya hizmet eder hale gelmesi, hem de sahici insani ilişkileri zayıflatması ile ilgili olduğu görülmektedir.

Çalışmamız, 20 lise öğretmeniyle sınırlı olan, bu katılımcıların alçak gönüllülük ve dindarlık ilişkisine nasıl yaklaştıklarını ele alan nitel bir çalışmadır. Çalışmanın bulgularında da görüldüğü gibi, alçak gönüllülük, hayatlarımızda varlığına ihtiyaç duyduğumuz, merkezi bir erdemdir. Bundan sonra konuya dair ele alınacak çalışmalara dair şu öneriler getirilebilir:

- Alandaki çalışmaların ağırlıklı olarak nicel araştırma teknikleriyle gerçekleştirilmesinden ötürü, gerek pozitif psikoloji gerekse din psikolojisi alanında daha fazla nitel çalışma yapılabilir.
- Yahudilik örneğinde olduğu gibi; sosyolojik boyutu da olan, büyük toplulukların üstünlük hissini yarattığı etkiler, din psikolojisi, sosyoloji, din sosyolojisi, dinler tarihi gibi farklı disiplinlerden beslenilerek ele alınabilir.
- Dindarlıktan bağımsız olarak, maneviyat bağlamında yapılacak çalışmalar, konuya tamamlayıcı bir boyut kazandırabilir.
- Çalışmamızın el verdiği ölçüde yer alan modern-seküler yaşam tarzının, sosyal medya gibi görünür-bilinir olmayı, 'beğenilmeyi' kolaylaştıran araçların alçak gönüllülük üzerindeki etkisi, pek çok müstakil araştırmaya konu edilebilir nitelikte ve önemdedir.
- Kapitalist tüketim anlayışının hâkim olduğu günümüzde, özellikle alçak gönüllülüğün sadelik boyutuna dikkat çeken müstakil çalışmalar yapılması, zamanın ruhu ve alçak gönüllülük ilişkisini ortaya koyması açısından anlamlı olabilir.
- Alçak gönüllüğün dini başa çıkmadaki işlevi ve ruh sağlığı açısından önemine dair çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

Adler, Alfred:	İnsan Tanıma Sanatı , Çev. Kâmuran Şipal, 19. Bsk., İstanbul, Say Yay., 2018
Akderin, Furkan:	Latince-Türkçe Türkçe-Latince Sözlük , 2. Bsk., İstanbul, Say Yay., 2018
Allport, Gordon:	Birey ve Dini , Çev. Bilal Sambur, Ankara, Elis Yay, 2004
Arestah, A. Reza, Sheikh, Enis A.,	“Tasavvuf: Evrensel Benliğe Giden Yol”, Sufi Psikolojisi: Bilgelğin Ruhu Ruhun Bilgeligi , Ed. Kemal Sayar, 9. Bsk., İstanbul, Timaş Yay, 2014
Arslan, Hasan:	“Dindarlık Boyutları, Algıları ve Uygulamaları”, Hikmet Yurdu Düşünce–Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi , Sayı: 7, 2011, s.39, 44
Ashton, Michael C. ve Lee, Kibeom:	The HEXACO–60: A Short Measure of the Major Dimensions of Personality, Journal of Personality Assessment , 91(4), 340–345, 2009
Ayten, Ali:	Erdeme Dönüş: Psikoloji ve Mutluluk Yolu , 2. Bsk., İstanbul, İz Yay., 2015

Ayten, Ali:	Psikoloji ve Din Psikologlarının Din ve Tanrı Görüşleri , 4. Bsk., İstanbul, İz Yay., 2015
Ayten, Ali:	“Prososyal Davranışlarda Dindarlık ve Empatinin Rolü”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009, s.69
Bahadır, Abdülkerim:	“Din Psikologlarının Dindarlık, Değerler ve Ruh Sağlığı Konusunda Temel Yaklaşımları: W. James, S. Freud, G. Jung ve V. Frankl Örneği”, Din, Değerler ve Sağlık , Ed. Hayati Hökelekli, İstanbul, 2017, s. 15
Bakırtaş, Hülya:	“The Relationships Among Frugality, Materialism and Consumer’s Need for Uniqueness”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , Cilt: 16 - Sayı: 1 (175-184)
Bekalp, Bilal:	“William James’in Pragmatizm Anlayışında Ahlakın ve Dinin Temellendirilmesi”,s.1-9 https://www.academia.edu/36710863/William_Jamesin_Pragmatizm_Anlay%C4%B1%C5%9F%C4%B1nda_Ahlak%C4%B1n_ve_Dinin_Temellendirilmesi , Erişim Tarihi: 20.09.2020
Bhattacharya, Oindrila v.d.,	“Humility: An Emerging Construct in Moral Psychology”, Psychological Studies , 62(1), Kolkata, 2017

Budak, Selçuk:	Psikoloji Terimleri Sözlüğü , 5. Bsk., Ankara, Bilim ve Sanat Yay., 2019, s.585
Büyüksevindik, Baki:	“Tevazu Ölçeği Geliştirme Çalışması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi”, Gazi Üni. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2018
Carrel, Alexis:	İnsan Denen Meçhul , Çev. F. Zehra Bayrak, 5. Bsk., Ankara, Hayat Yay., 2019
Certel, Hüseyin:	“İslami İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri”, EKEV Akademi Dergisi , C.1. S.3, Erzurum, 1998, s.155
Cevizci, Ahmet:	Felsefe Sözlüğü , 3. Bsk., İstanbul, Paradigma Yay. 1999
Cevizci, Ahmet:	Felsefe Tarihi , Say Yay., y.y., t.y., s.69
Chittick, William; Murata, Sachiko:	İslam’ın Vizyonu , Çev. Turan Koç, 4. Bsk, İstanbul, İnsan Yay., 2012
Comte-Sponville, Andre:	Büyük Erdemler Risalesi , Çev. Işık Ergüden, İstanbul, İstanbul Bilgi Üni. Yay, 2004
Coşkun, Recai v.d. :	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri , Sakarya, Sakarya Kitabevi, 2015

Çağbayır, Yaşar:	Ötüken Türkçe Sözlük, Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı , 1. Cilt, İstanbul, Ötüken Yay., 2007
Çağrııcı, Mustafa:	“Cehalet”, DİA, C.7, İstanbul, 1993, s. 218-219
Çakan, Oğuzhan:	“Bilgeliğin Yordayıcıları Olarak Entelektüel Tevazu ve Beş Faktör Kişilik Özellikleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üni. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tokat, 2019, s.32
Çapan, Ergün:	“Kur'an'da Bir Ahlak Ölçüsü Olarak "Yürüme Tarzı"” Harran Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi , Sayı: 26, Temmuz–Aralık 2011 s.42
Çubukçu, İbrahim Âgah:	“Erdem Üzerine”, İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi , Sayı: 5, Ankara, 1982, s.69
Davis, Don E. , Worthington, Everett L. v.d.:	“Humility: Review Of Measurement Strategies And Conceptualization As Personality Judgment”, The Journal of Positive Psychology , Vol. 5, No. 4, July 2010, 243–252 (Çevrimiçi) http://dx.doi.org/10.1080/17439761003791672 14.09.2020

De Vaan, Michiel:	Etymological Dictionary Of Latin And The Other Italic Languages , Boston, 2008, s.287-288-292-297
Demir, Muharrem:	“Kur’an’da Tevazu Kavramı”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s.10, 31
Demirci, Mehmet:	“Hz. Peygamberin Tevazu ve Vakarı”, Diyanet İlmi Dergi , Ocak-Şubat-Mart, Ankara, 1994, C.30, Sayı: 1, s. 60
Deniz, Gürbüz:	“Yalan ve Tevâzunun Ontolojisi”, İlahiyat Akademi Dergisi , s.5 https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/915369 Erişim Tarihi: 8.2.2020
Doğan, Abdullah:	“Kur’an-ı Kerim’e Göre ‘Kibir’”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s.56
Doğan, D. Mehmet:	Doğan Büyük Türkçe Sözlük: Türkçe/Osmanlıca/Yabancı Dillerden Türkçeye En Çok Geçen ve En Çok Kullanılan Kelimeler , 2. Bsk. İstanbul, Pınar Yay., 2005
Doruk, Muhammet:	Kutadgu Bilig'in Türkiye Türkçesine Aktarılmış Hâli , https://www.academia.edu/12007939/Kutadgu_Biligin_T%C3%BCrkiye_T%C3%BCrk%C3%BCrk%

	C3%A7esine Aktar%C4%B1lm%C4%B1%C5%9F H%C3%A2li Re%C5%9Fit Rahmet i Arat Yay%C4%B1n%C4%B1 Erişim Tarihi: 05.09.2020
Drahşan, Cemşit, Olgun, İbrahim:	Farsça-Türkçe Sözlük , Elhan Kitabevi, Ankara, 1984
Durak, Necdet:	“Platon ve Fârâbî Felsefesinde Erdem Kavramı”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, s.2
Durak, Nejdett:	“Kınalızâde’de Bir Erdem Olarak Tevazu”, Süleyman Demirel Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi , Yıl: 2015/2, Sayı: 35, s.120
Düzgüner, Sevdett:	“Dine Psikolojik Yaklaşımda Değişimin Dinamikleri”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008, s.120-121
Ebu Davud:	Sünen-i Ebi Davûd ve Tercemesi , Kitabı’l-Libas, Çev. İbrahim Koçaşlı, C.4, Milli Gazete Yay., 1983, s.755
Ebu’l-Leys Semerkandî,	Tenbîhu’l-Ğâfilîn ve Bustanu’l-Ârifîn , Çev. Abdulkadir Akçiçek, İstanbul, Bedir Yayınevi, 1974

Eginli Temel, Ayşen, Bitirim, Selin:	“Kişisel Bir Yetkinlik Olan Alçak Gönüllülüğün Kurumsal Bir Yetkinliğe Dönüşmesi: Alçak gönüllü Organizasyonlar”, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi Cilt: 2 Sayı:6, 2013, s.25
Elliott, J. C. :	“Humility: Development And Analysis Of A Scale”, Doctoral Dissertation, University of Tennessee, Knoxville, 2010 ,s.7
Emmons, Robert A.:	“Is Spirituality an Intelligence? Motivation, Cognition, and the Psychology of Ultimate Concern, “ The International Journal For The Psychology Of Religion , 10(1), 3–26, s.18
Keziban Emre:	“Kur’ân’da Yumuşak Huyluluk (Hilm),” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi”, Uludağ Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2019, s.17
Ernout, Alfred, Meillet, Alfred:	Dictionnaire Étymologique - Dela Langue Latine Histoire Des Mots André, Paris, 2001, s. 302
Exline, Julie Juola, Geyer, Anne L.:	“Perceptions Of Humility: A Preliminary Study”, Self And Identity , 3: 95–114, 2004, s.95
Feridüddin Attar,:	Mantıku’t-Tayr, Çev. Gökhan Çetinkaya, İstanbul, Semerkand Yay. 2017

Foronda, Cynthia vd.:	“Cultural Humility: A Concept Analysis”, Journal of Transcultural Nursing , 2016, Vol. 27(3) 210–217
Frager, Robert:	Kalp, Nefs, Ruh , Çev. İbrahim Kapaklıkaya, İstanbul, Gelenek Yay., 2010
Frankl, Victor:	İnsanın Anlam Arayışı , Çev. Selçuk Budak, 37. Bsk., İstanbul, Okuyan Yay., 2017
Fromm, Erich;	Erdem ve Mutluluk , Çev. Ayda Yörük, 4. Bs. İstanbul, İş Bankası Kültür Yay, 1997
Glock, Charles Y. :	“On The Study Of Religious Commitment”, Religious Education: The Official Journal of The Religious Education Association , 57:S4, 98-110, (Çevrimiçi) http://dx.doi.org/10.1080/003440862057S407 12.12.2020
Göcen, Gülüşan:	“İbn Haldun’un Toplum ve İnsan Yaklaşımının Günümüze Düşen İzdüşümleri: Tüketim Toplumu ve Narsist İnsan”, Toplum Bilimleri Dergisi , Temmuz – Aralık, 7 (14), İstanbul, 2013, s.193
Göcen, Gülüşan:	“Pozitif Psikoloji Düzleminde Psikolojik İyi Olma ve Dini Yönelim İlişkisi: Yetişkinler Üzerine Bir Araştırma”, Toplum Bilimleri Dergisi , 2013, 7 (13) s.105

Göcen, Gülüşan:	Şükür; Pozitif Psikolojiden Din Psikolojisine Köprü , İstanbul, Dem Yay., 2014
Gök, Hülya:	“Düzenli Namaz Kılanlarla Kılmayanların Affetme, Alçakgönüllülük, Ruh Sağlığı ve Tinsel Deneyim Düzeylerinin Karşılaştırılması”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s.101
Gökberk, Macit:	Felsefe Tarihi , 15. Bsk., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2004
Görmüş, Âdem:	“Helal Kazanç”, Helal Rızka Giden Yol: “Kanaat” İçinde, Ed. Hasan Meydan, Bülent Ecevit Üni. Yay., No: 15, Zonguldak, 2016, s.134
Gulliford, Liz, Roberts, Robert C.,	“Exploring The “Unity” Of The Virtues: The Case Of An Allocentric Quintet”, Theory & Psychology , 2018 s.1–19, (Çevrimiçi) DOI: 10.1177/0959354317751666
Gürsoy, Kenan:	Etik ve Tasavvuf: Felsefi Diyaloglar , İstanbul, Sufi Kitap, 2008
Güven, Metin:	“Narsisizm Alçakgönüllülük ve Dindarlık İlişkisi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi,

	Atatürk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2019
Haque, Amber:	“Psikoloji ve Dinin Etkileşimi: Trendler Ve Gelişmeler”, Çev. Nuran Erdoğan Korkmaz, Ankara Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi , 53:1 (2012), s.151
Hefferon, Kate ve Boniwell, Ilona:	Pozitif Psikoloji: Kuram, Araştırma ve Uygulamalar , Çev. Ed. Tayfun Doğan, Ankara, Nobel Yay., 2014
Hook, Joshua N. v.d.:	“Cultural Humility and Racial Microaggressions in Counseling”, Journal of Counseling Psychology , 2016, Vol. 63, No. 3, 269–277
Horney, Karen:	“Kadın Psikolojisi”, s.144 (Çevrimiçi) https://dergipark.org.tr/tr/download/article- file/803408 Erişim Tarihi: 09.10.2020
Horozcu, Ümit:	İslami İlimler Dergisi Din Psikolojisi Özel Sayısı, Yıl: 12, C:XII, Sayı: 3, 2017, s.5
Hökelekli, Hayati:	“ Din Psikolojisi ”, Ankara, TDV Yay, 1998
Hökelekli, Hayati:	“Tevazu”, Dem Dergi , Yıl: 1, Sayı: 2, s.114- 119
Hökelekli, Hayati:	“Fıtrat”, DİA, C.13, İstanbul, 1993, s.47-48

İbn-i Manzur:	Lisânu'l-‘Arab , Neşr-u Edebi'l-Havze, C.4, C.8 Kum, 1984
İbn-i Manzur:	Lisânu'l-‘Arab , Neşr-u Edebi'l-Havze, C.8, 3. Bsk, Kum, 1984, s.397
İmam-ı Âzam Ebû Hanife:	Fıkıh-ı Ekber , Çev. Yunus Vehbi Yavuz, İstanbul, Çağrı Yay.,1979
İmam Buhari: (Cenâiz, 92)	Hadislerle İslam , C.1 Haz. Komisyon, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.,2014
İncil	Kitab-ı Mukaddes Şirketi, Yeni Yaşam Yay. İstanbul, 2012
İncil	Kutup Yıldızı Yayınları
İncioğlu, Cahit:	“İş Performansı İçin Dürüstlük ve Tevazu Analizi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, İstanbul, 2019, s.17, 70
İzutsu, Toshiko;	Kur'an'da Allah ve İnsan , Çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, t.y.
Jaspers, Karl:	Felsefe Nedir? , 3.Bsk., İstanbul, Say Yay., 1997, s.47
Kalın, İbrahim:	Barbar Modern Medeni , İstanbul, İnsan Yay, 2018

Karacoşkun, M. Doğan:	“Psikoloji Bilimi ve Tarihçesi”, Din Psikolojisi El Kitabı , Ed. M.Doğan Karacoşkun, 3. Bs. Ankara, Grafiker Yay. 2015, s.28
Karataş, Kasım, Baloğlu, Mustafa:	“Tevekkülün Psikolojik Yansımaları”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , Yıl: 2019 Cilt:19 Sayı:1, s.111
Karlı, İlyas:	Türkçe-Arapça Sözlük , İfav Yay., 5. Bsk, İstanbul, 2010
Kaya, Mahmut:	“İslam’da Kanaat Kültürü”, Tüketim ve Değerler , Ed. Recep Şentürk, İstanbul, Ticaret Odası Yay., 2010, s.67-68
Kaya, Mevlüt,	“Benliğin Gelişimi ve Kendini Gerçekleştirme”, Çocuk Gelişimi Ve Eğitimi Sempozyumu, İsav, İstanbul, 1997, s.14
Kayıklık, Hasan:	“Psikolojik Açıdan İnanç, İman ve Şüphe”, AÜİFD , Ankara, 2005, Sayı:1, s.153
Kızıltepe, Zeynep:	“İçerik Analizi Nedir? Nasıl Oluşmuştur?”, Nitel Araştırma Yöntem, Teknik, Analiz ve Yaklaşımları İçinde , Ed. Fatma Nevra Seggie, Yasemin Bayyurt, y.y., Anı Yay., t.y.
Köksal, Asım:	İslam Tarihi C: VII, Köksal Yay., İstanbul, 2006
Köse, Ali :	Freud ve Din , 4.Bsk., İstanbul, İz Yay., 2012

Köse, Ali :	“Psikoloji ve Din: Bir Dargın Bir Barışık Kardeşler”, İslami Araştırmalar Dergisi , C.19 Sayı:3 2006, s.1-2
Köse, Ali, Ayten, Ali:	Din Psikolojisi , 4. Bsk. İstanbul, İz Yay, 2016
Krause, Neal:	“Religious Involvement, Humility, and Self-Rated Health”, Soc Indic Res (2010) 98: Pp. 23–39 (Çevrimiçi) DOI 10.1007/s11205-009-9514-x 18.07.2020
Kula, Naci:	“Kur’an-ı Kerim’deki Mü’min Tiplerini Çerçevesinde İslami Dindarlık Ölçeği Oluşturma Üzerine Teorik Yaklaşım”, Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , Sayı 1, Eskişehir, 2014, s.225
Kur’an-ı Kerim Meali	TDV Yay.
Lastovicka, John L. v.d.,	“Lifestyle Of The Tight And Frugal: Theory And Measurement, Journal Of Consumer Research , Volume 26, Issue 1, June 1999, Pages 85–98 (Çevrimiçi) http://www.jstor.org/stable/10.1086/209552 15 Kasım 2020,
Magee, Bryan:	Felsefe’nin Öyküsü, 2. Bsk., Ankara, Dost Yay., 2004

Maslow, Abraham:	İnsan Olmanın Psikolojisi , Çev. Okhan Gündüz, 4. Bsk., İstanbul, Kuraldışı Yay., 2016
Merter, Mustafa:	Dokuz Yüz Kath İnsan , Kaknüs Yayınları, 14. Bsk., İstanbul, 2013
Mevdudi, Ebu'l-A'la:	Tefhimu'l-Kur'an , Çev. Muhammed Han Kayanî v.d. C.7, İstanbul, İnsan Yay., t.y.,
Mutçalı, Serdar:	Arapça-Türkçe Sözlük , İstanbul, Dağarcık Yay. 1995
Owens, Bradley P. v.d.:	“Expressed Humility in Organizations: Implications for Performance, Teams, and Leadership”, Organization Science , 24(5):1517-1538, 2013, doi.org/10.1287/orsc.1120.0795 15.10.2020
Özarpınar, Yılmaz:	Psikoloji Tarihi: Başlangıcından Bugüne Psikolojinin Dönüşümü , 3. Bsk, İstanbul, Ötüken Yay., 2016
Peker, Hüseyin:	“Kur'an'a Göre Dindarlığın Boyutları”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , 12 (2), s.42
Penrice, John:	Kur'an Sözlüğü , Çev: Ömer Aydın, İstanbul, İşaret Yay., 2010

Ruberton Peter,M. v.d.:	“Boosting State Humility Via Gratitude, Self-Affirmation, and Awe: Theoretical and Empirical Perspectives”, Handbook of Humility (pp. 260-273). New York: Routledge. P.260-273
Sarı, Mevlüt:	El-Mevarid: Türkçe-Arapça Lügat , Coşkun Ofset, İstanbul, 1985
Sayar, Kemal:	Sufi Psikolojisi , 9. Bsk, İstanbul, Timaş Yay., 2014
Sayar, Kemal, Dinç, Mehmet:	Psikolojiye Giriş , 6. Bsk., İstanbul, Dem Yay., 2016
Seligman, M.E.P. :	“Positive Social Science”, Joournal of Positive Behaviour Interventions , V:1, No:3, Summer 1999, page:181
Seligman, Martin.E.P., Csikszentmihalyi, Mihaly:	“Positive Psychology: An Introduction” In: Flow And The Foundations of Positive Psychology (Çevrimiçi) https://doi.org/10.1007/978-94-017-9088-8_18 pp.279-280 16.11.2020
Sezgin, Ferudun, Erdoğan, Onur:	“Humility And Forgiveness As Predictors Of Teacher Self-Efficacy”, Educational Research And Reviews , Vol. 13(4), Pp. 120-128, 2018, s.24

Schultz, Duane P., Schultz, Sydney E. :	Modern Psikoloji Tarihi , Çev. Yasemin Aslay, İstanbul, Kaknüs Yay., 2007
Shikholeslamı, Parivash:	“Üniversite Öğrencilerinde Yılmazlık ve Alçak Gönüllülük Düzeylerinin İncelenmesi” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2016, s.43
Şemsuddin Nakşibendî:	Miftâhu’l-Kulûb , İstanbul, Salah Bilici Kitabevi Yay., 1983
Şerif, M. M. :	İslam Düşüncesi Tarihi , çev. Kürşat Demirci, C.1., İstanbul, İnsan Yay, 1990
Tangney, June Price:	“Humility: Theoretical Perspectives, Empirical Findings And Directions For Future Research”, Journal of Social and Clinical Psychology , Vol. 19, No. 1, 2000, pp. 70-82, s.70
TDK Türkçe Sözlük	“Alçak Gönüllülük”, https://sozluk.gov.tr/ Erişim Tarihi 08.07.2020
TDK Türkçe Sözlük	“Hamî”, https://sozluk.gov.tr/ Erişim Tarihi 23.11.2020
TDK Türkçe Sözlük	“Modernizm”, https://sozluk.gov.tr/ Erişim Tarihi 12.12. 2020

Temiz, Yunus Emre:	“Alçakgönüllülük Dindarlık Psikolojik İyi Olma ve Yaşam Doyumu Değişkenleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s.59
Temiz, Yunus Emre:	“Alçakgönüllülük Ölçülebilir mi? Alçakgönüllülüğün Kavramsallaştırılması ve Ölçülmesinde Karşılaşılan Güçlükler”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , s. 2019, 8 (4): 3054/3083
Templeton, J. M. (1997)	Worldwide Laws of Life , Philadelphia: Templeton Foundation Press, s.162-163, Akt. Tangey 2000, s.72
Topaloğlu, Bekir:	“Hamd”, DİA , C.15, İstanbul, 1997, s.444
Tora:	5.Kitap Devarim, Çev. Moşe Farsi, 2. Bsk., Gözlem Yay., İstanbul, 2012
Tüfekçi, Çiğdem:	“Transpersonel Psikolijiye Göre Bilinçlilik Aşamaları ve Dini Tecrübe”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üni, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2004, s.18
Twenge, Jean M. :	Ben Nesli: Bugünün Gençleri Neden Bu Kadar Özgüvenli ve İddialı Fakat Bir O Kadar da Depresif ve Kaygılı ”, 4. Bsk., İstanbul, Kaknüs Yay., 2013, s.126

Türer, Celal:	William James’in Ahlak Anlayışı , Ankara, Elis Yay., 2005
Türer, Celal:	“(Pragmatist) Ahlâk Nedir?”, <i>Temâşâ</i> , Temmuz 2016 / Sayı: 5, s.20
Tütün, Sevgi:	”Kur’an’da Rıza Kavramının Kullanıldığı Yerler” DEÜİFD , XXXIV/2011, s.150
Ulu, Mustafa:	“Dindarlığın Tanımı, Boyutları Ve Ölçülmesi Üzerine Psikolojik Bir Araştırma -Erciyes Üniversitesi Öğrencileri Örneği-, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü”, 2013, s.18
Uludağ, Süleyman:	“Nefis”, DİA , C.32, İstanbul, 2006, s.527
Uludağ, Süleyman:	“Rıza”, DİA , C.35, İstanbul, 2008, s.57-58
Uysal, Enver:	“Değerler Üzerine Bazı Düşünceler ve Bir Erdem Tasnifi Denemesi: İnsanî Erdemler–İslâmî Erdemler”, Uludağ Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi , Cilt: 12, Sayı:1, 2003 s. 52
Vural, Muhammet Enes:	“Yetişkinlerde Alçakgönüllülük, Dindarlık ve Psikolojik İyi Oluş İlişkisi,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016, s.12

Woodruff, Elissa v.d.:	“Humility and Religion: Benefits, Difficulties, and A Model of Religious Tolerance”. Ed. C. Kim-Prieto, Religion and Spirituality Across Cultures New York: Springer Publishing Co. 2014, s. 274
Wright, Jennifer Cole v.d.,	“The Psychological Significance Of Humility”, The Journal of Positive Psychology , 2016, p.3-12
Wulff, David M.;	“Hümanistik İnancın Umudu: Erich Fromm”, Çev. M. Doğan Karacoşkun, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi , V (2005), Sayı: 4 s. 245
Yaparel, Recep:	“Dinin Tarifi Mümkün mü?”, Dokuz Eylül Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi , Sayı:4, 1987, s. 414
Yapıcı, Asım:	“Dini Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık”, Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi , Cilt II, Sayı 2, 2002, s.77-78
Yeğin, Hüseyin İbrahim:	“Vefakârlık Ölçeğinin Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması”, AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi , 2017, Cilt:5, Sayı:9, 5:119-132
Yıldırım, Ali, Şimşek, Hasan:	Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri , Ankara Seçkin Yay., 2016

Yıldırım, Didem:	“Platon’un Ahlak Düşüncesinin Evrilmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004 s.1-7, 17, 19
Yıldız, Fatih:	“Freud'da Ahlak Duygusunun Kaynağı Ve Kant'ın Ahlak Düşüncesi”, Fİlsf (Felsefe Ve Sosyal Bilimler Dergisi) , 2015 Bahar, Sayı: 19, s.139-140
Yıldız, Murat:	“Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma”, Tabula-Rasa , Sayı: 1, 2001, s. s.23, 34
Yılmaz, H. Kamil:	Azîz Mahmud Hüdâyî , Erkam Yay., İstanbul, 1999
Yücel, Emine, Gökhan Arslantürk:	“Kendini Unutmak: Psikoloji Araştırmalarında Tevazu”, Psikoloji Çalışmaları , İstanbul Üniversitesi Yay. C:39, Sayı:1, 2019, İstanbul

EKLER

EK-1: ETİK KURUL İZNİ

Tarih ve Sayı: 04/03/2020-44052

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu
Başkanlığı

Sayı :35980450-663.05-
Konu :Zeynep YÜCEL

Sayın Zeynep YÜCEL

İlgi :21/01/2020 tarihli, 4684 sayılı yazı

Sorumlu araştırmacılığımı üstlendiğiniz 2020/18 dosya numaralı "Alçak Gönüllülük ve Dini/Manevi Yönelim İlişkisi Üzerine Nitel Bir Araştırma" başlıklı çalışma Kurulumuzun 03.02.2020 tarih 02 sayılı toplantısında görüşülerek etik yönden uygun bulunmuş olup, karar ekte sunulmuştur.

Bilgilerinizi rica ederim.

e-İmzalı
Prof. Dr. N. Tolga SARUÇ
Başkan

EK :
Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu Kararı

Doğrulamak için: <http://194.27.128.66/envision.Sorgula/belgedogrulama.aspx?V=BENDHHRZU>

Ayrıntılı bilgi için irtibat : Süleyman ARIK Dahili : 10689

İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü
34452 Beyazıt/Fatih-İstanbul
Tel : 0212 440 20 89 Faks : 0212 440 20 88
e-posta : sosyalbilimleretikkurul@istanbul.edu.tr Elektronik Ağ : www.istanbul.edu.tr

Bu belge 5070 sayılı Elektronik İmza Kanununun 5. Maddesi gereğince güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER
ARAŞTIRMALARI ETİK KURULU BAŞKANLIĞI

İlgili makama,

İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi **Zeynep YÜCEL** "Alçak Gönüllülük ve Dini/Manevi Yönelim İlişkisi Üzerine Nitel bir Araştırma" başlıklı, **2020/18** dosya numaralı 21.01.2020 tarih ve **4684** sayılı başvurusu ile İ.Ü. Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'na başvurmuştur. 03.02.2020 tarihinde gerçekleşen inceleme sonucunda, adı geçen çalışmada etik açıdan bir sorun olmadığına oybirliği ile karar verilmiştir. Gereğini bilgilerinize saygılarımızla sunarız.

Unvanı / Adı / Soyadı	Kurumu	Araştırma ile ilişkisi	Karar	İmza
Prof. Dr. Naci Tolga SARUÇ (Başkan)	İktisat Fakültesi	E ☐ H ☒	☒ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M.Katılmadı	
Doç. Dr. Çiğdem Börke TUNALI (Başkan Yardımcısı)	İktisat Fakültesi	E ☐ H ☒	☒ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Eray YURTSEVEN (Başkan Yardımcısı)	İstanbul Tıp Fakültesi	E ☐ H ☒	☒ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Aydın TOPALOĞLU	İlahiyat Fakültesi	E ☐ H ☒	☒ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Yasemin IŞIKTAÇ	Hukuk Fakültesi	E ☐ H ☐	☐ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Selahattin KARABINAR	İktisat Fakültesi	E ☐ H ☒	☒ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Seyhan NİŞEL	İşletme Fakültesi	E ☐ H ☐	☐ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR	Edebiyat Fakültesi	E ☐ H ☒	☒ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Selim YAZICI	Siyasal Bilgiler Fakültesi	E ☐ H ☒	☒ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Rasim İlker GÖKBULUT	Ulaştırma ve Lojistik Fakültesi	E ☐ H ☒	☒ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Enes KABAKCI	Edebiyat Fakültesi	E ☐ H ☒	☒ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M.Katılmadı	
Doç. Dr. Hanife Özlem SERTEL BERK	Edebiyat Fakültesi	E ☐ H ☐	☐ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☒ M.Katılmadı	
Doç. Dr. Haluk ZÜLFİKAR	İktisat Fakültesi	E ☐ H ☒	☒ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M.Katılmadı	
Doç. Dr. Şerife Sema KARAKELLE	Edebiyat Fakültesi	E ☐ H ☐	☐ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☒ M.Katılmadı	
Dr. Öğr. Üyesi Göklem TEKDEMİR YURTDAS	Edebiyat Fakültesi	E ☐ H ☐	☐ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☒ M.Katılmadı	
Dr. Öğr. Üyesi Bengi PİRİM DÜŞGÖR	Edebiyat Fakültesi	E ☐ H ☒	☒ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M.Katılmadı	
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Elif YAVUZ SEVER	Edebiyat Fakültesi	E ☐ H ☐	☐ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☒ M.Katılmadı	

EK-2: GÖRÜŞME FORMU

“ALÇAK GÖNÜLLÜLÜK VE DINDARLIK İLİŞKİSİ ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA” ADLI ÇALIŞMANIN YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME FORMU

Araştırmanın Sorusu: Alçak gönüllü olmanın kişinin dini inanç ve yaşantısıyla bir ilişkisi var mıdır? Dindarlık yaklaşımı alçak gönüllülük tutumunu etkileyen bir faktör müdür? Bir özne olarak bireyin kendisini merkezi konumda görmesini benimseyen modern-seküler yaşam tarzının alçak gönüllülük üzerinde de bir etkisi var mıdır?

Merhaba, benim ismim Zeynep Yücel. İstanbul Üniversitesi Din Psikolojisi bölümünde yüksek lisans öğrencisiyim. Kişilerin dini inançları, dindarlık yönelimleri ile alçak gönüllülükleri arasında bir ilişki olup olmadığını araştırıyorum ve sizinle bu konuda görüşme yapmak istiyorum.

Yaşadığımız evrende insanı farklı kılan başat özellikleri akıl, irade ve erdem; yani ahlakî değer yargılarına sahip olmasıdır. Fedakârlık, hoşgörü, vefa, affedicilik, yardımseverlik gibi değerler toplumsal hayatımızı sürdürülebilir kılan unsurlardır. Alçak gönüllülük de bu değerlerden biri olmakla beraber, temelinde insanın kendi sınırlılığıyla birlikte yüce ve aşkın bir otoritenin varlığını teyit etmesi olduğu kabul edildiğinde, din psikolojisi açısından daha mühim bir konuma yükselmektedir. Bu çalışmada da alçak gönüllülük ve dindarlık ilişkisi bu açıdan ele alınacaktır.

Araştırmada ortaya çıkacak sonuçların gerek pozitif psikoloji, gerek din psikolojisi alanında daha sonra yapılacak çalışmalara, en çok da insanın erdem sahibi olduğu bilincini hatırlamaya mütevazı bir katkı sunmasını diliyorum.

- Bu görüşme sürecinde söylediklerinizin tümü gizli kalacaktır. Verdiğiniz bilgileri gözlemci dışında herhangi birinin görmesi mümkün değildir. Ayrıca rapor yazarken görüştüğüm bireylerin isimlerini kesinlikle rapora yansıtmayacağımı bilmenizi isterim.

- Başlamadan önce sormak istediğiniz bir şey varsa yanıtlayabilirim.
- Görüşme sırasında not almak yerine sesinizi kaydetmemin sizin için bir sakıncası var mı?
- Bu görüşmenin yaklaşık otuz dakika ile kırk beş dakika arasında süreceğini düşünüyorum. İzin verirsiniz başlayabilirim.

Mülakat Tarihi:/...../.....

Mülakat Yeri:.....

Mülakatı Yapan Kişi: Zeynep Yücel

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi

A. KİŞİSEL BİLGİ FORMU

- 1. Yaşınız:**
- 2. Cinsiyetiniz:**
- 3. Eğitim Durumunuz:**
- 4. Dini Eğitim Aldınız mı?**
- 5. Branşınız:**

Alıntı yapma izni:

Ben burada bu çalışmaya ilişkin araştırmada mülakatımdan alıntılar yapılmasını kabul ediyorum. Mülakat metninin isimsiz tutulacağından ve ifadelerimin alıntılanmasında kimliğimin kesinlikle belirtilmeyeceğinden haberdarım.

Mülakatı Yapan Kişinin

Adı Soyadı: Zeynep Yücel

İmzası:

Mülakatı Kabul Eden Kişinin

Adı Soyadı:

İmzası:

B. MÜLAKAT SORULARI

1- Alçak gönüllülüğü nasıl tanımlarsınız?

- Alçak gönüllülüğe en yakın ve en uzak özellikler sizce ne olabilir?

2- Alçak gönüllü olmak mecburiyetinde miyiz, değil miyiz? Neden?

3- Sizce alçak gönüllü olmak zor bir şey midir? Bunun için nelerden vaz geçmek gerekir?

4- Size göre bir insanda alçak gönüllülüğü besleyen başlıca etkenler nelerdir?

- Bir dini inanca sahip olmak, insanın alçak gönüllü olması ile ilgili bir etki yaratır mı? Bu nasıl bir etki olabilir?

- Bir inancı olmayan kişinin alçak gönüllü olup olmama durumunu nasıl değerlendirirsiniz?

- Bu iki grubu kıyaslarsanız, ikisinden birini alçak gönüllü olmaya daha yakın, daha avantajlı bulur musunuz? (Hangisini? Neden?)

5- Size göre dindarlık nedir?

- Siz kendinizi dini açıdan nasıl tanımlarsınız?

- Gözünüzde dindar bir portre çizdiğinizde alçak gönüllülük nasıl bir yerde olur?

6- İnsanlar dindar olarak gördükleri kişilerden daha çok alçak gönüllü olmalarını bekler mi?

- Size göre dindar olmaları alçak gönüllü olmalarını da beraberinde getirmeli mi?

- Neden?

- Sizce getiriyor mu?

7- Alçak gönüllü olmanın bir kişiye özel hayatında ya da sosyal ilişkilerinde artıları eksileri nelerdir? (*Alçak gönüllü olmanın insanın kendini daha çok geliştirme, ilerleme isteğini törpüleyen olumsuz bir yönü var mıdır?*)

8- Özsaygı, bireysellik, başarı, gibi kavramları öne çıkaran modern-seküler yaşam tarzının, alçak gönüllülük üzerinde nasıl bir etkisi vardır?

- Örneğin sosyal medyada şahsi düşünce ya da şahsi fotoğraf paylaşma üzerinden düşünürsek görünür olma isteğini alçak gönüllülük bağlamında nasıl değerlendirirsiniz?

9- Çocukluğunuzda büyükleriniz alçak gönüllü olmaya dair öğüt ve tavsiyelerde bulunur muydu?

- Bulunmuşlarsa alçak gönüllülüğü daha çok ne ile ilişkilendirirlerdi?

10- Çağımızdaki bilimsel, toplumsal, dini gidişatı göz önünde bulundurduğunuzda, bu ve benzeri unsurların etkileri açısından alçak gönüllülüğün geleceğini nasıl öngörürsünüz?

Son olarak sizin eklemek istediğiniz bir şey var mı?

EK-3: KATILIMCILARIN ÖZELLİKLERİ

Katılımcılar	Cinsiyet	Yaş	Branş	Dini Eğitimi	Dindarlık Tutumları
Katılımcı 1	Erkek	40	İ.H.L. Meslek Dersleri	Var	Dindar olmaya çalışan
Katılımcı 2	Kadın	30	İ.H.L. Meslek Dersleri	Var	Dindar
Katılımcı 3	Erkek	42	Matematik	Yok	Eksik
Katılımcı 4	Erkek	52	Matematik	Yok	Dindar olmaya çalışan
Katılımcı 5	Erkek	43	Fizik	Yok	Eksik
Katılımcı 6	Erkek	55	İ.H.L. Meslek Dersleri	Var	Cevap vermedi
Katılımcı 7	Kadın		Bilişim Teknolojileri	Yok	Dindar
Katılımcı 8	Erkek	55	Matematik	Yok	Dindar olmaya çalışan
Katılımcı 9	Erkek	54	İ.H.L. Meslek Dersleri	Var	Dindar olmaya çalışan
Katılımcı 10	Kadın	26	Rehberlik	Yok	Dindar olmaya çalışan
Katılımcı 11	Erkek	27	Türk Dili ve Edebiyatı	Var	Dindar olmaya çalışan
Katılımcı 12	Kadın	46	Türk Dili ve Edebiyatı	Var	Azalan
Katılımcı 13	Kadın	36	Türk Dili ve Edebiyatı	Yok	Dindar olmaya çalışan
Katılımcı 14	Erkek	35	Beden Eğitimi	Var	Dindar olmaya çalışan
Katılımcı 15	Kadın	29	Türk Dili ve Edebiyatı	Var	Dindar olmaya çalışan, eksik
Katılımcı 16	Kadın	47	İ.H.L. Meslek Dersleri	Var	Dindar olmaya çalışan, eksik
Katılımcı 17	Erkek	42	İ.H.L. Meslek Dersleri	Var	İnişli çıkışlı
Katılımcı 18	Erkek	47	Matematik	Yok	Dindar
Katılımcı 19	Kadın	45	Tarih	Var	Dindar olmaya çalışan
Katılımcı 20	Kadın	35	Bilişim Teknolojileri	Yok	Cevap vermedi

EK-4 ÇÖZÜMLENMİŞ GÖRÜŞME ÖRNEĞİ

Alçak gönüllülüğü nasıl tanımlarsınız?

Alçak gönüllülük, esasında tam oturmamış bir kavram gibi geliyor bana. Yani alçak Türkçede olumsuz bir ifade. Ama yerine tam konulmamış... Yani kişinin mütevazı olması anlamına geliyor. Yani kibirli olmaması, yaratıldığını, kendisinin de bir aciz varlık olduğunu hissetmesi. Dolayısıyla sahip olduğu niteliklerden dolayı olumlu bazı özellikleri olsa bile kibir, gurur gibi olumsuz sıfatlara kapılmaması, insan olduğunu hatırlamasını hatırlıyorum.

Alçak gönüllülüğe en yakın özellik ne olabilir sizce?

Valla zor bir soru yani. ,alçak gönüllülüğe en yakın özellik öyle mi? Yani bu tabii değişir, şahıstan şahısa, içinde bulunduğu konumuna göre değişir. Ama hangi sıfat ve nitelikleri taşırsa taşırsın, nerede olursa olsun hep mütevazı davranış sergilemektir. Yani tanısın tanımasın, kime karşı olursa olsun, mütevazı bir tavır sergileme aklıma gelir yani. Bu sözle de olabilir, fiille de olabilir, bir tebessüm de olabilir.

En uzak özellik için ne dersiniz?

Kibir. Yani adeta derler ya ufak dağları yaratmış gibi. Yani kişinin kendisinin insan olduğunu unutması anlamına gelir. Bu da en güzel kibirle ifade edilir. Kibir. Yani yaratılan bir insanda olmaması gereken bir özellik. Ama bazen insan sahip olduğu geçici birtakım niteliklerden dolayı bu şeye düşebiliyor. Kibir aklıma geliyor.

Alçak gönüllü olmak mecburiyetinde miyiz, değil miyiz?

Tabi ben inanan bir müslüman olarak tabi ki buna bizi biz yapan, insanı insan yapan alçak gönüllü olmasıdır. Yani alçak gönüllü olmak İslami ahlakî niteliklerin önemli kısımlarından birisidir. Dolayısıyla hiçbir müslümanın böyle bir mecburiyet olmamalıdır diye bir şey ifade etmesi mümkün değil. Ama yani bunu herkes kabul

eder, yani alçak gönüllü olmak gerekir. Daha doğrusu mütevazı diyelim. Bu kelimeyi ben çok fazla sevmiyorum, onu da söyleyeyim. Mütevazı olmak gerekir der, ama bunu bir pratiğe koymak, bunu kâl, sözle değil de hal ile ifade etmek. Tabi asıl zor olan budur. Tabi bunu şimdi söz olarak gerekir falan deriz de bu buradaki söz olarak bunu kabul etmek çok önemli değil. Önemli olan bunu fiile geçirebilmek. Yani yeri geldiğinde gerçekten mütevazı olabilmek. Yani Cumhurbaşkanı olduğunda da yani insanları anlayabilmek, bir çocuğun duruşundan etkilenmek. Yani senin de ondan fark, yaratılış olarak, ontoloji olarak ondan farklı olmadığını hissettirebilmektir. Yani vicdan sahibi her insanda bu olabilir. Yani bunu yapmak için illa ki müslüman olmak da gerekmiyor. Ama bunu en güzel bizim dinimiz bence ona inanıyorum. Bizim dinimiz en güzel bunu ifade etmiş. Gerçekten peygamberimiz bunun en güzel örneğidir. Dolayısıyla müslümanların bunu sözle söylemesi ve nefis terbiyesi ile de yaptığı ameller ile de bunu pratiğe aktarması gerekir. Sözde kalmamalı.

Alçak gönüllü olmak zor bir şey midir?

Zor bir şeydir tabi.

Bunun için bir şeylerden vazgeçmek gerekir mi?

Evet, alçak gönüllü yani kişinin şöyle diyelim. Yani insanı insan yapan insan-ı kâmil diye bir tabiri vardır bizim düşünce geleneğimizde. İnsan-ı kâmil olabilmek için belli bir yaştan itibaren nefsi terbiye etmek gerekiyor. Dolayısıyla alçak gönüllü olmak için öncelikle kişinin her, yaratıldığını, insan olduğunu her zaman hissetmesi, bunu davranışlarına, sözlerine, fiillerini yansıtmaması gerekiyor. Bu yani ben alçak gönüllü olmalıyım diyerek yapılacak bir şey değildir. Dolayısıyla bunu iyiyi kötüyü ayırt ettiği andan itibaren kişinin devamlı nefsini tezkiye etmesi, terbiye etmesi ve güzel davranışları ki tabi kolay bir şey değildir, yani güzel davranış kazanmak zor bir şeydir. Ama insanı insan yapan da bunlardır. Dolayısıyla kişinin çaba sarf ederek ancak bunları elde edilebilir. Yoksa sözde herkes yani alçak gönüllü olalım, diğer güzel kelimeler de kullanırız. İşte merhametli olalım, şefkatli olalım... Yani bunu herkes söyler. Yani bunun zıddına söyleyen olmaz. Ama maalesef yaşadığımız dünya ne

yazık ki böyle bir dünya değil. Herkes bunu söylüyor. Mesela modern dünyada sevgi, kardeşlik, paylaşma en çok tüketilen kelimelerden. Oysa en az olan, şu anda modern dünya. En az maalesef bunların reel gerçekliği var. Dış dünyada ne yazık ki bunlar yok. Sözde var ama baktığımızda çok uzağa gitmeye gerek yok. Kendi toplumumuzda. Şu anda ülkeler arasındaki savaşlar, çoluk çocuk demeden güçlü devletlerin istediği yeri bombalaması, oradaki insanların yaşlı, kadın, çoluk çocuk ölmesi, yaralanması, sakatlanması kimsenin umurunda değil. Ama bunu yapan devlet, yani bu işlerin sebebi olan devletlerin, somutlaştırdığımızda insanlara da sorsan hepsi diyecektir. Yani merhametli olmak, alçak gönüllü olmak insanı insan yapan değerlerdir gibi, bunun edebiyatı yapılacaktır. Ama gerçekten bunu icra etmek, pratiğe koymak kolay bir şey değildir. Ancak buna gönülden inanan ve hayatı onunla anlamlı gören insanlar bunu yapabilir. Ama modern dünyada biliyorsunuz meşhur bir ifade var; amaca ulaşmak için her araç meşrudur. Yani siz zengin olmak istiyorsanız, gücü elde etmek istiyorsanız, ülkeleri sömürmek istiyorsanız, bireysel olarak da falan makama çıkmak istiyorum diye bir sadece o makama ulaşmak gibi bir derdiniz varsa, o zaman bütün araçları insanlar kullanır. Dolayısıyla o insanlar için yani alçak gönüllü olma diye bir şey zaten olmaz. Sözünde olsa bile fiilinde bu olmayacaktır. Onun için eskilerin bir sözü vardır; “kem âlât ile kemâlât olmaz”, kötü araçlarla iyi bir sonuç elde edemeyiz. Dolayısıyla bizim öncelikle insan nedir? Varlık nedir? İnsanın hayat anlamı nedir? Sorularına öncelikle zihin dünyamızda cevap vermemiz lazım. Gönül dünyamızda cevap vermemiz lazım. Bunu hem söz hem de fiillerimizde ortaya da koymamız gerekir. Müslüman olarak bunun en güzel örneği de Hz. Muhammed (a.s.)’dir. Muhammed (a.s.)’in bütün hayatı zaten bunun tezahürleri ile doludur. Ama bugün ne yazık ki Hazreti Muhammed’i örnek alan biz İslam ümmeti bu konumda değiliz. Çünkü demek ki bunu hepimiz söylüyoruz. Peygamberimizi seviyoruz. Alçak gönüllü olacağız diyoruz. Ya çok önemli diyoruz. Kardeşlik, muhabbet, şefkat gibi güzel kelimeler kullanıyoruz. Ama pratiğimizde bunlar yok. Çünkü bunlar zor, söylemesi kolay. Bunu icra etmek tabi ki kolay bir şey değil. Çaba istiyor.

Vaz geçemediğimiz şey nedir peki? Neden zor?

Neden zor, nefis. Yani insan niçin yaratıldığına öncelikle eğer unutursa, mesela ben Allah'ın rızasını kazanmak için yaratıldım. Bunun için de şu şu fiilleri yapmam gerekir. Şunlara inanmam gerekir. Şunlardan uzak durmam gerekir diye önceden bu şekilde yola çıkacak. Tabi bu zor, hayat zorlu bir süreçle onu karşılayacak. Hiçbir zaman amacını unutmayacak. Yani eğer niçin yaratıldığını insan unutursa, o zaman bu kavramların hepsi zaten buharlaşır. Mesela günümüz dünyasında insan niçin vardır? Pek çok tanım yapılabilir. Günümüz dünyasında insan, alabildiğine nefsinin isteklerini yerine getirmek için vardır. Mesela bir sürü kavramlar vardır, işte hepsi, özgürlük mesela. Çok kullanılan bir kavram. Özgürlük denildiğinde insanın aklına ilk gelen nedir? Nefsinin bütün istediklerini istediği gibi hiçbir sınır, dini ya da ahlakî genelde sınır olmadan onun nefsanî isteklerini yerine getirecek bir ortam. Dolayısıyla, yani insanın böyle bir süreçte olmaması için, niçin yaratıldığını, hayatın anlamının ne olduğunun sorusuna makul cevaplar bulması lazım. Eğer buna uygun cevaplar arıyorsa, yola çıkmışsa zor bir süreçtir. Ama insan tabii şeytan bazen insanı kandırmaya çalışır, bazen insan meyil edebilir. Ama bu süre içerisinde kişi niçin yaratıldığını her zaman aklının ve gönlünün bir köşesinde bulunduruyorsa, adımlarını ona göre ayarlıyorsa, bundan vazgeçmeyecektir. Ama bunu unuttuysa, yani diyelim ki diyor ki ben, benim için hayat para kazanmaktır. O zaman bütün araçlar onun için meşru hale gelir. Çünkü tek amacı para kazanmak. Ya da benim amacım hayatta falan makama gelmek. Yani tek amacı makam sahibi olmaya indirgemiş ise o insan için artık, yani o dediğimiz değerlerin, alçak gönüllülük, yani mütevazı olmak, daha ben mütevazı kelimesini daha çok benimsiyorum. Çünkü dediğim gibi o alçak kelimesi gönül falan, yan yana biraz sırttan bir kelime. Onun için sadece sözde kalan bir şey olacaktır. Pratikte maalesef böyle. Modern dünya böyle bir şey. Yani pek çok insan onu içselleştiremediği için, bizim camiadan insanlar da ne yazık ki yani dindar gördüğümüz insanlar bile içselleştirmede... Allahu Teâlâ bazen insanı dener. Mevki ve makamla şanla, şöhretle, zenginlikle. Ama o süreç işte insanın kalitesini o süreçler ortaya koyar. O süreç içerisinde insan kendini önceden yetiştirmiş ise nefsi ile mücadele etmişse her zaman hakkın, doğrunun, adaletin peşinde ise o süreçleri az yarayla atlatacaktır. Ama o süreçlerde bu değerlerle gelmemişse, öyle bir ön geçmişi yoksa insanın ayağı kayacaktır. Yani artık eski belki söylemleri de kalmayacaktır diye söyleyebiliriz.

Size göre bir insanda alçak gönüllüğü besleyen başlıca etkenler nelerdir?

Öncelikle insanın müstağni kendisini hissetmemesi lazım, müstağni. Yani müstağniye ne diyebiliriz? Yani Allah'a ihtiyaç duymadığı şeklinde. Modern insan, esasında Descartes ile birlikte biliyorsunuz, insan ile, suje ile obje arasında bir ayrım oldu. Buna ne diyoruz? Kartezyen felsefe. Yani Descartes'e kadar, "Cogito ergo sum" , "Düşünüyorum öyleyse varım" anlayışına kadar, insanlar 'ben' diye ortaya çıkmadılar. Varlık vardı. İnsan o varlığın bir parçasıydı. Ve bütün kadim medeniyetlerde, yani ister bozulmuş bir din olsun, ister bozulmayan semavi bir din ya da İslam olsun fark etmez, Hinduizm'de de böyledir, Budizm'de de böyledir, Hristiyanlık, Yahudilik ve İslamiyet'de de., merkezde Allah vardır. Onun etrafında diğer varlıklar vardı ve diğer varlıklar, özellikle insan kendini tanımlamayı Allah'la birlikte yapıyordu. Yani insan ne olduğunu, hayatın amacının ne olduğunu, niçin var olduğunu, işte o Allah'ın gönderdiği peygamberlerden, kitaplardan öğreniyordu. Descartes ilk defa bu geleneği, kadim anlayışı ne yapmıştır? Bozmuştur. Merkeze insanı koymuştur. Artık her şey insanla başlar, başlamıştır. Yani hayatın anlamı nedir? Ben bunu kendi kafamla verebilirim. İşte benim dışımdaki varlıklar ne derece değerlidir? Ben bunu kendi aklımla ortaya koyabilirim, düşüncesi ile birlikte artık merkeze insan yerleşmiştir. Hümanizm dediğimiz şey esasında işte insancılıktır, barışık falan denilse bile esasında hümanizmin arka planı insanın tanrılaştırılmasıdır, merkeze insanın geçmesidir. Merkeze insan geçtikten sonra da yani insanın artık bu dediğimiz alçak gönüllü olmak, diğer varlıkları, mesela varlık dediğimiz, varlık nedir? Cins bir kavramdır. İnsan, hayvanlar, nebatat, her şey onun içerisinde. Ve ben varlığın bir parçasıyım. Oysa modern düşüncede ben varlığı tanımıyorum. Varlık benim tanımladığım kadar anlamlı. Bu, işte insanın artık anlam haritasının, anlam dünyasının tamamen değişmesi anlamına geliyor. Dolayısıyla modern insanın yani arka planında böyle bir düşünce olan insanın, sözleriyle bunu söylese bile pratikte gerçekten mütevazı, merhametli, şefkatli, bütün varlıkları kuşatabilecek bir hissiyata ve düşünceye sahip olacağına inanmıyorum. Yani modern insan için bu çok zordur. Ancak biz bu modern düşünceyi, geleneksel olan düşüncelerle barıştırdığımızda bunu hissedebiliriz. Bunun en güzeli de benim anladığım kadarıyla İslamiyet'tir yani. Bunun en mükemmel tezahür şekli

İslamiyettir. Ancak biz varlık olarak, her şeyi kendimizden başlatmayıp, bütün olan varlığın bir parçası olduğumuzu hissederek, yaratıldığımızı hissederek, o zaman gerçekten zaten merhametli olmanın önemine inanırız. Ona göre adımları atarız. Ama modern kurgu şeklinde zihnimiz, değer dünyamız oluşursa zaten bu mümkün değil. Şu anda zaten dünya bunu yaşıyor. Bunu yıllar önce Modern Dünyanın Bunalımı, Rene Guenon diye, mesela Fransız müslüman bir düşünür çok güzel bunu dünyaya dile getirmiş. Yani buradan çıkış olmaz. Ancak modern düşünce kendisini merkeze koymayıp, geçmişten gelen değerlerle barışabilecek bir zihniyete ve gönül atmosferine ulaşırsa ancak bunu hissedip, yaşayıp, yaşatabilir. Yoksa bunun sade edebiyatını yapar. Yani şu anda olan da o. Ülkemizde bile işte hayvan hakları, ağaç haklarından falan bahseden insanları görüyoruz. Ama karşısındaki kendisi gibi olmayan insanlara en adi hakaretleri yapabiliyor. Elinden gelse boğar, öldürür. Yani gerçekten merhamet yani mütevazı olan bir varlığın, kendi dışındaki insanları öldürmek, yok etmek gibi bir anlayışa, böyle bir yargıya varması mümkün değildir. İşte o modern dünyayla düşünceyle alakalıdır. Modern düşüncenin bizi getirdiği savrulmalardır. Dolayısıyla kadim ile yani günümüz insanının, modern insanın kadim ile bağ kurabilmesi lazım. Bağ kuramazsa edebiyatın ötesine geçmez. Zaten şu anda pratikte bunu görüyoruz. Dünyanın her tarafında güçlü olanlar insanları eziyor ve en fazla da insan hakları, sevgi, muhabbet, falan edebiyatını yapan, bunu gündeme getiren o zalim insanlar... Hep bunlar gündeme getiriyor. Mazlum olanlar değil, bunlar o zulme maruz kalan insanlar. Bu çok tabi uzun konuşulur da...

Bir dini inanca sahip olmak insanın alçak gönüllü olması ile ilgili bir etki yaratır mı? Bu nasıl bir etki olabilir?

Yani dini inanç eğer sahih bir şekilde ise kesinlikle zaten dinin kendisi şefkattir, merhamettir, mütevazı olmaktır. Yaratıldığını fark etmektir. Ama dini inanç çarpıtılmış, sahih olmayan birtakım düşüncelerle donatılmış ise tam tersine insanlığın başına en büyük bela bile olur. Mesela biz bunu görüyoruz. Hatta bunlar iyi niyetle de yapılabilir. İslam düşünce tarihinde Hariciler diye bir grup çıkıyor ve kendileri gibi düşünmeyen müslümanları çoluk çocuk demeden öldürebiliyor. Bu insanlar devamlı

namaz kılan, Kur'an okuyan ve gerçekten dini yaşamaya çalışan insanlar. Ama yanlış din yorumu, din rahmettir, bütün varlığı kuşatan rahmettir. Bozulmuş şekli bile yani o bozulmuş şeklinde bile o rahmet vardır. Ama din yanlış anlaşılabilir ise, en sahîh bozulmayan inanıyoruz İslamiyettir, İslamiyet bile yanlış yorumlandığında, yanlış algılandığını da insanın başına en büyük bela olabilir. Ne yazık ki yaşıyoruz. Şu anda İslam coğrafyasında yani dini yanlış yorumlamalarından dolayı birbirini öldüren ve bunu cihat olarak algılayan insanlar var. Onun için dinin sahîh algılanması gerekiyor. Onun için de mesela bize kadar gelen yorumlanmış dini bir kenara bırakarak direk mesela bazı insanlar Kuran'dan ayetleri çıkararak din anlamaya falan çalışması ya da başka bir din için de olabilir, bunlar maalesef çok kötü sonuçlar verebilir. Yani sahîh din, sahîh din algısı diyelim.

Peki bir inancı olmayan kişinin alçak gönüllü olup olmaması durumunu nasıl değerlendiriyorsunuz?

Yani Allahu Teala esasında insanı yaratırken kendi ruhundan ona üflemiştir. Yani Allahu teala Hz. Adem'i yaratırken ona ruhundan üfledi. Dolayısıyla her insanda ilahi bir yön vardır. Bazı insanlar herhangi bir dinden bihaber olarak da o Allah'tan taşıdığı o öz, bütün insanlarda o öz vardır. O özü, yaşadığı ortamdan etkilenir, tabi bu çok çetrefilli, çok yönlü bir soru, araştırmalar yapar, düşünür ve bir ilahi kitaptan haberdar olmadığı halde, şefkatli, mütevazı, paylaşımcı bir insan olabilir. Yani bu din olmazsa insan mütevazı olmaz, şefkatli olmaz diye bir şey söylemek doğru değil.

Peki bu iki grubu kıyaslayacak olursak bunlardan bir tanesini alçak gönüllü olmaya daha yakın, daha avantajlı bulur musunuz?

Öncelikle tabi ki din büyük bir avantajdır. Yani öbüründe özel gayretleri olacak kişinin içinde bulunduğu ortamı o şekillendirecek. Yani çok zor, çok daha zor bir süreç. Yani kişice mesela inanan bir insan için Allah'ın rızası her şeyin önünde gelir. Allah'ın rızası da insanın güzel ahlakla donanımlı olmasını gerektiren bir mahiyete sahiptir. Ama mesela ateist, herhangi bir dinden haberdar olmayan için böyle bir şey yok. Böyle bir

durum söz konusu değil. Dolayısıyla tabi dindar için bu daha yani dini sahih anlayan tabi, onu da tekrar söyleyelim, tabi daha yakındır o. Çünkü din zaten bunu emrediyor. Din bunun için vardır zaten. Yani din dediğimiz şey bize insan olduğumuzu hatırlatmak, yaşadığımız dünyada da insana sahip olan özellikleri taşımaktır. Zaten innî, Esteûzu billah, ne diyor Cenab-ı Hakk, “İnnî câilun fi’l-ardi halîfeh / Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.” Halife ne demek? Allahu Teala'nın yeryüzünde yarattığı ilahi olan değerleri anlayan ve yaşaması gereken bir varlık. Halife, halfe zaten biliyorsun sonradan gelen demek. Bunu İslam filozofları işte felsefede derinleştğinde kişi bir nevi ilahi bir yön kazanır şeklinde birtakım tanımlar falan da var. Yani tabi ki din büyük avantajdır tabi ki, yani dine sahip olmak.

Size göre dindarlık nedir?

Dindarlık nedir? Bana göre dindar olmak öncelikle, yani kişi niçin yaratıldığını soran, cevap arayan, daha sonra da yani dindar olmak için illa ki yani İslam dinine göre falan yaşaması da gerekmiyor. Yani İslam'da haberdar olmayan biri, Hristiyan da dindar olabilir, bir Yahudi de dindar olabilir. Yani bunu İslamla falan sınırlamıyorum ama niçin yaratıldığıyla ilgili soru soran, cevap arayan, daha sonra ulaştığı değerlerle, hangisi İslam ise İslam, Hristiyanlıksa Hristiyanlık, Hinduizm ise Hinduizm, o değerlerle en iyi şekilde, barışık bir hayat yaşamaya çalışan insandı dindar. Tabi bu şey değil yani, dindar insan işte şudur demek tabi zor bir şey. Çünkü bu insan olmak, dindar olmak öyle kolay bir şey değildir. Söylemek çok kolaydır. Ama bunu yaşamak, pratikte bunu söz ve davranışlara tecelli ettirmek, yansıtmak dünyanın en zor şeyidir.

Siz kendinizi dini açıdan nasıl tanımlarsınız?

Yani ben kendimi nasıl tanımlarım. Yani yolda olarak ben kendimi tanımlarım. Yani yolda olan, niçin yaratıldığını sorgulayan, iyi nedir, kötü nedir sorusunu soran, bunun cevabını hem ilahi kitaplardan, hem düşünce tarihinde bu konuyla ilgili söz beyan etmiş insanlardan anlamaya çalışan, ama her zaman ne kadar anlarsak anlayalım, anladığımız şeylerin eksik olduğunu fark eden, aciz varlık olduğunun bilincinde olan,

kul ve aciz bir varlık olma sıfatını hiç unutmaması gerektiğini kendine hatırlatmaya çalışan bir fani olarak kendimi tanımlarım.

Gözünüzde dindar bir porte çizdiğinizde alçak gönüllülük nasıl bir yerde olur?

Yani şöyle diyelim. Yani bir kişinin tabi alçak gönüllü olup olmaması biraz sahip olduğu özelliklerle de alakalıdır. Mesela diyelim işte fakir olan birisinin zenginliğin ne derece önemli, sahip olduğu malı dağıtmanın ne derece güzel olduğunu anlatması çok anlamlı bir şey değildir. Ancak zengin olduğunda bunu pratiğine bunu uygulayabiliyorsa bunu ölçebiliriz. Yoksa hani ne derler? Bekâra hanım boşamak kolaydır. Alçak gönüllü de kibri nefsi en yukarıda olabilecek bir konumda olduğu halde, nefisini en aşağıya düşürebilen konumda olan insandır bence. Yani Cumhurbaşkanıdır ya da işte bir şirketin en başındadır. Ama o şirketteki kişinin rütbesine, makamına bakmaz. Oradaki her bir insana bir baba, babacan tavırla yaklaşır. Onlara bir kendisi imiş gibi hiç ayırt etmez mevki makamından, onlara kol kanat geriyorsa yani bu konumda olmak bence, olması gereken konum budur. Ama dediğim gibi hani bu kolay bir şey değildir.

Bir dindar için alçak gönüllülük vazgeçilmez midir?

Kesinlikle, yani dindar eşittir zaten yani mütevazıdır. Bir insan mütevazı değilse ya sahtekardır ya da inandığı din batıldır. Yani hem ben dindarım diyeceğim, Allahu teala beni yeryüzüne iyi bir kul, iyi bir insan olayım diye yarattı diyeceğim. Efendimizin söylediği “İnsanların en hayırlısı insana karşı en faydalı olandır” sözünü bileceğim, Peygamberimizin insanlarla ilgili davranışlarını bileceğim ama ben mütevazı olmayacağım. Yani burada büyük bir çelişki olur. Ya kişi sahtekardır, ya nefesine yenilmiştir ya da inandığı din, o benim dinim değildir yani benim dinim böyle bir şey kabul etmez. Benim din, “ed-dînu muâmele / Din pratiktir” Yani söz değil. Ayinesi iştir kişinin lafa bakılmaz.

İnsanlar dindar olarak gördükleri kişilerden daha çok alçak gönüllü olmalarını bekliyorlar mı?

Tabii ki insanlar beklerler. Haklı olarak beklerler. İnsanlar, tabi belki bu dindar olan olmayan ayrımı da modern dünyanın getirdiği bir ayrımdır. Yani mesela belki bundan yüz sene önce toplumumuzda böyle bir ayrım yoktu yani. Her insan dinini yaşıyordu. O dinini yaşama noktasında kusuru olanlar vardı. Az olan çok olan vardı. Mesela dindar İslam toplumunda dindar olan-olmayan mesela böyle bir ayrışma, o toplumda büyük bir yırtılma olduğunu gösteriyor. Ve insanlar maalesef kendi yaşayamadıklarını ama her şeye rağmen ben şuna inanıyorum, mesela bu toplumun halkı bir sürü badirelerden geçmesine rağmen, yani bu toplumu tamamen pozitivist bir anlayışla, görmediği hiçbir metafizik varlığa inanmaması, bunları reddetmesi, bilimsel bir teoriymiş gibi bunlar okutulmuş ve dini birtakım anlayışlar gericilik, yobazlık olarak algılatılmaya çalışılmış. Ama buna rağmen insanlar bu dininden kopmamışlar büyük oranda. Yani günümüzde biraz daha savrulma var ama her şeye rağmen bu insanlar kopmamışlar. Dini daha çok yaşayan insanlara da genelde gıpta etmişlerdir. Yani onları kendine örnek almışlardır. Diyelim ki bir kişi hacca gitmiş ise onun çok daha düzgün olmasını beklemişlerdir. Bu toplumun yaşadığı esasında süreçle alakalı bir şeydir. Dolayısıyla bizlerin de esasında özellikle ilahiyatçı olan ya Diyanet'te çalışanlar, din dersi öğretmeni olanlar, ilahiyat camiasında bulunan insanları bu noktada örnek olması gerekiyor. Ne yazık ki çok iyi örneklik sergilediğimizi söyleyemeyeceğim, genelde. Maalesef camia olarak hakkıyla bu işin gereğini yerine getiremiyoruz. Mesela işte yani çok güncel örnek verirsek televizyona beş tane ilahiyatçı çıkıyor. Dinle ilgili bir tartışma yapıyorlar. Hepsini egosu, hepsinin demeyelim de büyük çoğunluk... Tabii örnek olan, mütevazı, gerçekten insanlara onu hissettiren ilahiyatçılarımız da var. Ama bazı ilahiyatçılarımız senin egon mu büyük, benim egom mu büyük diyerek arz-ı endam ediyorlar. Dolayısıyla biz buna örnek olmalıyız. Çünkü önce öncelikle din yani temsille olur. Yani bunu insanlar bizden görerek öğrenirler. Eğer biz bunu yaşamazsak... Yaşamadığımız bir şeyi insanlara söylüyoruz. Yani bak dindar ol, bak yani dürüst ol, adaletli ol. Kendimiz dürüst değilsek, kendimiz adaletli değilsek bu sözün hiçbir anlamı yok. Öncelikle din mesela İslam yayılış tarihine baktığımızda Ebu'l-Fazl el-İzzetî diye yıllar önce okumuştum

ben öğrenciyken, mesela orda İslam nasıl yayılıyor? İnsanlar gidip de işte gel sana islamı anlatayım demiyor. Özellikle ne yapıyor, ticaretle uğraşan insanlar, tasavvuf, gönül ehli insanlar. Adam kendi işini yapıyor, ama sırf kendi işini yaparken, dini yaşadıkları için diğer insanlar, kendilerinde bulunmayan o özelliklere hayran kalarak ki bu insanlar belki çok derinlemesine, dini falan da bilmiyordu. Ama onlar dinin en güzel temsilcileri idi. Mesela tacir ise dürüst bir tacirdi. Hile hurda yapmadı. Dolayısıyla o insan yani bak İslam'da hilekâr olmamak şöyle önemli falan demedi. Onu gösterdi. Onun için bizlerin de örnek olması lazım. İnsanlar bizden bunu bekliyor. Bekleyecek, normal. Biz onlara kılavuz olmalıyız, olamıyorsak suç bizim. Yani bunca imam-hatiplere, bunca cami mescitlere, bunca ilahiyatlara rağmen, eğer toplumda son yıllarda denilen deizm, ateizm ve anlamsızlık girdabında insanlar savruluyorsa, burada bizim de büyük payımız olduğunu unutmamalıyız. Bilmiyorum sorunun dışına çıktık mı ama...

Alçak gönüllü olmanın kişiye özel hayatında ya da sosyal ilişkilerinde artıları, eksileri nelerdir size göre? Mesela diyelim ki alçak gönüllü olmanın insanın kendini daha çok geliştirme, ilerleme isteğini törpüleyen olumsuz bir yönü olabilir mi? Mesela mesleğinde?

Yani öyle düşünmemek gerekir. Yani alçak gönüllü olmak böyle yani ben böyle, alçak gönül öncelikle benim zayıf bir varlığım, hiçim, falan anlamına gelmiyor. Allahu Teâlâ insanı varlıklar içerisinde mükemmel bir varlık olarak yaratmıştır. Ama insan yaratılmıştır. Yani yaratılmış bir varlıktır. Kişi, tabi ki yaşadığımız dünyayı imar etme sorumluluğumuz var. Kuran'ı Kerim bize zaten bunu yüklüyor. Elimizden geldiği kadar dünyayı imar etmeye çalışacağız. Yani durmak yok. “İki günü birbirine eşit olan ziyandadır” sözünü söyleyen Peygamberimiz çok güzel bunu anlatmış. Kıyamet koparken bile elinde bir fidan varsa bunu dik diyor. Bu bize neyi gösteriyor? Müslüman devamlı çaba içerisinde olacak. “Ve en leyse li'l-insani illâ mâ seâ”. Yani biz alçak gönüllüüz, öyleyse böyle pısrık ve alçak gönüllülüğünden dolayı yeri geldiğinde alçak gönüllü olmak şu anlama gelmiyor: Yeri geldiğinde zalim olan insanlara, zulmeden kişilere karşı alçak gönüllü olmayacağız onlara karşı. Onlara karşı

tam tersi, onlara karşı. Yani yeri geldiğinde o tavrımız, davranışımız değişecektir. Ama normal hayatın akışı içerisinde alçak gönüllü olmak hiçbir başarıya engel değildir. Belki alçak gönüllü insanlara bazıları saf... Yani günümüzde her şey paraya, mevkiye, makama dönüştürüldüğü için bu gibi insanlar belki öyle bakabilirler. Çok önemli değil bu da yani insanların size nasıl baktığı önemli değil. Biz alçak gönüllü olacağız ama bu belli amaçlarımız peşinde koşmaktan vazgeçmek, pısrık olmak, tembel olmak asla anlamına gelmiyor. Yeri geldiğinde celalli de olacağız, yeri geliyorsa savaş da edeceğiz. Ülkemiz için, dinimiz için yeri geldiğinde canımızı da vereceğiz. Yani bu tek bir insan bir tek nitelikten meydana gelen bir varlık değil. Alçak gönüllülük yeri geldiğinde mesela bir kafire karşı kibirli de olabileceğiz yani. Kibir kötüdür ama kafiye karşı alçak gönüllü olmayacağız yani, ona karşı yalvarmayacağız. Yerine göre, hak edene karşı alçak gönüllü olacağız. Yani engel değil, asla engel değil.

Özsaygı, bireysellik, başarı gibi kavramları öne çıkaran modern seküler yaşam tarzının alçak gönüllülük üzerinde nasıl bir etkisi vardır? Az önce de başlarken biraz değinmiş olduk ama, altını çizerek olursak neler söylersiniz?

Yani modern psikolojide zaten kişi bizim değer dünyamıza göre pozitif olan pek çok şey modern psikolojide hastalıktır. Mesela iffet sahibi olmak, utanmak işte modern dünyada duygusal olarak bazı psikolojik hastalık olarak ifade ediliyor. Alçak gönüllü olmak modern dünya terminolojisi içerisinde çok karşılığı olan bir şey değil. Güçlü olmalısın. Yani gücü eline geçirmişsen her araç senin için meşrudur. Modern düşüncede de şey yok. Yani sen alçak gönüllü ol. Bunu söylem olarak söyler insanlar. Ama böyle bir pratiği yok. Çünkü arka planı yok öyle bir şeyin. Çünkü hayatta her şey benim içindir. Sezai Karakoç'un bir güzel ifadesi var: "Ben cennetim dışındakiler cehennem". Yani cennet benim, her şey benim için gelmelidir. Her şey benim için yaratılmış, yaratılmıştır da demeyelim. Yani tabiat her şeyi benim için yaratmış, var etmiş. Böyle bir insan zaten mütevazı, alçak olması diye bir şey olmaz. Seküler hayatta bunun karşılığı yoktur. Seküler hayatta kişi hümanizmin o kısmen değindiğimiz gibi, hümanizmde insan, merkezde insan vardır. İnsanın tanrılaştırılmış şeklidir. Dolayısıyla orada kişi ne kadar gaddar, ne kadar diğer insanları eziyorsa o kadar vardır

ve yeri geliyorsa ezmekten de kaçınmaz. Modern dünyanın literatüründe alçak gönüllü olmak, merhamet sahibi olmak, paylaşmak bunların reel karşılığı yoktur. Sadece edebiyatı vardır yani. Bunun iyi edebiyatını yaparlar.

Sosyal medya üzerinden örnek verecek olursak, şahsi düşünce ya da şahsi fotoğraf paylaşma üzerinden de düşünürsek görünür olma isteğini alçak gönüllülük bağlamında nasıl değerlendirirsiniz?

İşte kişinin kendine takılması. Yani her yerde ben söylenmeliyim. Bazen bunu tırnak içinde dindar kisveli insanlar da yapabiliyor. Mesela ne yapıyor? Bir yere yardım yapacak. Ne diyor Peygamberimiz? Sağ elinle verdiğini sol elin bilmesin. Yani yardımın gizli olması makbuldür. İnsanlar ne kadar iyi bir insan desinler düşüncesiyle eğer bir şey yapıyorsak bu esasında ‘La ilahe illa ene’ anlamına gelir. Yani benden başka hiçbir ilah yoktur demektir bu. Kişinin kendine tapınmasıdır. Modern dünya zaten bunun üzerine kurgulanmıştır. Yani modern dünyada her insan ufak bir ilah tırnak içinde, konumundadır. Dolayısıyla bu ne yazık ki bizim camiadaki insanlar arasına da yansıyor. Çünkü nefsini tezkiye etmeden, terbiye etmeden bir anda zenginliğe, makama kavuşan bir insan, artık kendisini bu yollarla öne çıkarıp arkasından isminin söylenmesi, gösterilmesi onun nefsine hoş geliyor. Oysa bunun bizim düşünce geleneğimizde insanlar ne yapıyordu, mihenk taşları diye hacet taşları afedersiniz, hacet taşları gibi taşları ne yapıyor insanlar, belli aralıklarla oraya altın koyuyor, para koyuyor, ihtiyacı olan insanlar gidip alıyor. Niye bunu yapıyor? İncinmesin diye. Bizim medeniyetimiz öyle zarif, ince bir medeniyettir. Çünkü birisinden para almak insanın ruhunu biraz örseler. Birisinden para almışsın, ona gebe bırakırsınız. Ama sana birileri yardım ediyor ama içinde bulunduğu insanlardan kim olduğunu bilmiyorsun. Bu inceliği de çünkü Allah'ın rızası için yapmış insanlar, bunun için yapıyor. Bizim medeniyetimizde bu vardı. Hala da var. Hocam bazen bazı yerlerde insanlar gidiyor. Geçenlerde bir okumuştum, bir yerde yine, bakkallara gidiyorlar. Bakkallardaki veresiye defterini adam alıyor, bütün borçları ödüyor. Kimin ödediği belli değil. İşte budur. Allah bilsin. Hani ne derler? İyilik yap at denize mahluk bilmezse Hâlik bilir. Halik'in bilmesi mahlukun bilmesi önemli değil. Ama modern insan için kesinlikle herkes bilecek. Alkışlayacak, yazacak vay be falan diye, ne kadar

iyi bir insan, böylesi bulunmaz... Görülmek. Zaten modern dünya görüntü dünyasıdır, görüldüğü kadar varsın. Ne kadar görünüyorsan o kadar varsın. Ne kadar zenginsen o kadar varsın. Ne kadar konforlu bir dairen, konforlu bir araban varsa o kadar sen adamsın. Bunlar yoksa adam bile değilsin. Modern dünya böyle. Seküler dünya böyle.

Çocukluğunuzda büyükleriniz alçak gönüllü olmaya dair öğüt ve tavsiyelerde bulunur muydu size?

Valla ben geçenlerde bir akrabam vefat etmişti. Onunla ilgili bir yazı da yazdım. Facebook'ta. Yani ben Giresun'un Alucra'ya da uzak ücra bir köyünde dünyaya geldim. Bizim küçük bir mahallemiz vardı. Mahallede okuma yazma bilen annelerimiz yoktu. Babalarımızın bir kısmı, onlar da çoğu askerde falan öğrenmiş ve en fazlası ilkokul mezunu olan insanlardı. Babalarımız genelde kışları İstanbul ya da Giresun'a giderlerdi çalışmaya. Annelerimiz bizi, dokuz ay on ay annelerimizle kalırdık. Bu kadınlar ümmi. Okuması yok, yazması yok, fazla kültürü yok. Ama biz bu insanlardan, bize din falan anlatmadılar. Biz onlardan dini geleneksel olarak aldık. Mesela yalan söylememeyi, küs olmamayı, dargın olmamayı, kötü söz söylememeyi, paylaşmayı, bir iş olduğunda diğer insanlara yardım etmeyi, gerek... Çok fazla bize anlatmadılar, ama biz bunu onlardan öğrendik. Mesela ben şimdi bakıyorum, onunla ilgili o yazıda da bir aydır onu anlattım. Yani bu insanlar ümmi ama arif insanlar. O dinin güzelliklerini yaşamışlar. Cumhuriyetin ilk başlarında Osmanlı'dan aldıkları o güzelliği devam ettirmişler. Biz onlardan tevarüs ettik. Bugün ne yazık ki bir sürü kültür sahibi, dinle ilgili bilgi sahibi insanlar, bence bizler, aynı şeyi etrafımızdaki insanlara veremiyoruz. Çünkü bu sözle böyle anlatmayla falan olacak bir şey değil. Temsille alakalı bir şey. Biz onları, onlarda yaşayarak devraldık. Aynı şeye belki de biz de bu modern dünyada kirlendiğimiz için, çok fazla etkilendiğimiz için belki bilemiyorum, aynı etkiyi gösteremiyoruz. Kendi çocuklarımıza da gösteremiyoruz. Yani ümmi anne babalar yetiştirdi, yedi tane altı tane çocuk yetiştirmişler. Bakıyorsun her birisi güzel ahlak sahibi. Gayet güzel bir gidişatı var ama biz kendi çocuklarımıza aynı şeyi yapamıyoruz. Demek ki burada bu güzellikler anlatmaktan ziyade tevarüs edilmesi gerekir. Yani geleneksel olarak orada yaşanması lazım. Bu yaşantıyı bizim

almamız lazım. Yaşanmayan bir şeyi böyle anlattığımızda falan kitaplarda yazsak dergilerde bassak bile bunun etkisi çok sığ olacaktır. Yani ben ona inanıyorum. Eski bir radikal olarak. Ben eskiden radikaldim ama sonra yani gelenek damarı olmayan hiçbir değerın yarına ben ulaşacağına inanmıyorum, diyelim.

Çağımızdaki bilimsel, toplumsal, dini gidişatı göz önünde bulundurduğunuzda bu unsurların etkileri açısından alçak gönüllülüğün geleceğini nasıl öngörüyorsunuz?

Tabii gelecek okumak zor bir şeydir. Tabii şimdi günümüzden kalkarak... Sular, hani bir söz vardır bulanmadan durulmaz diye. Şu an, belki bilemiyorum yani en zor süreçlerde yaşıyoruz. Değerlerin adeta tersyüz edildiği, anlam, insanların hayatta anlam bulamadığı bir zaman diliminden geçiyoruz. İnsanlar çok savruldu. Mesela ‘hakikat tamamen görecelidir. Her şey değişkendir. Bu budur diyemeyiz’ şeklinde müslümanların bile seslendirdiği bir çağda yaşıyoruz. Yani Müslüman, samimi insanlar bile bunu söylüyor. Yani ‘Hakikat diye bir şey varsa bile bunu anlamak çok zordur. Herkesin hakikati doğrudur.’ Bu neyi gösteriyor? Devamlı kırılmalar ve savrulmalar var. Dolayısıyla bu savrulmalar, yani okumalarla, arayışlarla devam edecek. Gelecekte inanıyoruz ki biz müslümanlar olarak, hiçbir zaman Allah'ın rahmetinden umut kesmeyiz. Belki dibe vuracak. Bu daha da kötü olacak. Belki bir süreç... Ama insan dediğimiz varlık ilk başta da söylemiştik; Allahu Teâlâ insanı yarattığında kendi ruhundan üflemiştir. Her insanda rahmani bir öz vardır. Allah'ın güzelliklerini barındıran bir yapı vardır insanda. İnsanlar bunu aradığında inanıyoruz ki ne zaman olur tabi bilemeyiz. Yeniden belki de yani Peygamberimiz dönemindekini andıran bir sürece dönüşeceğine inanıyorum. Yani en azından bir mü'min olarak böyle bakmak durumundayım.

Son olarak sizin eklemek istediğiniz bir şey var mı?

Son zamanlarda şöyle bir ifade tarzı var. Dinleri öteleyerek, yani ‘ben insanın dindarlığına falan bakmam, önemli olan ahlak, önemli olan ahlaktır’ diyerek, din merkezli olmadan insanların düşünce ile ahlak üreteceklerini falan ifade eden tarzlar

var. Belki yaşanmış bir sürü yanlışlardan dolayı. Böyle vurucu cümleler falan kuruluyor. Ama bunların yanlış olduğunu ben inanıyorum. Tarihin hiçbir döneminde toplumlar dinin değerleri olmadan yoğrulmamıştır. En bozulmuş din dahi, en bozulmuş dinin dahi şu andaki çok ileri konumda olduğunu iddia eden Batı medeniyetinin düşünce tarzından bence daha insani özelliklere sahip. Ahlak bazında, din olmadan ahlakî bir anlayışın ortaya konulabileceğini, yani insanları kuşatan bir anlayışın ortaya konulabileceğini ben düşünmüyorum. Bu tip cümlelerin de ben yanlış olduğuna inanıyorum. Yani ahlaklı olmak için dindar olmak gerekmez. Ama toplumların ahlaklı olması için mutlaka dini bir dünya olması lazım. Olmazsa ahlaklı bir toplum olacağını düşünmüyorum.

Teşekkür ederiz.